

g-15049

Del-51

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
ПРИРОДНО - МАТЕМАТИЧКИ ФАКУЛТЕТ
ДЕПАРТМАН ЗА ГЕОГРАФИЈУ, ТУРИЗАМ И
ХОТЕЛИЈЕРСТВО

МР САВА ЈАНИЋЕВИЋ

СТРАТЕГИЈА РАЗВОЈА ХОТЕЛ
МЕНАџМЕНТА И ОДРЖИВИ РАЗВОЈ У
ЗАШТИЋЕНИМ ПРИРОДНИМ ПОДРУЧЈИМА
СРБИЈЕ

ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

НОВИ САД, 2004.

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
ПРИРОДНО-МАТЕМАТИЧКИ ФАКУЛТЕТ
ДЕПАРТМАН ЗА ГЕОГРАФИЈУ, ТУРИЗАМ И
ХОТЕЛИЈЕРСТВО

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
ПРИРОДНО-МАТЕМАТИЧКИ ФАКУЛТЕТ

ПРИЈЕМАК	7.1.2004
ОРГАНИЗАЦИЈА	БРОЈ
0603	302/1

Mr Сава Јанићевић

**СТРАТЕГИЈА РАЗВОЈА ХОТЕЛ
МЕНАџМЕНТА И ОДРЖИВИ РАЗВОЈ У
ЗАШТИЋЕНИМ ПРИРОДНИМ ПОДРУЧЈИМА
СРБИЈЕ**

Докторска дисертација

Нови Сад, 2004.

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР.....	4
УВОД.....	6
ТУРИЗАМ И ОДРЖИВИ РАЗВОЈ	11
Туризам и простор.....	12
Политика одрживог развоја.....	16
ЦИЉЕВИ, ЗАДАЦИ И МЕТОДЕ ИСТРАЖИВАЊА.....	18
КАТЕГОРИЈЕ И СТАТУС ЗАШТИЋЕНИХ ПРИРОДНИХ ПОДРУЧЈА.....	24
Оснивање националних паркова.....	24
Разноврсност заштићених објеката.....	29
НАЦИОНАЛНИ ПАРКОВИ СРБИЈЕ	29
Комплементарност и колизије	30
Пет националних паркова Србије	33
ПАРКОВИ ПРИРОДЕ	37
ПРЕДЕЛИ ИЗУЗЕТНИХ ОДЛИКА.....	39
ОПШТИ РЕЗЕРВАТИ ПРИРОДЕ	40
СПЕЦИЈАЛНИ РЕЗЕРВАТИ ПРИРОДЕ	44
ПРИРОДНЕ И АНТРОПОГЕНЕ ОДЛИКЕ ЗАШТИЋЕНИХ ПОДРУЧЈА КАО ТУРИСТИЧКЕ ВРЕДНОСТИ.....	47
НАЦИОНАЛНИ ПАРКОВИ СРБИЈЕ	48
Национални парк Тара	48
Природне одлике	51
Антропогене туристичке вредности	55
Национални парк Копаоник.....	58
Природне одлике	59
Законом заштићени резервати	68
Национални парк Шар планина.....	71
Природне одлике	72
Језера као посебно обележје.....	74
Национални парк Фрушка гора.....	75
Природне одлике	76
Манастири као посебно обележје	79
Туристички привлачна насеља.....	83
Национални парк Ђердап.....	86
Природне одлике Ђердапа	87
Ђердапско језеро	89
Законом заштићени резервати	91
Лепенски вир као туристичка вредност.....	93
ПАРКОВИ ПРИРОДЕ СРБИЈЕ.....	95
Природни парк Стара планина.....	96
Природни парк Палић	98
Природни парк Ресава.....	103
Парк природе Горње Подунавље	104
Парк природе Голија	108
ПРЕДЕЛИ ИЗУЗЕТНИХ ОДЛИКА У СРБИЈИ	110

ОПШТИ РЕЗЕРВАТИ ПРИРОДЕ СРБИЈЕ	112
Делиблатска пешчара	112
Планина Ртањ	114
Руговска клисура	115
СПЕЦИЈАЛНИ РЕЗЕРВАТИ ПРИРОДЕ СРБИЈЕ	117
Лудашко језеро	117
Стари Бегеј - Царска бара	120
Обедска бара	123
ТУРИСТИЧКА ВАЛОРИЗАЦИЈА ЗАШТИЋЕНИХ ПОДРУЧЈА СРБИЈЕ И ОДРЖИВИ РАЗВОЈ	125
Разноврсност односа у животној средини	125
Савремени приступ одрживог туризма	127
ВРЕДНОСТИ И ВРЕДНОВАЊЕ У ТУРИЗМУ	130
Својства туристичке привлачности	130
Корисност, реткост и уложени рад	131
Коришћење природних вредности	133
Фактори туристичке валоризације	136
МЕНАѢМЕНТ И СТРАТЕГИЈА ТУРИСТИЧКОГ ПРОИЗВОДА	141
ОРГАНИЗОВАНОСТ ХОТЕЛСКЕ ПРИВРЕДЕ НА ПРИНЦИПИМА САВРЕМЕНОГ МЕНАѢМЕНТА	144
СПЕЦИФИЧНОСТИ ХОТЕЛ МЕНАѢМЕНТА У ЗАШТИЋЕНИМ ОБЛАСТИМА	148
Из света ка Србији	149
Акциони план одрживог туризма	151
Уважавање капацитета простора	153
Ка новом туристичком производу Србије	155
Организовано управљање заштићеним пределима	156
Јединствен приступ туризму	159
Принципи менаѢмента	164
МенаѢмент људским ресурсима у хотелским објектима	166
Хотел, менаѢмент и квалитет услуге	171
ХОТЕЛИЈЕРСТВО У СРБИЈИ	175
Неравномерност размештаја	175
Успони и падови броја лежаја	176
Доминација хотела у градским насељима	179
Категоризација угоститељских објеката у Србији	180
Запосленост у хотелијерству Србије	182
ОСНОВНЕ СТРАТЕГИЈСКЕ ПОСТАВКЕ ХОТЕЛМЕНАѢМЕНТА У ЗАШТИЋЕНИМ ПРЕДЕЛИМА СРБИЈЕ	184
ЗАКЉУЧАК	193
Литература	203

ПРЕДГОВОР

Савремени туризам је делатност са бројним и разноврсним везама са читавим низом научних и привредних делатности, појава и процеса. Због тога се изучава у свој својој сложености и развоју. Мења се како у зависности од времена и места на којима се одвија, тако и од стања понуде и потражње на домаћем и иностраном туристичком тржишту.

Значајан део туристичких потреба разрешава се боравком у просторима који имају одговарајућу законску заштиту, због чега се добро и до детаља морају познавати бројни и разноврсни односи између заштићених природних комплекса, људском руком и умом створених објеката у њима и савременог туризма. Из овога проистиче актуелност докторске дисертације „Стратегија развоја хотел менаџмента и одрживи развој у заштићеним природним подручјима Србије”.

Туризам у Србији има дугу традицију. Заснива се на богатству и специфичности природних и антропогених вредности, које су утолико значајније уколико имају више атрибута туристичке привлачности. Током протеклих деценија туризам у Србији је имао више фаза успона и падова. Највише се развио у бањама, градским насељима и на планинама. Туризам на селу готово да никада није био до краја осмишљен због чега није дао одговарајуће резултате. Повремене акције, више су покренуле проблеме које треба решити, него што су пружаоцима услуга донеле материјалну корист по основу туризма. Стиче се утисак да је стање такво и данас. Усамљени случајеви, недостатак праве политике развоја туризма депопулација руралног простора, пад животног стандарда нашег становништва и низ других појава и процеса, нису у функцији развоја туризма на селу. Стање се може тумачити задовољавајућим у смислу да су сеоска насеља и њихово окружење очували изворност природе, те им је перспектива добра. За њену реализацију неопходно је осмислити праву понуду. Део ње проистиче из стања животне средине. Може се закључити да у Србији још увек има, ако не идиличних пејзажа, кућа и окућница традиционалног стила, оно бар доста нових кућа, гостољубивог становништва и оних људи и институција које негују културу, традицију и национална обележја.

Савремени туризам је велики и својеврстан потрошач простора. За разрешавање туристичких потреба неопходни су туристички мотиви.

Туристичка потреба се формира независно од туристичких мотива, али се само уз постојање истих може задовољити. Овом приликом мислимо првенствено на природне туристичке мотиве, који разрешавају рекреативне туристичке потребе, а које смо с обзиром на генезу и основна својства поделили на геоморфолошке, хидрографске, биогеографске и климу као туристичку вредност.

Пошто се јавља у сфери потрошње, као резултат привремене промене места боравка, туризам захтева простор посебних квалитативних и квантитативних облика. Квалитетан простор и околина туристичких подручја чине саставни део продаје туристичких услуга. Из тог произилази обавеза да туристичка привреда, ради властитог интереса и због тога да друштву компензира корист коју има од продаје простора, предузме све да се основни квалитети простора и околине сачувају, а туристичка изградња на најбољи начин уклопи у околину.

Развој туризма условио је изванредан притисак на природу, те је од посебног значаја законска заштита одређених подручја. Она су вишеструко значајна, тј. нису створена само због заштите природе саме ради себе, као ни само за потребе туризма, већ за свеукупан квалитетан живот становништва и плодотворан развој друштва. Акције из света Србија углавном добро прати, посебно наука, која уважава савремене аспекте одрживог развоја и влада одговарајућим теоријским и практичним знањима из домена менаџмента хотелског и туристичког пословања.

Теорија и пракса развоја туризма све више и све чешће, у свету и код нас, уважавају начела одрживог развоја, при чему законом заштићени простори имају посебан значај. Како се о туризму не може говорити без смештајних и угоститељских капацитета, посебно хотела, као најтраженијих објеката на туристичком тржишту, наведена тема обавезује на свестрана истраживања, која из науке морају пледирати ка пракси и тиме посведочити своју оправданост.

При изради дисертације низом корисних сугестија и предлога помогли су ми: др Павле Томић и др Љиљана Косар, и један број експерата и менаџера из угоститељско-туристичке привреде.

Свима њима дугујем посебну захвалност.

АУТОР

УВОД

Истраживачи савременог туризма у свету истичу да је реч о једној од три водеће „индустрије“. Такви ставови заснивају се на чињеницама о великом броју људи који учествују у међународном и домаћем туризму, као и о значајним приходима рецептивних регија и земаља. Наравно, без постојања хотела, није могућа реализација туристичког промета. Поред тога, потребно је уважавати сазнања да хотелијерство намеће специфичне захтеве у погледу локација и окружења, односно стања животне средине. Ту до пуног изражаја долази пословни менаџмент, који је све раширенији и прихватљивији у пословном свету.

Савремени туризам се одликује великом масовношћу. Човечанство не памти такве и толике привремене миграције становништва какве се јављају на релацијама између индустријских градова, туристичких центара, регија и обрнуто. У зависности од врсте туризма, сезоничност кретања је јасно наглашена. Подудара се са временом највећег оптерећења саобраћајница, притиска на природне и антропогене туристичке вредности у чијем окриљу се разрешавају рекреативне и културне туристичке потребе. У циљу задовољења истих, стотине милиона људи учествује у туристичким кретањима која су данас захватила читаво човечанство, а последица су промена услова и начина живота, односно, жеље за упознавањем нових простора и активног одмора у здравој животној средини. Чињеница је да су туристи већ освојили све делове наше планете. За разлику од тога, географија, екологија, економија и друге научне дисциплине, још нису у потпуности сагледале све узроке и последице туристичког притиска на животну средину који проистиче из све већег броја туриста (Станковић 1999). Посебно је значајан раст међународног туристичког промета. Године 1970. у свету је било 166 милиона страних туриста, а десет година касније 284 милиона. До 1990. године број туриста у међународном промету достигао је 456 милиона. Године 2002. регистровано је 703 милиона страних туриста, са прогнозом да ће их 2002. године бити више од једне милијарде и 60 милиона.

Како је укупну потрошњу страних и домаћих туриста у свету немогуће утврдити, тешко је доносити закључке о укупној количини новца који кружи између туристичке иницијативе и туристичке рецептиве, односно, између туристичке потражње и туристичке понуде. Ако је број домаћих туриста у свету готово четири пута већи од броја страних туриста, а остварени приход по основу домаћег туризма, само два пута већи од оног оствареног по основу међународног туризма, онда је реч о износима којима и најбогатије земље света поклањају велику пажњу. Овакав закључак произилази из тога што туризам у свету захвата 30% вредности свих услуга, чини 15% укупног народног производа и са 7% учествује у целокупном светском извозу. Приходима који се остварују у туризму потребно је додати и оне реализоване у саобраћају, као основи туристичких кретања. Туризам и саобраћај чине два пола једне целине, са много међусобних условљености. Статистика показује да ваздушним саобраћајем у Аустралију долази 99% свих туриста. Друмски саобраћај за долазак у Аустрију користи 93% страних туриста, а за долазак у Немачку 89%. Поморским саобраћајем у Велику Британију долази 38% страних туриста, у Грчку 20% и САД само 2%. За долазак у Италију 10% страних туриста користи железницу. Посматрано по великим предеоним целинама дужи низ година највећи број туриста има Европа, која остварује и највеће економске ефекте. Како су нам европске земље најближе и по низу показатеља доста блиске, њихова искуства треба више користити него до сада. Остали континенти знатно заостају за Европом, посебно Америка и Африка, иако су по пространству већи континенти од Европе. У новије време експанзијом туризма истиче се источна Азија, а међу земљама посебно Кина, којој стручњаци дају значајне приоритете у будућем развоју.

За туризам је карактеристично, да више него многе друге делатности може да користи и валоризује такве делове и елементе животне средине, који не представљају готово никакву вредност за друге привредне гране и делатности. Праву туристичку вредност представља само добро очувана животна средина. Као таква она омогућује несметан развој домаћег и иностраног туризма, који се одликују поливалентношћу и полифункционалношћу. Уз то, само изворни или добро очувани

комплексни природни туристички мотиви условљавају богат садржај боравка и остваривање значајних економских, здравствених, рекреативних и васпитних ефеката.

Остварујући приходе валоризацијом природних мотива, туризам се мора третирати и као извор материјалних средстава за њихову заштиту. То је од посебног значаја за даљи развој туризма, његово територијално ширење, садржајно обогаћивање и др. Заштићена природа, нарочито, природни комплекси и природне реткости, које поред осталих имају и естетске, куриозитетне и знамените атрибуте привлачности, предмет су интересовања великог броја туриста (Станковић, 2001).

Подаци Светске туристичке организације из Мадрида показују да се између 1950. и 1960. године међународни туризам у свету развијао по годишњој стопи од 10,9 %. После тога од 1961. до 1965. године стопа раста је износила 10,2 % годишње и сматрала се веома високом. Након смањења на 6,5 % и 5,4, почев од 1985. године, стопа раста сваке године варира око 3 % и заједно са трговином убраја се у највеће у светској привреди.

Стабилизујући се на 3% годишњег повећања туристичког промета инострани туризам показује извесне разлике чак и између две анализирани године. Тако је повећање броја туриста и прихода 1996. у односу на 1995. годину износио 3,6%, да би између 1997. и 1998. било забележено само 2,4. Посебно су уочљиве разлике између појединих земаља и већих предеоних целина и континената. Готово одувек Европа је била најпосећенији континент док је, иако много пространија, Африка тек на почетку интензивнијег развоја иностраног туризма. Америка, као целина, заостаје за Европом, али су САД, са више од 34 милиона страних туриста 1998. године, доспеле на треће место на свету и са 74,2 милијарде долара прихода од туризма престигле све земље света појединачно.

Почетком деведесетих година стручњаци су предвиђали да ће се до 2000. године инострани туризам у свету повећавати по годишњој стопи од 4%. Сматра се да је од свих путника који учествују у међународном саобраћају највише туриста (60%), којима се придружују пословни људи (30%), који имају посебан третман у туризму јер су често добри потрошачи туристичких услуга.

За наш приступ проблему, од значаја је чињеница да се туризам у свету интензивно почео развијати после Другог светског рата. Годишње стопе раста туристичког промета између 1950. и 1960. године достизале су 10,9%. За период 1961-1965. година, карактеристично је смањење на 10,2% годишње. Дуго иза тога годишња стопа раста варира између 5 и 6%, да би се већ две деценије стабилизовала на 3%. То је више од светске стопе раста привреде као целине, а приближно годишњој стопи раста трговине. За прву деценију овога века прогнозира се стопа раста туристичког промета од 3% годишње.

Године 2000. укупан број људи, који су учествовали у међународним туристичким кретањима, достигао је 698.300.000. Како у домаћем туризму учествује око 2,5 милијарди људи, стиче се утисак се да је туристичким кретањима обухваћена половина укупне светске популације. Ова појава заслужује посебну пажњу, јер је туризам многе центре, регије и државе значајно изменио, наметнувши им низ позитивних, али и изванредан број негативних појава и процеса.

Међу земљама са великим бројем страних туриста у свету, већ вше година се истичу Француска (2000. године 75.000.000), САД (52.700.000), Шпанија (48.500.000), Италија (41.200.000), Кина (31.200.000), Велика Британија (24.900.000), Канада (20.400.000) и Немачка (18.900.000). Повремено им се придружују Мексико, Мађарска, Аустрија, Швајцарска и др.

Сви туристи изван својих земаља током 2000. године потрошили су 476 милијарди долара. Рецептне туристичке земље свакога дана су инкасирале више од 1,3 милијарди долара. Чини се да се само на основу ових показатеља туризам мора уважавати као светски процес и широко поље савремених географских истраживања.

Укупан број туриста у међународном промету 2002. године у свету достигао је 702.600.000. То је 2,7% више у односу на 2001. годину, Истичемо чињеницу да је сваког дана током 2002. године у свету било по 1.924.930 страних туриста, који су на туристичким путовањима потрошили више од 500 милијарди америчких долара. Најпосећенији континент и даље је Европа, која је имала 399.800.000 страних туриста, или 57% од укупног светског промета. Иза Европе следе Азија и Пацифик

са 131.300.000 туриста или 19% од укупног броја туриста регистрованих у свету. Обе Америке је посетило 114.900.000 страних туриста, или 16 % од укупног броја, док знатно заостају Африка и Средњи Исток. Посматрано по земљама током 2002. године, највише страних туриста било је у Француској (77.000.000), Шпанији (51.700.000), САД (41.900.000) и Италији (39.800.000). Све наведене земље имају бројне националне паркове и друге објекте заштићене природе и културног наслеђа, које јасно истичу у туристичкој понуди и пропаганди.

Истина је да највише путују људи из развијених земаља. По томе се истичу Немачка, Француска, Велика Британија, САД и Јапан. Саме по себи многобројне, дају светском туризму највише туриста. Сразмерно броју становника, у међународним туристичким кретањима, учествује и велики број Скандинаваца, Холанђана, Белгијанаца и Канађана. Године 1995. међу десет најпосећенијих земаља у свету, седам је из Европе. Исте године, између десет земаља са највећим приходом по основу туризма, шест је било из Европе, која је позната и по веома развијеном туризму унутар појединих земаља. Годишњи број домаћих туриста у Европи већ премашује једну милијарду, што је сразмерно површини старог континента, а више у односу на остале континенте и веће регије. На све ово треба додати чињеницу да се за потребе туризма у свету троше велике суме новца на капиталне инвестиције, посебно на повећање броја лежаја у хотелима. Годишња стопа раста процењује се на 10%, при чему већ неколико година предњачи Азија.

Познавање туризма, посебно познавање туристичке потражње која се формира у развијеним европским земљама, за нашу земљу је од посебне важности. Она настоји да се што је могуће пре економски, политички, саобраћајно и на друге начине прикључи Европи. Уосталом, у време постојања СФРЈ, највише страних туриста било је из Немачке, Италије и Аустрије. Туристичка тржишта ових земаља и сада треба посебно истраживати и на истима пласирати пропаганду и понуду.

У туризму је запослено око 225 милиона људи. Од сто запослених, од туризма у Аустрији живи 14 људи, Грчкој 10, Шпанији 9, Швајцарској 8, Аустралији и Португалу по 6, САД и Француској по 5. Подаци ОЕЦД јасно указују на значај туризма за наведене земље, које спадају у групу

најразвијенијих и по низу других показатеља. Како је степен мултипликације туризма велики, за туризам ради и ка туризму се усаглашава низ привредних и ванпривредних делатности. Значајан број страних туриста и изванредне приходе од страног туризма, већина европских земаља одржава већ неколико деценија, без обзира што су неке од њих познате и као земље изразите иницијативе, тј. дају велики број туриста европским и ваневропским земљама. Високом потрошњом за туристичка путовања у стране земље посебно се истичу становници Немачке, Велике Британије, Француске, Холандије и Италије. Позитиван туристички биланс су имале и имају Шпанија, Аустрија, Швајцарска и Француска, док се негативним туристичким билансом одликују Немачка, Велика Британија и Холандија. Од земаља изван Европе, великим издацима за путовање својих грађана у иностранство истичу се САД, Јапан и Канада.

Све већи број туриста у свету на више места и на више начина угрожава животну средину. Због тога овом проблему свет посвећује све већу пажњу. Од конференција ОУН о животној средини до формирања законом заштићених и туризму намењених простора, акције су бројне и разноврсне. Посебно се итичу оне које имају за циљ развој одрживог туризма, тј. таквог туризма који се развија само онолико колики су капацитети простора. Уз то, бројне су акције развоја екотуризма, који захтева изворну или добро заштићену природу и споменика у њој.

ТУРИЗАМ И ОДРЖИВИ РАЗВОЈ

Све масовнија туристичка кретања намећу се као опасност угрожавања животне средине. Због тога је од значаја усклађивање циљева и метода заштите природе са обимом и облицима туристичког промета. „Масован и неконтролисан туристички промет, такође, може угрозити природну средину али је далеко присутнија опасност перманентног и поступног деградирања природне средине. Посебна опасност долази од моторизованих путника јер се рачуна да аутомобил користи око 70% туристичке клијентеле у Европи. Тај проценат је још и већи у излетничким кретањима” (Јовичић, 1977., стр. 30).

Загађеност и заштита животне средине два су проблема савременог човечанства. Наметнули су се актуелношћу и акутношћу до те мере, које раније генерације нису могле претпоставити. Чинило се да природе има на претек, да је она свачија и ничија, да је неисцрпна и да се одликује великим степеном саморегулације, што није тачно.

Без обзира на извесну регионалну издиференцираност степена угрожености животне средине, акције њене заштите глобални су проблем, који по димензијама нема прави еквивалент у ближој и даљој историјској прошлости развоја друштва. Савремени свет све више схвата да се упозорења научника и научних институција о стању животне средине, морају дубоко уважавати. Чињеница је да слободне, изворне и незагађене животне средине има све мање, а угрожене и деградиране све више.

Друштво је данас суочено са претераном урбанизацијом и индустријализацијом, све загађенијим ваздухом, водом, девастираном вегетацијом, нестанком неких биљних и животињских врста, што смањује туристичке потенцијале и сужава простор његове експанзије, осиромашујући садржај боравка. Узроци оваквог стања боље су познати од последица, које се често са становишта једне генерације, једне делатности и једног локалитета не могу сагледати до краја. Има пуно позитивних примера планског и сврсисходног односа према животној средини за потребе туризма и њему комплементарних делатности.

Заштита и унапређење животне средине имају велики економски, политички и друштвени значај. Даљи развој туризма у нашој земљи мора се посматрати као функција изграђености материјалне базе и још више као функција очуване животне средине. Развој туризма и акције усмерене ка очувању изворне животне средине морају се третирати не парцијално, нити паралелно, већ јединствено у свим могућим међусобним односима. Развој једне категорије на рачун друге води продубљавању несклада и нарушавању интегралне целине.

Туризам и простор

Као све значајнија спона између морбидних и санатогених простора, савремени туризам се наметнуо као својеврстан катализатор.

Захваљујући туризму успоставља се извесна комплементарност између морбидних и санатогених простора, који су функционално, пејзажно и наменски међусобно веома различити. Са повећањем аерозагађености, буке и замора људи, у урбаним и индустријализованим просторима, повећава се потреба за рекреативним туристичким кретањима, која су усмерена ка просторима са здравом, изворном или добро заштићеном природом. Уз добру организацију и изградњу одговарајућих објеката, није тешко валоризовати туристичке вредности уз максималну заштиту природе. „Звучи невероватно, али изразитије супротности између морбилних и санатогених простора значе и повољније могућности за њихово туристичко кореспондирање. Туризам потенцира потребу заштите природе, али у знатној мери резултира из аерозагађености простора. У томе је и улога туризма као специфичног катализатора чиме и тумачимо функционалну комплементарност две врсте простора са изразитим биолошким супротностима" (Јовичић, 1977, стр. 27).

За динамичан развој туризма у приморском, планинском и равничарском простору Србије и Црне Горе, као и света уопште, потребно је много простора. Како многи центри, регије и државе теже развоју туризма, има аутора који сасвим исправно постављају питање има ли довољно простора који ће разрешавати туристичке потребе.

„Једно од основних питања у вези туристичког кориштења простора гласи: Има ли уопште довољно (еколошки квалитетног) простора? Све интензивније динамизирање живота на све већим подручјима једно је од најважнијих обиљежја данашњице: демографска је густоћа све већа, животни су садржаји све бројнији, сложенији и међусобно све повезанији, а путем интензивног промета све се више шире у простору чија је еколошка каквоћа све мања. То значи да се нужно јављају конфликтне ситуације међу којима је и проблем просторних могућности, односно могуће оптерећености простора... Зато одмах треба утврдити: животно вредног и прихватљивог простора нема довољно (ни у глобалним размерама), а поготово га нема довољно за интензивну и квалитетну туристичку делатност која захтева и еколошке стандарде, посебно високе и највише каквоће. Туристички простор је (а тај појам овде укључује и еколошку квалитету коју је необично лако нарушити)

ограничен и тај ће проблем у будућности бити све тежи (Павић, 1987, стр. 201).

Оваква схватања не могу се пренебрегавати. Потврђујући чињеницу да простора нема на претек и да се са њим мора рационално поступати, долазимо до закључка да се туризам у простору не може бескрајно ширити, већ мора бити плански организован боље, више него неке друге делатности. То намеће потребу интензивирања проучавања и редовног праћења еколошког контекста туризма. Утолико пре што о међусобним утицајима туризма и окружења, међу научницима постоје различита схватања и што се у стварности ти односи мењају са временом и простором.

Има примера који показују да су, посредством туризма, извесни крајеви знатно унапређени у односу на некадашње стање. Приведени туристичкој употребној вредности, такви простори, имају нову физиономију и нове функције. Има и бојазни, као и примера, да је предимензиониран и неплански туризам узрочник деградирања простора. Ни једно од наведених схватања не може се генерализовати без претходних детаљних научних истраживања. Мисли се на масовност туристичких кретања, сезонску концентрацију, врсте туризма, степен туристичке културе, начин понашања на путовању, капацитет простора, ефикасност саморегулације природе, колизионе односе са другим делатностима и слично.

Нема довољно ефикасних решења за низ појава и процеса на релацији туризам – простор. „Данас су у процесу настајања тзв. студије утицаја на околину значајних туристичких пројеката. За потребе оваквих студија постоји неодољива потреба рационалног система информација, којима би се опслуживале компаративне анализе, те формирали стандарди и норме за контролу свих типова сатурације у различитим туристичким зонама. О контроли проблема сатурације могуће је говорити и са становишта државне политике у туризму. Овде се у основи ради о употреби инструмената у склопу планског и тржишног механизма. Већ је наглашено да се само развијене земље проблему сатурације могу супротставити ценовним механизмом. За мање развијене земље централне власти које су одговорне за стратешке циљеве развоја туризма, планерске

и друге активности контроле остају једини ефикасни оквир за супротстављање опасностима сатурације" (Драгићевић, 1987. стр. 9).

У вези са структуром друштвеног производа Србије и места туризма је и проценат запослених у туризму и угоститељству. Са око 3,9% 1980. године и 2,8% 1995. године, туризам заузима скромно место иза индустрије, рударства, грађевинарства, трговине, пољопривреде, саобраћаја и производног занатства.

Туристичке вредности Србије, добијају прави значај и ефикасно се туристички валоризују само ако су изворне, добро заштићене и унапређене. Овакав став у потпуној је сагласности са постулатима о води као најраширенијој материји на Земљи, чије су туристичке вредности несагледиве, било да се ради о изворима пијаће воде, изворима термалне, термоминералне, гасне или радиоактивне воде, потоцима, рекама, природним и вештачким језерима, као саставним елементима наших руралних простора. Постулати о води потенцирају рационално коришћење водних ресурса и гаранција су њиховог очувања. Морају се уносити у нормативна акта, али и опште прихватити као правила понашања са хидрографским објектима.

За савремена туристичка кретања се претпоставља да ће, више него раније, бити усмерена ка рекама, језерима, чистој природи и законом заштићеним објектима. Значи, наглашава се еколошка компонента туризма за исти траже се предели добро очуване природе. То погодује развоју туризма у националним парковима, регионалним парковима и осталим врстама заштићених предеоних целина. „У овоме ће посебну улогу имати тзв. национални паркови и културни пејзажи као нова категорија, који се налазе под посебном заштитом државе као изузетно вредни природни ресурси (масовна рекреација домаћих и страних туриста" (Черовић, 2002, стр. 32).

На напред наведене карактеристике простора, надовезује се чињеница да се, када је реч о објектима хотелијерства, избор и димензионирање локације, врсте, типа, капацитета, категорије и пратеће инфраструктурне и супраструктурне опремљености, мора да представља основу од које се полази да би се успешно пословало. Значајан део тога постиже се овладавањем метода и технологија хотелијерског менаџмента,

као специфичног дела општег и специјалног економског менаџмента у области продаје услуга.

Када је у питању лоцираност објеката хотелијерства у законом заштићеним просторима, уз све остало, мора се уважавати критеријум одрживог развоја, који има све већи број присталица у свету и сматра се једино исправним. Потребно је развијати и примењивати посебну стратегију пословања и одржавања окружења у изворном стању, јер се само тако могу заштитити биљни и животињски екосистеми, хидрографски објекти, земљиште и друге природне компоненте из јединствене целине животне средине.

Објекти хотелијерства који већ постоје, или се граде нови, у просторним оквирима различитог облика и степена заштите, имају за циљ да привуку туристе и активирају високо вредне потенцијале простора. Ако је развој туризма на таквим просторима неконтролисан и предимензиониран може условити деградацију изворних вредности и самим тим умањен степен туристичке атрактивности. То се негативно одражава на економичност пословања.

Политика одрживог развоја

Из овога произилази закључак да је неопходно развијати менаџмент окружења и доследно примењивати политику одрживог развоја и активне заштите животне средине. Планирање које претходи развоју увек и свуда је плодотворније од санације испољених проблема на релацији објекти хотелијерства – заштићени простор, односно, на релацији туристички промет – економски ефекти.

Србија има Закон о туризму из 1994. године, који је измењен и допуњен 1999. године. Пажња туризму посвећена је и у Просторном плану из 1995. године. Почетком 2003. године усвојена је нова Стратегија развоја туризма. Стиче се утисак да је потребно брже прилагођавање Европи јер „независно од постојећих нормативних предуслова за развој туризма, треба посебно указати на чињеницу да је у раздобљу од 1989. до 2000. године деловањем унутрашњих и спољашњих чинилаца ван сфере

туризма дошло до битног умањења туристичког промета, посебно иностраног, као и до драстичног смањења девизног прилива од туризма. У односу на 1989. годину, у 2000. години је забележено смањење укупног туристичког промета за 47,9%, од чега домаћег за 37,8%, а иностраног за 82,9%. Девизни прилив од туризма је у раздобљу између 1990. и 2000. године смањен за 93,6%. Уколико ове податке упоредимо са већ наведеним кретањима обима туристичког промета и девизног прилива у истом периоду у свету биће јасно уочљиве размере нашег заостајања у односу на глобалне тенденције" (Група аутора, 2001, страна 15).

Више аутора је констатовало значајне туристичке потенцијале Србије за развој више врста туризма. И док су природне и антропогене вредности релативно добро проучене и познате, још увек нема правих идеја и правих примера доследне и дугорочне примене стратегије савременог менаџмента у нашем хотелијерству. Могуће да је такав приступ заступљен само у великим градским хотелима Београда, који су у поседу страног капитала. Готово је сасвим сигурно да како због уситњености, тако и због застарелости објеката и традиционалног начина пословања, у хотелским објектима на просторима који су законом заштићени, или су у њиховом непосредном окружењу, хотелски менаџмент се још увек не практикује. Иако "Србија, нема сумње, има квалитетну и разноврсну основу за развој туризма, природне активности, па и достигнути ниво смештајних и других капацитета упућују на то да се могу развијати бројни видови туризма, нарочито ако се има у виду просторна разноликост природних потенцијала. Они нуде могућности за упражњавање разних спортско-рекреативних активности (у зимској и летњој сезони), опоравак и рехабилитација, бављење ловом и риболовом, те другим активностима које се односе на боравке у многим местима (подручјима) Србије" (Черовић, 2002, стр. 157). Наведеним туристичким активностима, више него други простори, погодују законом заштићена подручја, посебно она веће површине и разноврсније природе, каква се среће у националним парковима, парковима природе, пределима изузетних одлика, општим резерватима природе и специјалним резерватима природе.

Општи циљ развоја туризма проистиче из ставова који су дати у Агенди за туристичку привреду. Реч је о програму активности којим се утврђују односи животне средине и развоја. Туристичка привреда има интерес да штити природна и културна добра и да их на најбољи начин валоризује. Као важна привредна грана, туризам има могућност да постигне суштинска побољшања у области окружења и друштвено-економских односа, и тиме допринесе одрживом развоју земаља у чијем оквиру делује. Усклађена активност владе и привреде ће бити потребна у циљу остваривања ове могућности и обезбеђивања дугорочног развоја. Посебно се наглашава значај туризма у планинским просторима, за који се каже да мора бити тако концептиран да не угрожава животну средину, јер биолошка разноврсност планина и друге вредности морају бити очуване (Група аутора, 2001). Како се највећи број законом заштићених објеката у Србији налази у њеном планинском простору, наведени став је од посебне важности, јер има примера и добро, али и лоше валоризованих предеоних целина, предимензионираних објеката, нерешених проблема инфраструктуре, лошег односа према природи и културном наслеђу, одступања од традиције, неуважавања локалног географског порекла и сл.

ЦИЉЕВИ, ЗАДАЦИ И МЕТОДЕ ИСТРАЖИВАЊА

Тема докторске дисертације „Стратегија развоја хотел менаџмента и одрживи развој у заштићеним природним подручјима Србије“ има широко постављен и сложен задатак. Он обухвата неколико значајних области, какве су хотелски менаџмент, одрживи развој и заштићена подручја Србије, као конкретизацију изучавања. Из општих ставова ка конкретним закључцима, из светских и литерарних искустава ка Србији задатак је да се систематизују позитивна знања а затим за решавање постојећих дилема и проблема на конкретним, законом заштићеним подручјима Србије, која се определила за више облика законске заштите изворних или незнатно угрожених мањих и већих предеоних целина. Како се исте налазе у различитим деловима Србије, задатак докторске дисертације је да укаже на њихов развојни пут и локалне особености у смислу туристичких вредности које се могу на одговарајући начин

валоризовати кроз промет туриста у већ постојећим или планираним објектима хотелијерства.

Стратегију развоја хотелског менаџмента у функцији одрживог развоја туризма у заштићеним природним подручјима Србије, потребно је посматрати са реалних аспеката туризма. У Србији постоји 4.179 туристичких предузећа. Од укупног броја 60% се бави угоститељством, а 40% туристичким посредовањем. Према облику својине доминирају приватна предузећа (3.668, или 87,7%) која следе друштвена предузећа (314 или 7,5%), мешовита (171 или 4%) док је број државних и задружних предузећа из домена туризма незнатан (Група аутора, 2002.).

Од значаја је и податак о учешћу угоститељства и туризма у друштвеном производу Србије. У периоду од 1990- до 2000. године он се кретао између 1,93% и 2,77%. То је време великих политичких и економских промена у Србији и није било погодно за развој туризма, те су вредности незнатне. Даље акције се морају предузимати у складу са реалним могућностима понуде. При свему томе потребно је имати у виду савремено стање денационализације неких хотелских објеката и више од тога приватизацију хотелских капацитета и читавих туристичких и угоститељских организација. Пут од теорије стратегије хотел менаџмента до његове примене у пракси вероватно ће бити дуг. Ово посебно када су у питању хотелски капацитети у заштићеним природним подручјима, јер су малих капацитета, различитих власника, пословног усмерења углавном према домаћим туристима, недовољне акумулације, незнатних издавања за пропаганду и слично.

Хотелски менаџмент примењен на законом заштићене пределе поред општих начела мора уважавати и специфичности сваког заштићеног објекта, јер су они из различитих категорија, различите површине, степена очуваности и могућности коришћења у туристичке сврхе. Ако пођемо од чињенице да је маркетинг у туризму систематско и координирано прилагођавање пословне политике носилаца туристичке понуде, туристичкој потражњи, долазимо до сазнања да је реч о сложеној проблематици. Маркетинг и менаџмент хотелских објеката захтева конкретна познавања низа појава, процеса и проблема. Ово због тога што

је реч о стратегији широке обухватности која се тиче цена, услуга, пласмана и продаје (Ахметовић-Томка 1995.).

Циљ истраживања је и да се укаже на промене у организовању наступа на домаћем и иностраном тржишту, дефинишу стандарди и ниво услуга, усклади ниво цена на домаћем и иностраном туристичком тржишту. То треба да допринесе унапређењу асортимана услуга и квалитетнијем пословању на дужи рок.

Хотелијерство у Србији, као и целокупна привреда наше републике налази се у фази трансформације и приватизације. У вези с тим биће од значаја нови Закон о туризму. Сагласно њему, наш задатак ће бити да укажемо на неке опште и неке посебне одлике савремених транзиционих процеса а у вези са њима предочимо стратегију развоја у новонасталим условима. Временски се то односи на 2010. годину, која може бити веома значајна за туризам Србије.

Обимност и хетерогеност проучаване проблематике стратегије развоја хотелског менаџмента кроз одрживи развој, а на примерима законом заштићених подручја Србије, захтева примену више научних метода и теренских истраживања.

У напред наведеном смислу задатак наших истраживања је да прикаже постојеће категорије и статус законом заштићених подручја Србије, одреди њихов географски и туристички положај, укаже на просторну саобраћајну повезаност и представи законом заштићена подручја по површини и локацији. У вези са тим, произилази потреба да се јасно и конкретно укаже на рељеф, климу, хидрографију, земљиште и живи свет заштићених подручја јер су она по наведеним показатељима често веома разноврсна и због тога особена и туристички привлачна.

Комплементарна са природном је друштвена компонента законом заштићених подручја Србије. Задатак је да се иста представи указивањем на становништво, постојећа насеља и привреду, како би се стекао целовит увид у заштићени простор. Како су заштићена подручја Србије њен значајан туристички потенцијал, пре свих национални паркови, кроз анализу природних и антропогених туристичких вредности испуниће се

задатак њиховог туристичког упознавања, као основе за низ акција понуде, пропаганде, садржаја боравка и хотелског менаџмента.

Из представљених истраживачких задатака, проистичу циљеви истраживања докторске дисертације „Стратегија развоја хотел менаџмента, и одрживи развој у заштићеним природним подручјима Србије“ Они се могу свести на неколико категорија, које проистичу једна из друге и кулминирају ка научно основаној и практично значајној целини. Реч је о дефинисању стратегије развоја хотелског менаџмента, а у зависности од расположивих потенцијала, ефеката развоја хотелијерства, упражњавања хотелског менаџмента и усмеравања укупне понуде ка економском развоју локалне средине, али и Србије у целини.

Најпре ће бити кратко анализирани основни научни и стручни радови из наведене и сродне проблематике. Анализа ће послужити за увид у простор, појаве, процесе и идеје других аутора, како би се кроз селекцију и синтезу издвојили њихови позитивни и за наша истраживања прихватљиви ставови. Анализа и синтеза су два пола једне целине и често ће се наглашавати у овом докторском раду. Материја ће бити статистички документована и као таква имаће одговарајућу квантитативну тежину. Уз графичку обраду података презентираним у таблицама, и картографско представљање простора заокруживаће се визуелно фотографијама. Рад на терену послужиће за проверу постојећих статистичких и књишких података, како би се методом елиминације одстраниле неважне и превазиђене ствари.

Потребно је користити методологију више научних дисциплина. Реч је о географији, екологији, економији али и оперативних делатности (просторно планирање, грађевинарство, маркетинг), како би се постигла целовитост материје. Она из науке и струке мора ићи ка оперативним делатностима на терену, посебно у објектима хотелијерства, који у пословању морају примењивати проверене менаџмент поступке, процесе и методе. Из овога произилази чињеница да је реч о мултидисциплинарној тематици, те је у том смислу потребна примена научних метода више наука које су комплементарне а не међусобно искључиве.

У досадашњим акцијама просторног планирања у Србији, већа пажња је посвећивана урбаним него руралним просторима. Констатовано

је да су код примењених или развојних истраживања испољаване извесне слабости. Истраживања по појединим предеоним целинама нису била уједначена због недостатка одговарајуће документације. Због ограничених средстава код неких планова изостао је период опсежне припреме, што је изазвано и неодговарајућим роковима. Контрасна овим су преобимна истраживања, оптерећена набрајањима из домена природних услова и демографије, без праве поруке. Испољавао се и проблем методолошке и концептуалне координације између истраживачких екипа. Унапређење истраживања за потребе планирања је дугорочан процес и мора се спроводити истовремено и у склопу система планирања у Републици. То не значи да се много тога не може урадити на краћи рок, посебно на заштићеним објектима.

Постојеће могуће врсте туризма у Србији су бројне и разноврсне. Неке од њих су искључиво везане за законом заштићена подручја. Због тога потребно јасније наглашавати у туристичкој понуди, али и боље осмишљавати на конкретном терену. Део тога може се постићи уважавањем стратегије хотелског менаџмента јер без хотела, као основе материјалне базе, нема одговарајућег туристичког промета. На неке од циљева указано је у Просторном плану Србије, као и у другим пројектима. Издвојено је шест за туризам Србије интересантних зона које су дефинисане на следећи начин:

- Источна, која обухвата Стару планину, Крајиште и Власинску висораван и погодује алпском скијању и другим спортовима на снегу, боравку у приобаљу Власинског језера, летњој рекреацији на Старој планини, ловном туризму, туризму у неким сеоским насељима и екотуризму и изворно очуваној животној средини.

- Средишња са центрима и туристичким регијама какве су Копаоник и Голија. Овде је већ развијен летњи и зимски туризам, постоји више бања. Природа Голије има изворна обележја, практикује се туризам у неким сеоским насељима, може развијати ловни туризам, упражњавати више врста рекреације и постизати добри рекреативни и здравствени ефекти дугим боравком на отвореном планинском простору.

- Јужна, која обухвата Шар планину и Проклетије, односно, простране делове Косова и Метохије. Иако наглашено високопланинска,

са изванредно очуваном природом, повољним условима за летњи и зимски туризам, уз бројне антропогене туристичке вредности, због познатих политичких догађаја за сада нема никакав значај за туризам.

- Западна, којој основно туристичко обележје дају планине Таре, Златибор и Златар. Прве две се убрајају у најпосећеније у Србији, док се трећа истиче својом здравственом и рекреативном функцијом. На овом простору могућ је летњи рекреативни туризам, зимско спортски рекреативни и манифестациони туризам, одвија се значајан транзит путника и могу више и боље валоризовати антропогене потенцијале.

- Централна туристичка зона Србије поистовећује се са планинама у окружењу Ваљева, Шумадијом, пространим делом источне Србије на посебним освртом на Ђердапску клисуру и Национални парк Ђердап. То је вишефункционалан и за туризам привлачан простор са привлачним природним антропогеним вредностима, манифестацијама и извесном традицијом.

- Северна туристичка зона обухвата туристичке знаменитости Војводине. Реч је о транзитном туризму, манифестацијама, бањском лечењу, посети бројним споменицима, развијеним излетничким туристичким кретањима и добром положају према суседним земљама.

У наведеним туристичким зонама постоје готово сви законом заштићени објекти природе. Они се намећу као посебна туристичка вредност и на исте се у процесу развоја туризма може примењивати стратегија хотелског менаџмента, јер од пословања хотела зависи целовитост туризма. (Група аутора, 1996).

У вези са наведеним, потребно је сагледати могућа полазишта, од којих нека треба прилагодити потребама планирања и наглашавању комплементарности и синхронизовања акција заштите и унапређења већине његових функција, објеката, појава и процеса. Инсистира се на прилагођавању метода и садржаја истраживања нивоу планирања од националног до локалног, уважавању досадашњих резултата, обезбеђењу подршке надлежних институција, као и фаза израде плана, тако и код примене на терену.

КАТЕГОРИЈЕ И СТАТУС ЗАШТИЋЕНИХ ПРИРОДНИХ ПОДРУЧЈА

Нормативна акта о заштити природе у свету датирају из давне прошлости. Познато је да је у Лондону 1273. године донета уредба о ограничавању утицаја дима и пепела из великих ложишта која су користила угаљ а којим је Енглеска и данас веома богата. Из 1499. године датира један закон из Пољске којим је предвиђена заштита лоса и дивљега коња. Блиска савременом схватању и заштити животне средине је једна одлука прокламована 1703. године у Русији, а тичала се заштите појединих шумских комплекса и ретких врста дрвећа.

За заштиту природе и развој туризма у свету веома значајном се сматра 1872. година. Тада је проглашен први национални парк у свету. Био је то Национални парк Јелоустон у Сједињеним Америчким Државама. Образложење Конгреса било је да заштићена површина Националног парка Јелоустон треба да користи народу и служи његовом уживању. Већ тиме су јасно наглашене његове туристичке функције, које се манифестују и данас, јер је реч о једном од туристички најпосећенијих националних паркова на свету.

Оснивање националних паркова

Први национални парк у Европи проглашен је 1914. године у Швајцарској. Назива се Енгадин и мале је површине. Поводом проглашења истакнуто је да је на територији општине Жернез и да се у њему сав биљни и животињски свет препуштају потпуном природном развоју и штите од сваког утицаја човека. По оваквим карактеристикама Енгадин одговара неким нашим строгим природним резерватима у којима није допуштена никаква изградња антропогених објеката.

Први национални парк у Србији (Фрушка гора) проглашен је 1960. године. Иза тога су проглашени Национални парк Ђердап 1974. године, Национални парк Тара 1981. године, Национални парк Копаоник 1981. године и Национални парк Шар планина 1985. године. Сви национални

паркови Србије подвргнути су ревизији 1993. године, када су им тачно утврђене границе и дефинисане површине. Наравно, акција заштите појединих природних комплекса у Србији је било и пре проглашења њених националних паркова. Истичу се Парк природе Ресава проглашен 1957. године, Парк природе Ивље код Нове Вароши проглашен 1958. године, Општи резерват природе Пељешина код Мајданпека проглашен 1950. године, Општи резерват природе Под Црним врхом код Вршца проглашен 1951. године, Општи резерват природе Рошијана код Вршца проглашен 1951. године, годину дана старији Општи резерват природе Оштрозуб код Власотинца и Општи резерват природе Данилова коса код Крупња (Група аутора, 1998).

Највише заслуга за проглашавање одређених подручја заштићеним у Србији има Републички завод за заштиту природе, који је основан 1948. године, одлуком Председништва Владе Народне Републике Србије и имао је седиште у Београду. Прво решење које је Завод за заштиту природе Србије донео односило се на заштиту водопада Велика рипаљка и Мала рипаљка на падинама планине Озрен, недалеко од Сокобање.

„Ова два решења у суштини имају симболичан значај, јер се у првом случају ради о објекту живе природе, а у другом о објекту неживе природе. Оваква двојност симболично али и сасвим практично означава један од основних закона екологије, биогеографије и заштите – јединство живог и неживог. Доцнијим укључивањем сегмената заштите амбијенталних целина у оквиру заштитарске политике, као и интензивнијим развојем образовних и комуникацијских активности, Завод постиже изузетно значајно тројство у заштити, обнови и унапређењу биогеосфере, обухватајући тиме најбитније феномене у животу наше планете неживу и живу природу и човека” (Група аутора, 1998. стр. 9).

Истичемо да у део друштвених акција за развој туризма у Србији спада и систем заштите и валоризације одређених подручја, због тога што има примера угрожене природне средине, која као таква губи туристичку вредност. „Зато многи еколошки проблеми захтевају предузимање различитих мера заштите. Њиховим систематским спровођењем потребно је очувати квалитет и вредност природне средине, пре свега оне која је од пресудне важности за развој туризма. Међутим, досадашње спровођење

заштите природе није било потпуно, адекватно и систематско. Да би између природне средине, посебно њених највреднијих делова, и туризма успоставио компатибилан однос, треба имати у виду да и туристички објекти, уколико су неадекватно лоцирани, пројектовани и коришћени, могу да делују у деградационом смислу" (Черовић, 2002, стр. 159).

Наведени став потенцира значај и потребу примене хотел менаџмента у свим могућим његовим елементима, јер то може позитивно утицати на низ појава и процеса у туризму. Посебно у туризму на просторима који су осетљиви на промене и због тога су законом заштићени.

Најзначајније и најпространије облике заштићене природе у свету и код нас представљају национални паркови. Широко посматрано они су у надлежности Међународне уније за очување природе и природних извора, која је основана 1948. године и добро сарађује са Уједињеним нацијама, односно, свим њеним чланицама. Пошто се број националних паркова у свету стално повећава, Економско социјално веће Уједињених нација 1961. године је закључило, свим чланицама ОУН ставило до знања да су они важни за културу и науку човечанства, да имају одговарајући економски (туристички) значај и да је потребно да се њихова природа одржава у изворном стању.

Прва светска конференција о националним парковима одржана је у Сијетлу у САД. Тада је истакнут њихов педагошки и научно истраживачки значај. Земљама учесницама конференције препоручено је да их морају на својим територијама оснивати посебним законима. Потенциран је значај националних паркова за живот и одмор људи, њихову физичку и духовну рекреацију. Закључено је да се уређење и коришћење сваког националног парка мора базирати на савременим научним истраживањима, како би се очували еколошки односи и процеси и одржавао правилан развој природе.

Од интереса је и сарадња Уједињених нација са Међународним биолошким програмом. Током времена испољила се потреба да се уз националне паркове оснивају природни резервати, од којих би они са специфичним одликама ушли у листу светске баштине као највиши степен заштите јединствене природе. У међународним организацијама из

домена заштите животне средине, сматра се да национални паркови треба да буду пространији од 2.000 хектара. У ново проглашеним националним парковима сугерише се забрана бављења становништва земљорадњом, сточарством, ловом, риболовом и рударством. Реч је и о препоруци да се у националним парковима не граде бране и не стварају вештачка језера, јер се акумулацијом воде неповратно губе значајне површине земљишта.

Препоруке на које смо указали, погодују развоју туризма у националним парковима и другим заштићеним подручјима, јер је туризам у колизији са рударством, неконтролисаним ловом и риболовом, сечом шуме, комерцијалним видовима земљорадње и сточарства.

Туризам се уважава као непривредна делатност у националним парковима и другим облицима заштићене природе. То потврђује чињеницу да туризам, ако је добро организован и није предимензиониран, не представља опасност по животну средину заштићеног подручја. Године 1969. оваква схватања потврђена су на генералној конференцији Међународне уније за очување природе и природних извора. Конференција је одржана у Њу Делхију и тада је донета нова и потпунија дефиниција националних паркова која гласи:

Национални парк је релативно велика територија изузетне лепоте где један или више екосистема нису промењени људским деловањем и где биљни и животињски свет, геолошке и морфолошке особености имају посебан значај за науку, васпитање, образовање и рекреацију. О националном парку брину највиши надлежни органи власти у земљи, који предузимају мере да се на целом заштићеном простору спрече или ограниче насељавање и експлоатација природних ресурса, како би се очувала изворност простора. Посета националним парковима је дозвољена под условом да има рекреативну, васпитну, образовну и културну сврху.

У дефиницији и образложењу националних паркова и делатности у њима рекреација, тј. туризам, јасно је потенцирана. Од интереса су и васпитање, образовање и култура комплементарне савременом туризму. (Станковић, 2000).

Извор: Завод за заштиту природе Србије

Карта 1. Заштићена природна добра Србије

Легенда:

- Национални паркови
- Паркови природе
- Предели изузетних одлика

Разноврсност заштићених објеката

Слично стање и функције имају и други облици заштићених предела. Они су код нас означени као Паркови природе, Предела изузетних одлика, Општи резервати природе и Специјални резервати природе, Споменици природе и Меморијални природни споменици, односно, заштићене околине непокретних културних добара,

На територији Србије постоји 5 националних паркова, 19 паркова природе, 3 предела изузетних одлика, 73 општих резервата природе, 12 специјалних резервата природе, 261 споменик природе и 45 меморијалних природних споменика, односно, заштићене околине непокретних културних добара. Међународни статус заштите имају Лудошко језеро, Царска бара са старим Бегејом и планина Голија. Лудошко језеро и Царска бара са старим Бегејом су мочварна подручја у опасности а планина Голија резерват биосфере.

Законом заштићена природна подручја Србије, без обзира на категорију, физиономију и величину, основа су развоја екотуризма који већ више година у свету и код нас привлачи пажњу истраживача, али и туриста, те му се посвећује посебна пажња. Дефинише се на различите начине, али је важно да га уважавамо као коткомпоненту одрживог туризма (Megan E.W. 2002.), коме највише погодују законом заштићени предели.

НАЦИОНАЛНИ ПАРКОВИ СРБИЈЕ

Национални паркови су полифункционалне и вишенаменске, законом заштићене површине, те је њихово свођење само на туризам неоправдано. Треба више истицати њихове следеће функције: заштитну, еколошку, рекреативно-здравствену, спортско-манifestациону, културно-манifestациону, историјску, едукативну, васпитно-образовну и друге. Све оне морају бити претходница очувања, заштите, унапређења и уређења националних паркова и развоја туризма у њима.

Потреба заштите и унапређења природних и антропогених вредности националних паркова је најзначајнија. Развој туризма у њима је

најосетљивији, јер изазива низ нежељених, често тешко предвидивих појава, процеса, елемената и деструкција. То проистиче из чињенице да се лако и једноставно заборављају ванекономске, а наглашавају економске функције туризма, по систему већи промет, већа зарада, без обзира што она није у сагласности са капацитетима простора и што нарушава успостављану еколошку равнотежу.

Неки аутори исправно примећују следеће: „Добро је познато да, уколико је природна средина ближа изворној и сложеније морфолошке и екосистемске структуре, утолико је атрактивнија за туристичке посете. Управо због тих својих особина национални паркови спадају у најзначајније туристичке вредности, јер пружају могућност најсвестранијег туристичког активирања. Са друге стране, туризам је по својој природи динамична и дисперзивна активност, склона стихијности и деградирању природне средине, ако није добро програмски утемељена и контролисана планским и организационим мерама. Развој туризма на осетљивим природним просторима представља ризик и та чињеница се мора увек имати на уму" (Јовичић, 1997, стр. 3). Из овога следи сазнање да је потребно на таквим просторима, који представљају националну вредност, значајну туристичку привлачност и простор за научна истраживања, примењивати начела хотел менаџмента, јер су хотели најтраженији смештајни и угоститељски капацитети. Од њихове локације, рада, понуде, пропаганде и низа активности зависи степен искоришћености природних туристичких вредности и њихово одржавање у изворном облику за садашњи и будући туризам.

Комплементарност и колизије

Жеља за економском зарадом проистиче из сазнања да туристичко-угоститељске организације, чији су објекти у националним парковима, или у њиховом окружењу, нису власници националних паркова, нити за коришћење истих плаћају одговарајућу ренту. Колизије су утолико веће што је исти простор националних паркова често интересантан за већи број делатности, институција и појединаца (шумарство, пољопривреда, сточарство, рударство, војска, власници имања, водопривреда, туризам)

испољава интерес. Захтеви наведених интересената често нису комплементарни еколошким капацитетима националних паркова и њиховог окружења, те је то актуелно поље методолошких и апликативних истраживања стручњака различитих профила.

Јасно дефинисање капацитета, садржаја и облика коришћења националних паркова при садашњим условима и у перспективи, намеће се као најзначајније. При томе се морају уважавати начела концепције активне заштите животне средине, јер без широко обухватних, научно основаних и добро планираних акција нема правих резултата. Превентива мора бити наглашена јер је пракса показала да је санирање последица готово нерешив проблем. Планирање активности (посебно туризам) у националним парковима могуће је до детаља усмерити ка жељеним циљевима. За разлику од тога, последично решавање нагомиланих проблема је најчешће без правих резултата.

Развој туризма, у националним парковима мора бити третиран на посебан начин. С обзиром на њихову основну функцију (заштита и унапређење природне и културне баштине), овде се не смеју претерано потенцирати економске већ до правих размера развијати друштвено корисне функције у смислу едукације, патриотизма, дружељубља и васпитања. У том смислу неопходно је користити позитивна искуства из земље и иностранства, увек се залагати за такву организацију делатности у националним парковима која ће на минимум сводити колизије и до максимума потенцирати комплементарност. Само тако се могу истаћи специфичности ових законом заштићених простора.

Добра организација прихвата, евиденције и вођења мањих група туриста, уз презентацију постојећих природних и антропогених вредности заштићеног објекта, може дати најбоље резултате. Све то мора бити у функцији повратка природи, традиције и еколошког капацитета одговарајућег простора. Како је реч о националним вредностима, туристичка понуда и организација пословања туризма и угоститељства морају бити у том духу. То значи да туризам у националним парковима и другим облицима заштићене природе мора до извесне мере одступати од класичног. То се мора регулисати одговарајућим законима, који ће у

пракси реализовати управе националних паркова и заинтересоване посредничке, саобраћајне и туристичко-угоститељске организације.

Без обзира на то што представљају значајну туристичку вредност, национални паркови нису довољно ни адекватно туристички валоризовани. Чињеница је да у неким од њих има предимензионираних грађевинских објеката различитих врста и намена, као и то да се одвија одговарајући промет туриста. Објекте не можемо затворити и порушити и туризам забранити, али његов развој морамо редуцирати до теоријског ризика. То значи да је нужно успоставити контролу развоја, односно теренског осматрања појава које би могле сигнализирати оштећења у природи. Реч је о методи која не искључује инспекцијски надзор, али подразумева редовна снимања терена који би могли указати на екстремне појаве у природи. Ту мислимо на редовне анализе узорака воде, ваздуха и земљишта, али и на утврђивање реперних тачака за осматрање вегетације и нагиба у рељефу. То мора бити посао установа за заштиту природе и одговарајућих истраживача из географских, биолошких, шумарских, хемијских и других института.

У већини наших националних паркова може се развијати целогодишњи туризам, богатог и разноврсног садржаја боравка, који мора бити добро испланиран и усаглашен са одговарајућим стањем животних циклуса биљног и животињског света. Сваки национални парк је целина за себе. Сем општих начела њихове валоризације треба уважавати све специфичности, које се морају утврђивати детаљним компаративним истраживањима. Од овога зависе врсте и димензије објеката не само у националним парковима, већ и у њиховом окружењу, предодређеном за изградњу основних и комплементарних смештајних капацитета и пратећих садржаја.

Стационарни туризам се може развијати готово у свим нашим националним парковима, посебно у оним веће површине и већ постојећих смештајних капацитета и угоститељских објеката на њиховој територији и у окружењу. То важи и за излетничка туристичка кретања, посебно ка оним националним парковима који су у близини већих градских и индустријских центара, (Група аутора, 2001).

Пет националних паркова Србије

Србија има пет националних паркова. Први међу њима проглашен је Национални парк Фрушка гора 1960. године. После ревизије која је обављена 1993. године, захвата површину од 25.393 хектара на планини Фрушка гора у Срему, у висинском појасу између 100 и 539 m надморске висине. По закону о заштити животне средине из 1991. године представља добро од изузетног значаја, а по међународним критеријумима то је заштићени предео. Територијално припада општинама Нови Сад, Сремски Карловци, Беочин, Бачка Паланка, Шид, Сремска Митровица, Ириг и Инђија.

Други по времену проглашења је Национални парк Ђердап, озваничен 1974. године. Најпре је захватао површину од 84.000 хектара. Након ревизије граница, извршене 1993. године, сведен је на површину од 63.680 хектара и по томе је најпространији у Србији. Захвата значајан сектор Ђердапске клисуре Дунава у висинском појасу од 70 до 806 m и на дужини од Голупца до Сипа. Представља природно добро од изузетног значаја, односно, резерват за очување природе или природни резерват којим се управља, уточиште дивљег света, према међународним критеријумима.

НАЦИОНАЛНИ ПАРК ТАРА

Карта 2. Национални парк Тара

Извор: Завод за заштиту природе Србије, Београд

Године 1981. Србија је добила два нова национална парка. То су планина Тара и планина Копаоник. Границе оба наведена национална парка ревидиране су 1993. године. Данас Национални парк Тара има површину од 19.200 хектара и сав је на територији општине Бајина Башта у висинском изохипсном појасу од 600 до 1.519 m. Природно је добро од изузетног значаја, а по међународним критеријумима типичан национални парк.

Национални парк Копаоник захвата површину од 11.800 хектара у општинама Рашка и Брус. Реч је о највишим и за туристе најпривлачнијим деловима Копаоника, једне од најбоље истражених планина у Србији. Захвата простор између изохипсе од 1.700 m и Панчићевог врха, чија је надморска висина 2.017 m. Природно је добро од изузетног значаја, по нашим критеријумима и заштићени предео по међународним нормама.

Национални парк Шар планина проглашен је 1986. године. Ревизија граница и простора обављена је 1993. године. Површина му је 39.000 хектара и то на територији општина Штрпце, Качаник, Призрен и Сува Река. Природно је добро од изузетног значаја, по нашим нормативима, односно, прави национални парк по светским стандардима. Простире се у висинском појасу између 1.220 m и 2.585 m. Било је идеја да се заштити и део Шар планине на македонској страни, али то није реализовано. (Група аутора, 1998).

Национални паркови Србије различити су не само по времену проглашења и површини, већ и по општим географским особеностима. Национални парк Фрушка гора је ниско планински са обиљем антропогених туристичких вредности и пространом равницом која га окружује са свих страна. Национални парк Ђердап је долињско-клинсурасти. Предност над осталима му је у великој реци и пространом вештачком Ђердапском језеру. Национални парк Тара је средње планински и одликује се изванредном пошумљеношћу и познатом ендемичном четинарском врстом Панчићевом омориком. Национални парк Копаоник је средње планински и високо планински. Одликује се лако приступачношћу и највећим прометом туриста међу планинама Србије. Национални парк Шар планина је на периферији Косова и на

граница према Македонији. Због познате неповољне политичке ситуације, већ више од једне деценије нема никакав значај за туризам.

Природне и антропогене вредности националних паркова су добро познате. Представљају основу за развој више врста туризма. По својим потенцијалима и функцијама национални паркови Србије имају одлике националне и међународне туристичке вредности. То доприноси развоју домаћег и иностраног туризма, више него што је то до сада било. Заједно са окружењем у смислу комплементарности, национални паркови Југославије морају бити више и боље туристички валоризовани. Туризам мора постати један од извора прихода за даљу заштиту и унапређење природе и културних споменика. Развој туризма у националним парковима мора бити боље организован, што ће допринети економским и ванекономским ефектима. Представљени по критеријуму Републичког завода за заштиту природе, Национални паркови Србије дати су у наредној табели.

Табала 1. Национални паркови Србије

Назив природног добра	Година проглашења		Категорија		Општина	Површина (ha)	Старацац
	Прво проглаш.	Ревизија	IUCN	PC			
1. Тара	1981.	1993.	II	I	Бајина Башта	19.200,00	ЈП НП Тара
2. Копаоник	1981.	1993.	V	I	Рашка, Брус	11.800,00	ЈП НП Копаоник
3. Шар планина	1986	1993.	II	I	Штрпце, Качаник, Призрен, Сува Река	39.000,00	ЈП НП Шар планина
4. Фрушка гора	1960.	1993.	V	I	Нови сад, Сремски Карловци, Беочин, Бачка Паланка, Шид, Сремска Митровица, Ириг, Инђија	25.393,00	ЈП НП Фрушка Гора
5. Ђердап	1974.	1993.	IV	I	Голубац Мајданпек, Кладово	63.680,45	Ђердап

Извор података: Републички завод за заштиту природе Србије, Београд.

IUCN – Међународни критеријум: II – Национални парк; IV – Резерват за очување природе; V – Заштићени предео.

PC – Национални критеријум: I – Природно добро од изузетног значаја наше земље.

У завршном делу на тему о националним парковима, као најзначајнијим облицима заштите природе, потребно је истачи следеће: „Сумирање могућих позитивних и негативних ефеката туристичке делатности у националним парковима указује на сложеност проблема развоја ове гране на просторима заштићене природе. Због тога се државни органи, управе паркова и туристичка привреда налазе пред деликатним задатком - како развијати туризам који не ствара или ствара сасвим минималне негативне ефекте по природу националних паркова" (Јовичић, 1997, стр. 59).

Наука и оператива добро познају начине решавања или ублажавања проблема туристичког притиска на животну средину националних паркова и других законом заштићених објеката. Реч је о сврсисходном деловању у простору, рационалним захтевима истог, уз уважавање локалних елемената, појава и процеса. Део таквих акција може се решавати изградњом таквих хотелских и пратећих објеката, који ће своје пословање усклађивати са захтевима савременог менаџмента, на који у овом раду указујемо.

ПАРКОВИ ПРИРОДЕ

На територији Србије законом је издвојено и заштићено двадесет паркова природе за које још увек нема праве законске дефиниције, али је проглашење истих једноставније у односу на националне паркове, јер су у надлежности општина и округа. Најстарији међу њима су Ресава код Деспотовца (1957. година) и Ивље код Нове Вароши (1958. година), а најмлађи Поњавица код Панчева (1995. година) и Стара планина на делу општина Зајечар, Књажевац и Пирот (1997. година). Слично националним парковима, паркови природе су различитих површина. Највећу површину има Парк природе Стара планина (142.000 хектара), а најмању Парк природе Ивље (65 хектара).

За паркове природе Србије карактеристично је да још увек у свима није извршена ревизија граница и површина, нити одређена међународна и национална група припадности. Од 19 паркова природе, само 6 има непосредно задуженог стараоца, док је већина још увек више у актима и на папиру, него у реализацији и стварној заштити и унапређењу на терену. Сразмерно броју највише их има у Војводини, што значи да су тамо и туристима најбоље презентирани. Поређани по критеријуму Завода за заштиту природе Србије, уз уважавање досадашње истражености, паркови природе Србије дати су у наредној табели.

Табела 2. Паркови природе Србије

Назив природног добра	Година проглашења		Категорија		Општина	Површина (ha)	Стараоца
	Прво проглаш.	Ревизија	IUCN	РС			
1. Поњавица	1995.		V	III	Панчево	133,54	ДП "Омољица"
2 Сићевачка клисура	1997.		V	I	Ниш	7.746,00	ЈП "Србијашуме"
3 Грмија	1987.	1995.	V	II	Приштина	1.167,94	ЈКП "Комуналац"
4 Тиквара	1997.	1996.	V	III	Бачка Паланка	508,14	ЈП СРЦ "Тиквара"
5 Стара планина	1997.		V	II	Зајечар, Пирот, Књажевац	142.000,00	ЈП "Србијашуме"
6 Палић	1982.	1996	V	III	Суботица	712,00	ЈП "Палић-Лудаш"
7 Озренске ливаде	1973.				Соко-бања	828.53,00	
8 Ресава	1957.				Деспотовац	10.000,00	
9 Ивље	1958.				Нова Варош		
10 Рајац	1963.				Љиг	1.200,00	
11 Клисуре реке Милешевке	1976.				Пријеполје	296,64	
12 Лептерија-Соко град	1969.				Соко-бања	180.87,00	
13 Панонија	1975.				Бачка Топола	3.937,00	
14 Парк у Темерину	1977.				Темерин	3.24,87	
15 Суботичке шуме	1982.				Суботица	4.430,65	
16 Вршачке планине	1982.				Вршац	4.177,00	

17 Пругово	1974.				Пожаревац		
18 Зобнатица	1976.				Бачка Топола		
19 Горње Подунавље	1982.				Сомбор		
20 Голија	2001.				Ивањица, Краљево, Нови Пазар, Сјеница	75.000,00	ЈП "Србијашуме"

Извор података: Републички завод за заштиту природе Србије, Београд.

IUCN – Међународни критеријум: V – Заштићени предео

PC – Национални критеријум: I – Природно добро од изузетног значаја; II – Природно добро од великог значаја, III – Значајно природно добро.

ПРЕДЕЛИ ИЗУЗЕТНИХ ОДЛИКА

Законом заштићених предела изузетних одлика у Србији има само три. Од националних паркова и паркова природе одликују се мањом површином, али већом концентрацијом природних и антропогених вредности на мањем простору. Спадају у еколошки веома осетљиве просторе, те имају висок степен заштите. То су долина реке Пчиње на крајњем југоистоку Србије, кањонска долина реке Мируше у Метохији, позната по водопадима и сликовитим језерима и клисура реке Градац код Ваљева са неколико хидролошких и морфолошких знаменитости.

Клисура реке Градац заштићена је 1984. године, а ревизија граница и површине извршена 1998. године. Приликом заштите је констатовано да су уз природне карактеристике (хидролошки објекти, облици рељефа) од значаја и манастир Градац.

Долина реке Пчиње заштићена је 1996. године као предео очуваних природних карактеристика, разноврсности рељефа, добро очуваних шумских комплекса са неколико ретких биљних и животињских врста.

Природни предео изузетних одлика Мируша, захвата површину од 330,47 хектара и представља репрезентативне хидролошко-рељефне елементе који су условили постанак неколико водопада и слапова и малих језера. Због привлачности Мируша носи епитет „Метохијске Плитвице“ али због низа познатих догађаја током протекле деценије, нема никакав значај за туризам.

Јавно предузеће „Србија шуме“ коме је поверено управљање овим пределом изузетних одлика није урадило ништа на туристичкој презентацији. Поред Мируше нема туристичко-угоститељских објеката, те је ван туристичке функције.

Табела 3. Пределни изузетних одлика у Србији

Назив природног добра	Година проглашења		Категорија		Општина	Површина (ha)	Старацац
	Прво проглаш.	Ревизија	IUCN	PC			
1 Долина Пчиње	1996.		V	II	Бујановац	2.606,49	ЛП "Врело"
2 Мируша	1998.		V	I	Клина, Ораховац	330,47	ЛП "Србијашуме"
3 Клисуре реке Градац	1984.	1998.	III	II	Ваљево	1.268,06	Еколошко друштво "Градац"

Извор података: Републички завод за заштиту природе Србије, Београд.

IUCN – Међународни критеријум: III – Споменик природе (природно знаменито место), V – Заштићени предео.

PC – Национални критеријум: I – Природно добро од изузетног значаја, II – Природно добро од великог значаја.

ОПШТИ РЕЗЕРВАТИ ПРИРОДЕ

Законом заштићених предела Србије, који имају статус Општи резервати природе, има 73. Ова бројна категорија има такве просторе који су законом заштићени још 1950. године (Оштрозуб код Власотинаца), односно, 1951. године локалитет Под Црним врхом и Рошијана, оба у Банату код Вршца, али и таквих чије је проглашење обављено 1988. године. Реч је о четири острва на рибњаку Јегричка код Жабља и Камиљи - кречњачком спруду код Лепосавића.

Већина подручја из категорије Општи резервати природе је мале површине, без ревизије граница, без међународне и националне одреднице припадности заштићеном простору и без стараца. Контрасним се чини да се у овом облику заштите природе налазе Делиблатска пешчара у Банату (29.352 хектара), Газиместан код Приштине (12 хектара) и Зеленика II (0,12 хектара) букова заједница са

зелеником код Ужица. Из овога произилази читав низ недоречених ствари, а самим тим и неодговарајућа туристичка презентација. Завод за заштиту природе Србије настоји да преко општинских органа организује бољу заштиту, али то често не успева.

Табела 4. Општи резервати природе Србије

Назив природног добра	Година проглашења		Категорија		Општина	Површ. (ha)	Старалац
	Прво проглаш.	Ревизија	IUCN	PC			
1 Винатовача	1974.	1995.	II	I	Деспотовац	37,43	ЛП "Србијашуме"
2 Изнад Таталије	1968.			I	Бајина Башта	2,16	
3 Тесне јаруге	1968.			I	Бајина Башта	2,98	
4 Фељешана	1950.			I	Мајданпек	45,00	
5 Коњска глава	1970.			I	Мајданпек	25,08	
6 Мустафа	1969.			I	Мајданпек	79,64	
7 Кукавица	1980.			III	Владичин Хан	78,18	
8 Шалиначи луг	1971.		IV	I	Смедерево	19,12	
9 Прокоп	1958.			I	Крушевац	5.00,00	ЛП "Србијашуме"
10 Зеленика I	1969.				Ужице	3,71	
11 Зеленика II	1969.				Ужице	0,12	
12 Забалац	1969.				Мионица	11,08	
13 Мирковић бара	1987.				Апатин	15,26	
14 Делиблатска пешчара	1965.		IV	I	Вршац, Ковин, Бела Црква, Алибунар	29.352,00	
15 Под Црним врхом	1951.				Вршац	228,00	
16 Рошијана са развијеном вегетацијом	1951.				Вршац	57,00	
17 Састојина <i>Juniperus virginiana</i>	1978.				Ковин		
18. Острозуб	1950.				Власотинце	180,00	
19 Велики Штурац	1956.				Горњи Милановац	8,00	
20 Бориковац	1957.				Пријепоље	13,47	

21 Ртањ	1958.				Бољевац	15,00	
22 Јарешник	1961.				Босилеград	3,00	
23 Мала Јасенова глава	1961.				Бољевац	6,30	
24 Гутавица	1965.				Сјеница	9,54	
25 Паљевине	1965.				Сјеница	4,50	
26 Црна река бор, бреза, букве и јеле	1968.				Сјеница	60,16	
27 Чалачки поток	1968.				Пожега	2,57	
28 Велика Плећ-Вражји вир	1969.				Пожега	28,64	
29 Зелениче	1972.				Црна Трава, Лесковац	41,70	
30 Каленић	1974.				Рековац	2,00	
31 Бусовата	1975.				Жагубица	15,68	
32 Равниште	1976.				Пријеполје	138,45	
33 Клисура Осаничке реке	1979.				Жагубица	30,44	
34 Вратична	1955.				Сремска Митровица	10,30	
35 Винична	1955.				Шид	57,84	
36 Варош	1955.				Шид	38,83	
37 Рађеновци	1955.				Шид	86,83	
38 Мајзецова башта	1955.				Шид	26,91	
39 Омољичка ада	1961.				Панчево	6,46	
40 Шмагуц-Сига-Каландош	1971.				Сомбор	35,66	
41 Багренара	1978.				Бачка Паланка	1,88	
42 Каландош	1978.				Сомбор	7,66	
43 Козук	1978.				Сомбор	3,17	
44 Сига	1978.				Сомбор	3,91	
45 Сига	1978.				Сомбор	2,94	
46 Сига	1978.				Сомбор	3,42	
47 Карапанца	1978.				Сомбор	29,78	
48 Козара	1978.				Сомбор	15,93	
49 Козара	1978.				Сомбор	8,12	
50 Јегричка	1988.				Жабалъ	20,10	

51 Пребрза	1963.				Блаце	0,18	
52 Прилепске планине	1963.				Дечане	0,92	
53 Кречњачки спруд	1988.				Лепосавић	89,82	
54 Каљавица	1954.				Тутин	15,00	
55 Маја Ропс	1955.				Дечани	20,00	
56 Кожњар	1955.				Дечани	150,00	
57 Губавац-форзиција	1959.				Пећ	38,24	
58 Руговска клисура	1985.				Пећ	4.301,00	
59 Поглед	1980.				Тутин	16,95	
60 Белег	1980.				Тутин	10,50	
61 Изнад Љутих ливада	1950.				Ивањица	30,00	
62 Јанков камен	1957.				Ивањица	8,50	
63 Дајићко језеро	1966.				Ивањица	2,00	
64 Пребивалиште орла белорепаша и црне роде	1955.				Сомбор	1.000,00	
65 Данилова коса	1950.				Крупањ	6,00	
66 Брезна	1959.				Краљево	2,07	
67 Клисура Горње Ресаве	1974.				Деспотовац	884,65	
68 Клисура реке Суваје	1976.				Деспотовац	258,91	
69 Јаворова гудура	1955.				Нови Сад	22,84	
70 Мачков пруд	1974.				Нови Сад	3,78	
71 Газиместан	1950.				Приштина	12,00	
72 Бифуркација Неродимке	1979.				Урошевац	12,78	
73 Хумка на потезу Ливаде	1987.				Жабалъ	0.17,82	

Извор података: Републички завод за заштиту природе Србије, Београд.

IUCN – Међународни критеријум: II – Национални парк, IV – Резерват за очување природе (природни резерват којим се управља, уточиште живог света).

PC – Национални критеријум: I – Природно добро од изузетног значаја. III – Значајно природно добро.

СПЕЦИЈАЛНИ РЕЗЕРВАТИ ПРИРОДЕ

Законом заштићених Специјалних резервата природе Србије у нашој републици има 12. Најстарији потиче из 1955. године и то је Стари Бегеј са Царком баром. Ревизија граница му је извршена 1994. године, када је истакнуто да се ради о значајном станишту птица мочварица. Највише Специјалних резервата природе Србије (пет), проглашено је 1997. године. То су: Селевањске пустаре код Суботице, Ковиљско-петроварадински рит у приобаљу Дунава, низводно од Новог Сада, Засавица, поред реке Саве недалеко од Сремске Митровице, пашњаци велике дропље око Чоке и Кикинде, као и Карађорђево између Бача и Бачке Паланке у Војводини.

Табела 5. Специјални резервати природе Србије

Назив природног добра	Година проглашења		Категорија		Општина	Површина (ha)	Старац
	Прво проглас.	Ревизија	IUCN	РС			
1 Јелашничка клисура	1995.		IV	I	Ниш	115,73	ЈП "Србијашуме"
2 Лудашко језеро	1982.	1994.	IV	I	Суботица	387,00	ДП "Палић-Лудаш"
3 Стари Бегеј-Царска бара	1995.	1994.	IV	I	Зрењанин	1.676,00	ДД РГ "Бчка"
4 Обедска бара	1968.	1994.	IV	I	Пећинци	9.820,00	ЈП "Србијашуме"
5 Клисура реке Трешњице	1988.	1995.	IV	I	Љубовија	595,38	Фондација за заштиту белоглавог супа. Ваљево
6. Селевањске пустаре	1997.		IV	I	Суботица	677,04	ДП "Палић - Лудаш"
7. Клисура реке Увац	1971.	1995	IV	I	Нова Варош	2.717,71	Белогалов супа Ваљево
8 Ковиљско-петроварадински рит	1997.		IV	I	Нови Сад	4.840,60	ЈП "Србијашуме"
9 Засавица	1997.		IV	I	Сремска Митровица	671,00	Покрет горана, Сремска Митровица
10 Пашњаци велике дропље	1997.		IV	I	Чока, Кикинда	979,44	Ловачко удружење "Перјаница", Мокрин
11 Карађорђево	1997.		VIII	II	Бач, Бачка Паланка	2.955,33	Војна установа "Карађорђево"

12 Бестремент	1987.				Апатин	963,00	
---------------	-------	--	--	--	--------	--------	--

Извор података: Републички завод за заштиту природе Србије, Београд

IUCN – Међународни критеријум: IV – Резерват за очување природе (природни резерват којим се управља, уточниште дивљег света), VIII – Подручје управљања са вештачком наменом (подручје са ресурсима којим се управља).

PC – Национални критеријум: I – Природно добро од изузетног значаја, II – Природно добро од великог значаја.

За пределе са статусом Специјални природни резервати Србије у публикацији Републичког завода за заштиту природе Србије, поводом обележавања 50 година постојања, дате су кратке карактеристике.

Јелашничка клисура је станиште природне реткости биљке рамондије. Лудашко језеро је дефинисано као станиште птица мочварица, исто као и Царска бара са Старим Бегејом. За Обедску бару у Срему је записано да је подручје јединствених низијских и барских екосистема. Клисура реке Трешњице је станиште белоглавог супа, као и клисура реке Увац. За разлику од ових, Селевањске пустаре су станиште ретких биљних врста, а Ковиљски рит заједница ритских шума и станиште птица мочварица. За Засавицу је речено да представља природни водоток, карактеристичан за равничарске пределе, тј. да је влажно станиште разноврсног живог света и природних реткости. Пашњаци велике дропље су биогеографска и орнитолошка реткост, а Карађорђево има добро очуване шуме врба и топола са барском вегетацијом. (Група аутора, 1998).

Међу заштићеним пределима у Србији најбројнија је категорија Споменици природе, њих има 261. Сви су изузетно малих површина и најчешће се састоје од једног или више законом заштићених стабала различитог дрвећа. Такви споменици природе су на пример: Храст Коче капетана у Јагодини, стабло дрвета гинко у Апатину, Шам дуд у дворишту Пећке Патријаршије, три стабла мочварног чемпреса у Футошком парку, пет храстова у Врњачкој Бањи, Ботаничка башта Јевремовац у Београду, дрворед дудова у Вршцу и сл. Реч је објектима и просторима који допуњују амбијент у коме се налазе, без већег значаја за туризам, а због недовољне информисаности, тешко препознативи на терену.

Из увида у категорије и статус заштићених природних подручја Србије може се закључити да су оне бројне и разноврсне и као такве од већег и мањег значаја за развој туризма. Међународне организације из домена заштите животне средине препоручују да се туристички и угоститељски објекти граде изван граница законом заштићених подручја, посебно изван граница националних паркова, који су за туризам најинтересантнији. Инсистира се и на томе да унутар заштићених простора, посебно националних паркова, не сме бити стамбених насеља.

На територији Србије однос између законом заштићених подручја и људском руком створених објеката у њима за потребе туризма и угоститељства, знатно се разликује од случаја до случаја. Има објеката изграђених пре проглашавања одређених комплекса заштићеним, као и неких стамбених целина. У том смислу, више него на другим просторима, потребно је осмишљавати и примењивати такву политику и такав хотелски менаџмент да туризам и туристи не нарушавају и не угрожавају постојеће природне вредности и не ремете временом успостављене еколошке односе. Хотелски менаџмент мора се примењивати и у пословању објеката хотелијерства у непосредном окружењу законом заштићених објеката.

Због великог броја и различитости врста законом заштићених подручја Србије, у овој дисертацији није могуће анализирати све појединачне случајеве. Првенствено због тога што већина заштићених подручја није добила такав статус да би била презентована туристима, односно, мале је површине и незнатне туристичке вредности. Мислимо првенствено на категорију Споменици природе, која најчешће обухвата само једно стабло или простор од само неколико квадратних метара. Исти закључак важи и за категорију Меморијални природни комплекси чија је основна намена да штите непокретна културна добра око којих се налазе.

У нашим истраживањима највећу пажњу посвећујемо националним парковима, изабраним парковима природе, пределима изузетних одлика, изабраним општим резерватима природе, специјалним резерватима природе и објектима светске баштине.

ПРИРОДНЕ И АНТРОПОГЕНЕ ОДЛИКЕ ЗАШТИЋЕНИХ ПОДРУЧЈА КАО ТУРИСТИЧКЕ ВРЕДНОСТИ

Основне природне одлике законом заштићених подручја Србије носе зонална и азонална обележја простора у којем се налазе. Чини се да су географски и биолошки добро проучена, али често за детаљније анализе нема довољно података о клими, педолошком покривачу, хидрографским објектима и савременом стању животне средине. Такво стање последица је бројности и уситњености заштићених подручја, непостојања старатељских и надзорних органа, недостатка истраживачких станица и истраживачких акција, као и различите заинтересованости приватних и друштвених субјеката за одржавање, функционисање и валоризацију постојећих заштићених простора.

Природне карактеристике законом заштићених подручја Србије основна су њихова туристичка вредност, али се морају уважавати заједно са антропогеним туристичким вредностима, јер чине јединствену целину. Макро и микро облици рељефа, климатске карактеристике, хидрографски објекти, као и биљни и животињски свет наших законом заштићених подручја, различито су проучени. Мало је монографских дела у којима су наведене категорије систематски и до краја представљене. Још је мање научних и стручних радова у којима је природни комплекс изучен као конкретна туристичка вредност.

Сигурно је да су наслеђени и ново подигнути туристички и угоститељски објекти ствар тренутних погледа на туризам, него детаљних научних истраживања. И док је у националним парковима туризму ипак посвећена извесна пажња, код других категорија заштићене природе то није случај. То указује да им нису јасно дефинисане границе, намена, стараоци и контролори стања животне средине и потребе изградње објеката. Због бројности законом заштићених предеоних целина у Србији биће селективно приказани само најзначајнији објекти. Највише пажње, због низа показатеља посветиће се националним парковима, а мање осталим категоријама. Кратки аналитички осврти на природне и антропогене вредности само су основа за сагледавање менаџмента у објектима хотелијерства.

НАЦИОНАЛНИ ПАРКОВИ СРБИЈЕ

Током времена на територији Србије законом је проглашено пет националних паркова. Реч је углавном о деловима планина добро очуване природе али и о Ђердапској клисури Дунава, која има низ непоновљивих особина. Сви национални паркови Србије организовани су по такозваном америчком систему. То значи да су отворени за туристичке посете али у њима има и посебно издвојених резервата, чија је посета дозвољена само уз стручног водича.

Национални паркови Србије су: Тара, Копаоник, Шар планина, Фрушка гора и Ђердап. Најстарији међу њима је Фрушка гора, а најпространији Ђердап. Највише туриста региструје се на Копаонику, док на Шар планини туризма већ више од једне деценије уопште нема.

Национални парк Тара

Идеја о заштити планине Таре, посебно њеног шумског богатства, датира из 1820. године. Тада је кнез Милош Обреновић донео Наредбу о очувању и заштити шума, а 1833. године поставио прве нахијске шумаре. Иницијативе да се Тара прогласи националним парком покренуте су 1950. године, али је Скупштина СР Србије одбила предлог. После детаљнијих проучавања и презентовања одговарајућих материјала, Скупштина СР Србије је донела одлуку о оснивању Националног парка Тара 1981. године. Од јануара 1990. године Национални парк Тара ради као самостално предузеће са седиштем у Бајиној Башти.

Планина Тара се налази у западној Србији, готово подједнако удаљена од Ужица и Бајине Баште. Граничи са планинама Звијездом и Златибором, као и реком Дрином, која на сектору планине Таре гради позната лактаста скретања. Аутомобилским путевима планина Тара је лако приступачна из праваца Ваљева, Бајине Баште, Љубовије, Ужица и Нове Вароши. Повољност положаја, до недавне прошлости потенцирана је отвореношћу према Босни и Херцеговини, јер је Дрина била река која спаја и прожима простор и време.

Извор: Геокарта Београд

Размера: 1:600.000

Карта 3. Географски положај Националног парка Таре

Тара се са запада и југозапада граничи долином Дрине, а са југа и југоистока планином Златибор и долином Ђетиње. Национални парк Тара заузима површину од 19.175 ha, од чега је око 13.000 ha шумска комплекса.

Географски простор Парка подразумева планину Тару, Црни врх, планину Звијезду, Столац, кањон Дрине са Перућцем и околину Бајине Баште.

Комуникациона мрежа саме планине је на нивоу који омогућава прилаз важнијим туристичким локалитетима. Тако од Бајине Баште постоји савремени путни прилаз (18 km) према висоравни на 900 m.n.v. где се налази туристички центар Калуђерске баре (хотели, одмаралишта, викенд објекти).

Од истог места постоји добар пут према језеру Перућац, Митровцу (дечије одмаралиште, резервати и видиковци), Лазићима и Заовини са истоименим акумулационим језером. Прилаз наведеним локалитетима остварљив је асфалтним путем који води од Кремне.

Национални парк Тара захвата туристички најпривлачније делове планине, посебно локалитете Калуђерске баре и Митровац. Реч је о пространој површи чија је површина 183 km², а просечна надморска висина 1.200 m. Највиши врх је Збориште висок 1.554 m. Тара припада планинама средње висине. Убраја се у Подрињске планине и одликује сложенем геолошком грађом. Низом особености давно је привукла пажњу истраживача. Међу њима се посебно истицао Јосиф Панчић, који је на Тари пронашао и научном свету представио нову врсту четинарског дрвета Оморику.

*Слика 1. Истраживачки центар Републичког завода за заштиту природе на Тари
(Фото: С. Јаничевић)*

*Слика 2. Планинарски дом "Предов крст" на Тари
(Фото: С. Мирковић)*

Природне одлике

Јован Цвијић је сматрао да на Тари има пространих абразионих површи. Трагове кварцног песка нашао је на више места. Касније је утврђено да је рељеф планине Таре флувио денудационог порекла и да има четири изразите целине - Средишњи део, Западни део, басен реке Дервенте и синклиналу Мокре Горе (Зеремски 1956). Овакве предеоне целине, уз знатна пространства кречњака, условиле су питом изглед терена и добру пошумљеност. Мало је планина у Србији које имају тако богат и разноврстан шумски покривач као планина Тара. Неки шумски комплекси у оквиру Националног парка Тара издвојени су у посебним законима заштићене резервате. Земљиште је шумско, сиво и скелетно на вододрживим стенама и црвенкасто на кречњаку. Ерозивних жаришта је мало.

Рељеф Таре представља значајну туристичку вредност. Основу планине чине две површи. Виша, надморске висине од око 1.200 m нагнута према северу и североистоку. Друга, нижа, има надморску висину од 1.000 m. Заравњена је и пружа се преко локалитета Калуђерске баре. Површи су испресецане речним долинама клисурастог карактера. Међу којима доминира долина Дрине, која је у кањонском делу оивичена стрмим стенама висине 800-1.000 m. Висок степен атрактивности поседују долине притока Дрине - Брусница, Дервента, Рача и Бели Рзав. Оне обилују брзацима, водопадима и сплавовима, док Бели Рзав, код села Заовина, има изразито кањонски карактер. Постојање абразивних и флувијално - денудационих површи на Тари ствара могућности формаирања смучарских подручја.

Најизразитије предиспозиције за формирање скијашких терена постоје на локалитету Предов крст, у северозападном делу Таре. Стазе имају дужину од 3 до 5 km док им нивелација превазилази потребну норму од 500 m. Подручје има северну експозицију, покривено је шумом, док је трајање снежног покривача релативно изражено и износи 120 -150 дана. Простор је уоквирен гребенима због чега је и заштићен од ветрова. Псебну куриозитетну вредност мофролошког карактера на Тари имају спелеолошки објекти изражени у виду пећина и јама различите

варијететне изражености: Перуђачка или Видојевачка пећина, Совиљачка пећина, Горња пећина, Пећина у долини Булибановца, Пећина на Точковици, Милинова пећина, Љиљачка пећина, Звекара на Метокама, Звекара у ували Велика ливада, Звекара код Совљанског врела, Јама у Крњој јели, Циганска јама, Понор у Митровцу и др.

Смештена у западној Србији, планина Тара има умерено континентално планинску климу. Она се одликује седативним и стимулативним деловањем на људски организам, те је било покушаја уређења климатског опоравилишта. Свежа лета и снегом богате зиме омогућују две различите туристичке сезоне.

Клима Националног парка Тара изучена је на основу података са неколико метеоролошких станица, на којима има извесних прекида у осматрању, те се не могу изводити најпрецизнији закључци.

Табела 6. Средње месечне температуре ваздуха у °С

Станица	Ј	Ф	М	А	М	Ј	Ј	А	С	О	Н	Д
Перућац	-1,2	1,9	5,5	11,1	14,0	18,0	19,7	19,9	15,9	11,4	7,4	1,2
Заовине	-3,9	0,9	2,8	8,4	11,3	15,2	17,0	17,2	13,2	8,7	4,7	-1,5
Калуђ. Баре	-5,5	-2,4	1,2	6,8	9,7	13,6	15,4	15,6	11,6	7,1	3,1	-3,1
Митровац	-4,8	-3,6	0,5	3,8	8,9	12,6	14,0	13,9	10,4	6,0	1,9	-1,6

Извор података: Метеоролошки годишњак, књига I, II, Савезни хидрометеоролошки завод, периоди 1946-1950 и 1954-1973, Београд.

Са порастом надморске висине снижава се температура ваздуха те и клима постаје стимулативнија и за туристичка кретања током целе године веома погодна. Ниске зимске температуре омогућују појаву снега и развој спортова на снегу, али знатно мање него на вишим планинама какве су Златибор и Копаоник. Релативно високе летње температуре омогућују дуг боравак на отвореном простору и извесну климатотерапију, односно, седативно и стимулативно деловање на туристе свих узраста. Северна и источна страна планине Таре имају ниже температуре ваздуха од западних и јужнијих, те су погодније и за зимске спортове.

Табела 7. Средња месечна релативна влажност ваздуха у %

Станица	Ј	Ф	М	А	М	Ј	Ј	А	С	О	Н	Д
Митровац	86	83	83	80	79	81	77	77	79	80	84	88

Извор података: Метеоролошки годишњак, књига I, II, Савезни хидрометеоролошки завод, период 1949-1970, Београд.

Иако је релативна влажност ваздуха значајан климатски елемент на туристичка кретања, на планини Тари се осматра само на станици Митровац. Просечна годишња вредност је 83%, најмања је у јулу и августу по 77 %, а највећа у децембру 88 %. Повећана влажност у односу на околину условљена је великом пошумљеношћу планине Таре, као и постојањем језера Заовине и Бајина Башта. Релативна влажност ваздуха је значајна за свежину климата и дуго одржавање зелених биљака, које пејзаж чине сликовитим. Нема негативан утицај на туристичка кретања и директно је пропорционална облачности. Највећа облачност је у децембру (7/10), а најмања у августу (4/10). У вези са релативном влажношћу ваздуха и облачношћу је годишњи ток ведрих и облачних дана. Највише ведрих дана у Митровцу има август (11), а највише облачних дана децембар (15). Летњи дани својом ведрином доприносе туристичким кретањима и омогућују простране видике.

Табела 8. Средње месечне висине падавина у mm

Станица	Ј	Ф	М	А	М	Ј	Ј	А	С	О	Н	Д
Митровац	58	64	62	81	131	103	106	79	73	68	86	86
Растиште	57	57	60	68	99	86	87	67	57	64	89	90
Кремна	82	60	75	89	125	104	92	79	69	75	86	85

Извор података: Метеоролошки годишњак, Савезни хидрометеоролошки завод, период 1953-1970, Београд.

На свим кишомерним станицама на Тари годишња сума падавина је изнад 900 mm, што је више од просека за Србију, а условљено је већом надморском висином и повећаном влажношћу ваздуха. Највише падавина има у мају и јуну, тј. пре почетка летње туристичке сезоне, а најмање у

јануару и фебруару, када је време хладно, ведро и погодно за спортове на снегу.

Снег је редовна појава зимских месеци. У Митровцу снежног покривача има током 114 дана у години, у Растишту 71 дан и у Кремни 60. Просечна висина снежног покривача у Митровцу је 71 cm и омогућује рекреативне зимске спортове, што је од значаја за обогаћивање садржаја туристичког боравка, као и начин и врсту изградње и уређења туристичко угоститељских објеката.

На кречњачким просторима Националног парка Тара нема сталних хидрографских објеката. Обиље воде јавља се у суподини планине где постоје јака крашка врела, међу којима се посебно истиче оно у Перућцу, чија вода служи за напајање рибњака пастрмке, а затим водопадом притиче Дрини. Од посебног значаја међу хидрографским објектима је акумулација Заовине, чија се вода користи у реверзибилној хидроцентрали „Бајина Башта“.

Национални парк Тара познат је по 40 врста биљних заједница. „Сваки истраживач који се, слично нашем великом природњаку Јосифу Панчићу, запутио у откривање Таре, остао је већ на првом кораку задивљен пред непрегледним шумским простором ове планине и по свему благородне планине у Западној Србији. Тара се с правом убраја у једну од најшумовитијих планина Европе, при чему поједини шумски комплекси спадају међу најочуваније, најквалитетније и најпродуктивније у читавој Европи. И заиста, различити шумски екосистеми покривају више од 75 % њене укупне територије“ (Јовановић, Остојић, 2001, стр. 21).

Ради потпуне заштите највреднијих шумских састојима на планини Тари постоје следећи резервати: Звезда, Црвени поток, Караула штула, Црвене стене, Љути брег, Било, Подгорушица, Рачанска шљивовица и Брусница. Законом је заштићено и неколико ретких стабала у смислу споменика природе. Све то доприноси лепоти и туристичкој вредности Националног парка Тара, који се уз планине Копаоник и Златибор већ више година убраја у најпосећеније у Србији.

Антропогене туристичке вредности

Поред природних туристичких вредности за развој туризма у Националном парку Тара од значаја су и антропогене творевине, односно, одговарајући друштвени услови. Реч је о оним објектима и манифестацијама које везују пажњу туриста и доприносе обогаћивању садржаја туристичког боравка. То значи да задовољавају културну потребу човека, те се због тога често и законом заштићују (Павловић, 2000).

Најзначајнија антропогена туристичка вредност Националног парка Тара је манастир Рача. Од Бајине Баште је удаљен 7 km, а од Калуђерских бара 23 km. Подигнут је крај села Рача, на десној долиној страни реке Раче, притоке Дрине. Задужбина је српског краља Драгутина, који је владао овим просторима у другој половини XIV века. Градитељска основа манастирске цркве је у рашком стилу. Првобитна грађевина је више пута паљена и рушена, те су током времена извршене значајне промене. Последња значајнија обнова била је 1826. године. У манастирском комплексу истиче се нови конак са ризницом, изложбом и продавницом сувенира. Ту је једна чесма и спомен плоча Хаци Милентија, постављена 1924. године. У Рачи је некада постојала радионица за израду икона, а радила је и група монаха на преписивању књига (Дероко, 1939).

За разлику од највишег дела планине Таре, где нема значајнијих споменичких вредности, у њеном подножју изразито се истиче Мокра Гора, насеље дуге традиције, важног транзитног положаја према Босни и Херцеговини, станица на прузи уског колосека Ужице - Вардиште (Мисаиловић, 1999). Данас је то својеврстан туристички центар и полазна станица чувене Шарганске осмице, железничке пруге јединствене у свету. «Сеоски туризам је идеалан метод за укључивање Мокре Горе у ову перспективну делатност. Поред нових кућа изграђених према захтевима савремене архитектуре, у ову сврху могле би да се користе и старе куће чија би вредност и функционалност поново дошле до изражаја. Сеоски туризам би пружио и могућност за обнављање појединих заната, кућне радиности и производњу одевних предмета, сувенира, што би обезбедило

већу запосленост становништва, већи доходак и боље услове живота" (Мисаиловић, 1999. стр. 306).

Слика 3. Хотел Оморика на Тари

(Фото: М.Симић)

Слика 4. Хотел Бели бор

(Фото: С. Јаничевић)

Према подацима из статистичког годишњака Државне заједнице Србије и Црне Горе, на планини Тари је 2000. године било 1.376 лежаја намењених туристима. Током 2001. године дошло је до незнатног смањења, те је регистрован 1.361. лежај. Године 2000. на Тари је било 45.100 туриста (домаћи 43.800, страни 1.300). Укупан број туристичких ноћења достигао је 2000. године 176.000 (домаћи 172.000, странци 4.000). Током 2001. године број ноћења је достигао 207.000 (домаћи 200.000, страни 7.000). Наведеним прометом планина Тара се убраја у најпосећеније у Србији. Задњих година је одмах иза Копаоника и Златибора. Пошто савремени статистички подаци показују да планински туристички центри добијају све већи значај, јер се успешно развијају и летња и зимска туристичка сезона и наглашавају здравствени ефекти боравка у слободној природи, Национални парк Тара има добру перспективу (Черовић, 2002).

Планина Тара и њено подножје имају дуг континуитет насељености. На то указују неки археолошки налази, који још увек нису довољно истражени и још мање туристима презентирани. У долини Дрине, ван граница Националног парка Тара, развила се Бајина Башта, где се налази седиште Управе Националног парка Тара. На самој планини има неколико сеоских насеља. Сва су разбијеног типа и састоје се из више заселака. Басеровина има 275 становника у 5 заселака. Село потиче из XVIII века и привлачношћу положаја условило је изградњу викенд насеља на локалитету Ослуша. Заовине су поред истоименог вештачког језера. Имају 649 становника који живе у 23 заселака од којих су неки окружени састојинама Панчићеве оморике, која чини пејзаж непоновљивим. Од посебног је значаја Перућац, насеље у подножју Таре, поред реке Дрине и језера Бајина Башта, односно, поред јаког крашког врела Перућац. Овде се развио скроман туристички центар, посебно посећен од стране риболоваца. Село Рача је крај истоименог манастира. Најниже куће су на 280 m, а највише на 1.100 m, по чему је јединствено у Србији. Солотуша је са обе стране реке Солотуше. Има 1.270 становника у 24 засеока. Неки од њих погодују развоју туризма, али правих акција још нема. Кремна је у малој котлини на контакту Таре и Златибора. Има 10 заселака и позната је по пророчанској породици Тарабићи. Има трагова шанаца из Првог

српског устанка и споменик палим у ратовима 1912-1918. године (Тошић, 2002, страна 226).

Планина Тара је дуго припадала Рачанском срезу. Данас је у границама општина Ужице и Бајина Башта. За Бајину Башту и Ужице је карактеристично да се број становника повећава, док је у свим сеоским насељима на планини Тари евидентна депопулација, што је главни ограничавајући фактор привредног развоја у целини, а самим тим и туризма. Туристичка привреда треба да подржава локалну средину купујући прехранбене производе, али је њих на планини Тари недовољно за растуће потребе туризма. У том смислу је потребно синхронизовати акције ревитализације сеоских насеља, модернизације пољопривреде и кооперативних односа носилаца туристичке рецептиве са произвођачима хране, сувенира и других туристичких потреба.

Национални парк Копаоник

Пространи делови Копаоника проглашени су за национални парк 1981. године. Са 11.800 хектара најмањи је у Србији, а са Националним парком Шар планина, наглашено планински. Лако је приступачан јер је смештен у централном делу Србије, са источне стране реке Ибар чијом долином пролазе пут и пруга од Краљева ка Приштини. На Копаоник се лако стиже Ибарском магистралом, преко Јошаничке Бање. Пут се одржава и за време највећих зимских падавина.

Извор: Геокарта, Београд Размера: 1:600.000

Карта 4. Географски положај Националног парка Копаоник

Други прилаз Националном парку Копаоник је из правца Крушевца, преко Бруса и Брзећа, где се развио привлачан туристички центар. Из Прокупља и Јужног Поморавља у Национални парк Копаоник долази се асфалтираним путем уз реку Топлицу и њен изворишни део Дубоку. Железничка веза остварује се преко Биљановца.

Природне одлике

Копаоник је планина наглашене хоризонталне и вертикалне дисекције рељефа, која је условљена постојањем клисурастих долина потока и река. Речне долине су окосница саобраћајних токова, што је од изузетног значаја за развој туризма. Највећи део Копаоника налази се на висини од 500 до 1.000 м, а до изохипсе од 1.500 м налази се више од 96% површине ове планине. То упућује на закључак да хипсометријску расчлањеност Копаоника треба посебно уважавати у плановима и акцијама туристичког уређења простора. Копаоник је тектонски и геолошки веома сложена планина.

Национални парк Копаоник обухвата 696 ха под посебном заштитом у који улазе 11 резервата природе и 26 природна споменика. Утврђено је, такође, и 15 непокретних културних добара. Све заштићене категорије имају научни, културни, образовни и туристички значај у различитим облицима испољавања.

Национални парк обухвата северни, највиши релативно заравњен део планине просечне висине од 1700 м. Најдоминатнији део ове целине представља Суво Рудиште са Панчићевим врхом висине 2.017 м и означен је именом Равни Копаоник. Најнижа тачка има надморску висину 640 м. У наставку су врхови Караман (1.934 м) и Гробељ (1.934 м). Северно и северозападно од Равног Копаоника простире се Бањски Копаоник са врхом Вучаком (1.718 м). Он је оивичен стрмим падинама према долини Јошанице у којој из тектонских пукотина избијају термоминералне воде. На основи њиховог терапеутског дејства настала је Јошаничка Бања.

Разноврсност геолошке грађе испољава се присуством бројних геолошких формација на малом простору. На ово се надовезује велико

рудно богатство. Експлоатација руда и развој туризма на Копаонику су у извесним колизионим односима, који се морају истраживати јер се наведене делатности често развијају на истим локалитетима а у основи искључују једна другу. Од степена комплементарности свих делатности на Копаонику (туризам, рударство, шумарство, сточарство, домаћа радиност) зависиће општи економски ефекти, привредни и друштвени развој простора. (Божовић; Половић, 1990).

За развој туризма на Копаонику посебан значај имају термоминерални извори Јошаничке Бање, Луковске Бање и Куршумлијске Бање, јер омогућују формирање поливалентних центара садржајне туристичке понуде. У досадашњим акитвностима усмереним ка туристичкој валоризацији Копаоника, велика пажња посвећена је његовим могућностима као центра зимских спортова и туризма, без посебног уважавања разноврсности и богатства термо минералне воде. Бањски и планински туризам могу се складно развијати више него на било ком другом локалитету у Србији. Топла, лековита вода мора се рационалније користити као својеврстан природни ресурс здравља, али и као енергетска основа, јер је реч о хипотермалним и хипертермалним изворима, велике вредности.

Туристичка валоризација Копаоника мора базирати на његовом статусу националног парка, уз уважавање зона посебне заштите и намене. У том смислу у плановима изградње објеката и димензионирања туристичког промета, треба уважавати начела концепције активне заштите природе, јер само изворна и добро заштићена природа представља праву туристичку вредност. Степен комплементарности развоја туризма на Копаонику мора бити функционалан са заштитом природних потенцијала. Како је Копаоник поприште већег броја интересената, то је проблем сложенији и захтева детаљна специјалистичка истраживања. Природа, као основ свега на Копаонику, не сме бити ничим угрожена.

Копаоник има облик антиклинале издужене од севера на југ. Налази се између изворишних кракова Лаба, Топлице и Расине на истоку и Ибра и Ситнице на западу, односно, Ситнице и Лаба на југу. Копаоник је дугачак 87 km и широк до 63 km. По димензијама се убраја у наше

најпространије планине, јер захвата 2.758 km^2 . Од посебног интереса за туризам је Равни Копаоник, који представља благо заталасану површ надморске висине око 1.800 m и површине преко 160 km^2 . Овде је сконцентрисан највећи број туристичких и угоститељских објеката. Изнад Равног Копаоника уздиже се 2.017 m висок Панчићев врх, највиша тачка у рељефу централне Србије. (Гавриловић, 1979).

Рељеф Копаоника погодује развоју планинарства и зимских спортова. Терени за планинарско освајање Копаоника најбројнији су и најпривлачнији у његовом западном делу, ка долинама Ибра и Јошанице. За разлику од ових, најпространији и најбољи терени за зимске спортове налазе се на Равном Копаонику. Неки од њих су већ уређени и привлаче све већи број љубитеља зимских спортова. Предстоји даље опремање терена за зимске спортове. Димензионирање истих мора бити у функцији смештајних капацитета и захтева за што мањим угрожавањем животне средине планинског простора.

За Копаоник је карактеристично да највећи део планине има надморску висину од 500 до 1.000 m , као и то да се знатна површина налази у висинском појасу између 1.000 и 1.500 m . То су висине које омогућавају више врста туристичких кретања, како у летњој тако и у зимској половини године. До изохипсе од 1.500 m на Копаонику се налази $2.660,3 \text{ km}^2$, или $96,46\%$ његове територије, што значи да је реч о планинском простору средње висине, изванредно погодном за туристичку валоризацију.

Хипеометријску рашчлањеност рељефа Копаоника треба уважавати код низа акција туристичког уређења простора, посебно код лоцирања објекта саобраћајница. Аплакативна вредност наведених података најјасније долази до изражаја на примерима конкретних локалитета.

Копаоник је изграђен од више врста седиментних, магматских и метаморфних стена. Последица дуготрајног магматизма је велико рудно богатство. На Копаонику је до недавно постојало 18 рудника олова, цинка, антимона, волфрама а има и гвожђа, украсног камена и неметала. Од $18.$ маја $1980.$ године Копаоник је захватила серија земљотреса. Сеизмолози су утврдили 38.000 трусних удара, од којих је 4.350 било интензитета 3 степена Меркалијеве скале, 120 изнад 5 степени

Меркалијеве скале и 19 преко седам степени Меркалијеве скале. Катастрофални земљотреси десили су се 18. маја 1980. године, 10. септембра 1983. године и 7. септембра 1984. године, када су оштећена бројна насеља и изазване велике материјалне штете. Непосредно иза тога, почела је обнова Копаоника и изградња туристичког насеља „Сунчани врхови“ , као основе савременог туризма.

Слике 5 и 6. Национални парк Копаоник богат је дивљачима (Фото: А. Филиповић)

Копаоник се одликује бројношћу комбинација тектонских, флувијалних и денудационих облика рељефа. Уз различите климатске услове, геолошку грађу и педолошки покривач, овакве одлике рељефа условљавају низ специфичности пејзажа, који је променљив на кратком растојању. Смењују се долине река и потока, са планинским гребенима. На местима спајања потока и река су ерозивна проширења, а на местима сучељавања планинских гребена веће заравњене површине, које чине Копаоник планином великог успона стеновите масе. Велика дисекција рељефа Копаоника потенцирана је распадањем серпентина, кристаластих шкриљаца и груса, који су лако одложни ерозији. (Станковић, 1986).

Сложен геолошки састав појединих делова Копаоника и велики нагиби терена, условљавају интензивну ерозију, те се предузимају обимни радови на њеном спречавању. Ерозија је узрок уништавању педолошког покривача, који је у виду планинског плитког и планинског шумског земљишта добро очуван на ливадама, пашњацима и шумским комплексима.

Највиши и туристички најпривлачнији део Копаоника налази се у северном делу планине и познат је под називом Равни Копаоник. Представља високу и пространу флувио-денудациону површ, чији је највиши део Суво рудиште са Панчићевим врхом (2.017 m). Недалеко од овог издижу се врхови Караман (1.934 m) и Гобелја (1.934 m), који јасно дочаравају пространство Равног Копаоника. Овај део Копаоника многи често поистовећују са овом планином, сужавајући јој границе, што је геолошки, тектонски и морфолошки неоправдано. Висина главног планинског гребена најпре опада (Чардак 1.590 m), а затим се повећава (Шаторица 1.750 m, Оштро копље 1.789 m), да би се преко Скочанске чуке (1.054 m) планина, побрђем, уклопила у заталасану раван Малог Косова. У правцу северозапада, на главном планинском гребену истичу се врхови Кукавица (1.726 m) и Вучак (1.718 m). Још северније, преко долине Јошанице, Копаоник се везује са Жељином. Ка западу Копаоник се са највиших врхова и површи спушта ка кориту Ибра, дајући долини клисураст изглед. Према истоку висина рељефа поступно опада, те је границу Копаоника овде најтеже одредити. Планински врхови Нерађе

(1.350 m), Голеш (1.152 m), Оштра чука (1.262 m) и Модљика (1.318 m). најистуренији су према истоку, (Гавриловић, 1979).

Копаоник је извориште неколико потока и река које се сливају ка Лабу, Топлици, Расини и Ибру. Долине потока и река на Копаонику су клисурасте и стрме, на неким местима захваћене ерозијом. Само изворишни делови имају добро очуване шумске комплексе јер су неприступачни или су у границама националног парка, те нема неконтролисане сече. Неколико извора питке воде је каптирано за потребе викендица. Минирањем за потребе рударства, неповратно је изгубљен извор Крчмар вода, која је имала благу радиоактивност и могла служити у здравствено лечилишне, туристичке сврхе. Реке Дубока, Самоковка, Бела и Јошаница, уз мало Семетешко језеро, су основа хидрографске мреже Копаоника.

Посебна одлика Копаоника и његове подгорине је постојање неколико десетина термоминералних извора који су омогућили изградњу бања. То су Јошаничка Бања, Луковска Бања, Куршумлијска Бања и Пролом Бања. Све су изван националног парка, али их је потребно туристички валоризовати заједно са њим. Јошаничка Бања има пет извора који дају 5 литара воде у секунди чија је температура 78,5°C. По томе је једна од најтоплијих у нашој земљи, али недовољно искоришћена отиче у реку Јошаницу, а са њом у Ибар. Луковска Бања има осам извора лековите воде, чија је температура између 22,1°C и 55,2°C. Куршумлијска Бања има десет извора термоминералне воде температуре до 53°C. Пролом Бања је позната по лековитим изворима топле воде за купање и хладне воде за пиће. (Вујановић, Теофиловић, 1983.).

Клима Копаоника је наглашено планинска, што је условљено великом надморском висином и пространством планине. Условљена је положајем, удаљености од мора, надморском висином, вегетацијом и термоминералним изворима. Клима Копаоника је добро позната јер се на овој планини, на надморској висини од 1.710 m налази Метеоролошка опсерваторија која ради од првог јануара 1980. године.

Табела 9. Средње месечне и годишње температуре ваздуха у °С

Станица	Ј	Ф	М	А	М	Ј	Ј	А	С	О	Н	Д	Г
Копаоник	-6,0	-5,2	-2,7	1,3	6,2	9,5	11,6	11,9	8,5	4,3	-0,1	-3,8	2,9
Ј. Бања	-1,0	0,5	4,3	9,9	14,4	17,8	20,0	19,5	15,6	10,4	6,0	1,4	9,9

Извор података: Ј. Смаилагић: *Клима Копаоника. Елаборат Републички хидрометеоролошки завод, Београд. Надморска висина станице Копаоник 1.710 m. Јошаничка Бање 555 m.*

Најтоплији месец на Равном Копаонику је август, а у подножју јули. Оба месеца су веома погодна за боравак на планини, која има седативне елементе климе и времена веома погодне за дуг боравак на отвореном простору. Најхладнији месец на Равном Копаонику је јануар, а негативне температуре се јављају још и у фебруару, марту, децембру и новембру. То је одлика високопланинског климата од значаја за дуго одржавање снежног покривача и дугу зимску скијашку сезону.

Релативна влажност ваздуха на Копаонику је већа него у његовом подножју. То је последица пошумљености, као и нижих температура, али не представља ограничавајући фактор развоја туризма. Највеће вредности релативне влажности су у јануару и фебруару и подударују се са највећом облачношћу, која тада достиже 7 десетина неба. Тада је велики и број тмурних дана, али ипак знатно мањи него у подножју јер се највиши делови планине издижу изнад облака. Ова особина Копаоника је од посебног значаја за дуг зимски боравак на отвореном, због велике инсолације, те се брзо добија препланулоост коже. Најмање тмурних дана, најмања облачност и највише сунчаних сати имају август, јули и септембар. То је време најпогодније за туристичка кретања ка Копаонику и дуг боравак на планини. Како је тада вегетација најбујнија, а количина падавина најмања, боравак је веома пријатан.

Слика 7. Гејзер у Брзећу на Копанонику

(Фото: А. Филиповић)

Табела 10. Средње месечне и годишње количине падавина у mm

Станица	Ј	Ф	М	А	М	Ј	Ј	А	С	О	Н	Д	Г
Копаоник	55	54	61	72	111	117	95	79	68	69	74	62	917
Ј. Бања	48	48	42	58	88	84	82	58	57	54	65	54	738

Извор података: Ј. Смаилагић: *Клима Копаоника. Елаборат Републички хидрометеоролошки завод, Београд. Надморска висина станице Копаоник 1.710 m, Јошаничка Бања 555 m.*

Падавине се на Копаонику повећавају са порастом висине. На потезу од Јошаничке Бање до највиших врхова Копаоника, количина падавина се у просеку повећава за 16 mm на сваких 100 m. Највећи број дана са падавинама имају март, јануар, фебруар и децембар. У зимским месецима ово је од посебног значаја јер се падавине излучују у виду снега, као основе за зимске спортове. Најмање дана са падавинама има у августу и септембру. Време је тада веома погодно за боравак на планини, јер нема ни ветрова, који су карактеристични за зимске месеце, када често ометају скијање и рад успињача.

Биљни свет Националног парка Копаоник зависи од рељефа, геолошке подлоге, хидрографских објеката, климе и људске делатности. У најнижим деловима на серпентину и кречњаку има храстових шума, које се смењују са буковим шумским комплексима. Средње и највише делове Копаоника покривају четинарске шуме у којима доминира смрча. На знатним пространима смрча је већ дуже од једне деценије почела да се суши, те се врши санитарна сеча. Изнад шумског појаса, који је у прошлости уништаван за потребе рударских радова и проширивања ливада, пашњака и сеоских насеља, простиру се познати сувати, који су више у прошлости него данас били основа развијеног сточарства. Од посебног значаја су делови Копаоника обрасли самониклом боровницом, а има и више врста лековитог биља. (Томанић, 1990).

Законом заштићени резервати

Национални парк Копаоник има 16 резервата. Они представљају изузетну природну и туристичку вредност и од значаја су за понуду. Посећују их туристи на организованим екскурзијама.

Међу резерватима се истичу: Семетешко језеро као лимнолошки објекат бујне вегетације; Небеске столице локалитет необичних микро облика рељефа са археолошким налазиштем Црквине; Парк шума Бањски борјак у Јошаничкој Бањи са којом чини јединствену целину и спречава ерозију, односно, ублажује микро климу, штити термоминералне изворе и прочишћава ваздух; Јеловарник са недавно картираним каскадним типом водопада високим 75 m по неким елементима јединственим код нас; Јелак је станиште јеле, букве и тисе; Дубока је биљна заједница букве са црним грабом; Суво рудиште има меморијални значај јер је ту гробница Јосифа Панчића, а има и доста боровница, клеке, субпланинске смрче, типоца и метличарске власуље; Метође је локација са пет различитих комбинација смрче и букве, али и светилиште које људи посећују за време верских празника: Вучак је јединствен екосистем јеле и смрче са две чисте састојине смрче; Велика Гобелја је познато станиште рунолиста, који је законом заштићен; Јанкова бара има изванредно очуване комплексе црног бора, белог бора, јеле и смрче; Самоковска река има клисурасту долину са добро очуваним састојинама смрчевих шума и уређеним просторима за излете из правца Равног Копаоника; Мркоње су резерват у горњем делу долине Гобелске реке где има чистих и мешовитих шума букве и јеле. (Станковић, 2001).

Већ више година Копаоник је наша планина са највише смештајних и угоститељских капацитета, скијашких стаза и успињача, планинарских стаза и уређених видиковаца. Највећи део туристичке изградње и туристичког промета одвија се на Равном Копаонику. Ту је изграђен већи број хотела, постоји велико туристичко насеље, уређени су објекти неких привредних предузећа, подигнуте су викендице, асфалтиран паркинг, уређена пијаца. На Равном Копаонику је Управа Националног парка, смештена недалеко од станице милиције и оперативне службе Генекса. Постоји метеоролошка опсерваторија, а величином се истиче некадашња

касарна. Нешто даље је викенд насеље Треска. Запажају се рушевине хотела "Бачиште", а у добром су стању бројни спортски терени.

На овом, туристички најатрактивнијем и најпосећенијем делу Копаоника често се сукобљавају интереси туризма, водопривреде, шумарства, рударства, војске и комуналних делатности. Колизација интереса негативно се одражава на развој туризма и заштиту природе. Чини се да је неоправдано на висини од 1.800 m израстао својеврстан град на малом простору. Неколико нових објеката условило је још већу концентрацију градитељских дела, која се шире према превоју Пајино пресло и према Панчићевом врху. Како на највишем делу планине има војних објеката, он није доступан туристима. Исти не могу посетити гробницу Јосифа Панчића. Уз то, ту је и велики напуштени дневни коп некадашњег рудника ограђен жицом.

Рудник гвожђа отворен је 1976. године. Њиме је знатно измењен изглед највишег дела Копаоника, јер је створено удубљење налик на кратер вулкана и ерозијом нападнутим странама. Експлоатација је престала 1987. године, а јама дневног копа остала као велика рана планине удаљена 100 m од последње станице успињаче, 600 m од Панчићевог врха и 1.500 m од хотела и туристичког насеља на Равном Копаонику.

Слика 8. Хотел Јуниор

(Фото: А. Филиповић)

Интересантно је да има планова да се на делу Копаоника који је познат под називом Јарам, отвори рудник валастонита. Тиме би се сигурно угрозила природа и изазвали нови за туризам нежељени ефекти. Неки од њих јасно су дошли до изражаја током 2002. и у првој половини 2003. године, када је Копаоник остао без пијаће воде. Туристи су користили флаширану воду за пиће која је камионима довозена из Пролом Бање. Уз то, ни до данас није до краја решен проблем одвода отпадних вода, те постоји опасност загађења природе (Васовић, 1986). На све то, у негативном смислу, надовезује се чињеница да је значајан део Копаоника на граници између уже Србије и Косова и Метохије, коју контролишу војници страних земаља, што спречава сврсисходне активности туристичког уређења простора и акције његове заштите.

Слика 9. Продаја сувенира

(Фото: А. Филиповић)

Обиласком терена стиче се утисак и о предимензионираној изградњи различитих објеката крај села Брзеће. Овде већ има око 2.000 лежаја у различитим објектима, од којих су неки непосредно уз границу Националног парка Копаоник, између законом заштићених резервата Метође и Дубока.

На Копаонику је 2000. године било 4.749 лежаја намењених туристима, у различитим врстама смештајних капацитета, међу којима је и група хотела на Равном Копаонику и код села Брзећа, у источној подгорини планине. До 2001. године број лежаја се смањио на 4.684. По броју лежаја Копаоник је први међу планинама наше земље. Укупан број туриста на Копаонику 2000. године износио је 60.500 (домаћих 59.000, страни 1.500). Туристи су остварили 340.000 ноћења (домаћи 333.300, инострани 6.700). Током наредне 2001. године промет туриста на Копаонику се повећао на 84.300 (домаћи 82.000, страни 2.300). Туристи су тада остварили 408.000 ноћења, од чега домаћи 386.900 и страни 11.100. По промету туриста и броју реализованих ноћења Копаоник је већ више од двадесет година на првом месту међу планинама Србије. То је делом последица туристичких вредности које се налазе у његовом националном парку, као и задовољавајућег броја туристичко угоститељских објеката, посебно хотела, као што су „Гранд“, „Путник“, „Копаоник“, „Озон“ и други.

Национални парк Шар планина

Национални парк Шар планина по времену проглашења најмлађи је у Србији. Основан је 1986. године, уз ревизију граница 1993. године, површина му је 39.000 хектара. По површини заостаје само за Националним парком Ђердап, док је знатно пространији од осталих националних паркова Србије. Изразито је високопланински и развијен на територијама општина Штрпце, Качаник, Призрен и Сува Река. То је највиши национални парк будући да му је висина од 1.220 до 2.670 m.

Постојећа територија под заштитом требало би у будућности да буде повећана, јер постоје стручно и научно засноване студије у којима се аргументовано образлаже потреба да се парку морају придодати простори где спадају клисура Призренске Бистрице са културно - историјским комплексом Буковика, комплекс Муштутишких шума, атар Брезовице и неки други мањи простори. Шар - планина се својим северним делом налази у југоисточном делу СР Југославије, а јужним делом у Македонији.

Основна одлика географског положаја Националног парка Шар планина је наглашена периферност. Смештен на крајњем југозападу Србије, захвата падине Шар планине које се спуштају према Метохији, односно Гори и Опољу. Национални парк Шар планина је уз границу према Македонији и према Албанији. Секторе граница према поменутиим државама на делу Националног парка Шар планина не пресецају ни један значајнији пут, ни једна пруга. У окружењу нема већих градова и индустријских центара у којима се формира туристичка потреба и иста реализује одласком на Шар планину.

Извор: Геокарта, Београд

Размера 1:600.000

Карта 5. Географски положај Националног парка Шар-планине

Природне одлике

Шар планина је дугачка 75 km и широка 15 km. Обухвата Рудоку и Врацу. Рудока је највиши и најмасивнији део Шар планине. У геолошкој грађи Шар планине доминирају шкриљци, али се срећу и партије кречњака. Дебљина стена од којих је изграђена Шара је велика, а геолошка историја бурна. Висина, знатно пространство, велики успон планинске масе уз постојање вододрживих стена, чине Шар планину богатом водом. Готово да нема дела ове планине без извора, потока, хучне реке, локве или језера.

Клима Шар планине није довољно изучена јер нема потребних метеоролошких и климатолошких осматрања. У суштини је субпланинска

на мањим надморским висинама у жупским и долињским проширењима каква су она око Штрпца, у Гори, Опољу и Призрену. Са повећањем надморске висине снижавају се температуре ваздуха, повећавају падавине и дуже задржава снежни покривач, који је био основа развоја спортова током зимске туристичке сезоне.

Слика 10. Шумски екосистем на Шар Планини

(Фото: А. Филиповић)

Планински рељеф, уз постојање различитих врста стена и смене богатих шумских комплекса са пространим ливадама и пашњацима, условио је формирање плитких планинских типова земљишта. Ерозија је незнатна, јер је насељеност слаба, а покривеност вегетацијом значајна.

За време леденог доба Шар планина је била захваћена глацијацијом. Ледници на овој планини били су циркни и долињски. На то указују глацијални ерозивни и акумулативни облици рељефа и ледничка

језера, настала акумулацијом воде у удубљењима плеистоцене старости. Општа обележја језера на Шар планини су велика надморска висина, тешка приступачност, незнатне димензије, стеновит приобални појас, ниске температуре воде током целе године, појава леда у зимским месецима, неуједначен водни биланс, хемијски чиста вода, засутост муљем и сипарским материјалом, незнатна продукција органске масе, слаба заступљеност ихтиофауне, различит степен еволуције и мали туристички значај. Интересантно је да нека језера Шар планине на географским картама нису обележена посебним именима. Становништво најближих сеоских насеља и катуна, назива их једноставно језеро. За разлику од тога, нека језера имају по два, па и три имена. Такво је Боговинско језеро, које је на неким картама означено као Бело језеро. (Ђукић, 1989).

Језера као посебно обележје

Боговинско језеро налази се у валову усеченом између Бруставеца и Мале смреке. Надморска висина му је 1960 m. Језеро је дугачко 450 m, а широко 225 m. Дужина обалске линије достиже 1200 m, а површина 66880 m². Боговинско језеро је дубоко 2,2 m, јер му је басен доста засут, чиме је изгубио некадашњу запремину. Дно језера код ушћа Боговинске реке потпуно је засуто. Још 1911. године Р. Николић је истицао да је засути део језера простран колико и део језера под водом и да ће се засипањем језеро у будућности све више смањивати. Засути део басена простран је око 60000 m² и представља замочварено тле. На смањење Боговинског језера утицали су и становници села Раковца. Они су продубили корито језерске отоке, да би добили више воде за наводњавање. Због тога се језеро брже празни и не достиже висок ниво.

Ливадичко језеро се налази у непосредној близини Љуботена (2499 m) горостасног врха Шар планине. Вода испуњава најнижи део цирку Лезерска рупа. Ово језеро помињу путописци и истраживачи.

Температура воде Ливадичког језера за време лета износи 10 до 13 °C. Ниска температура воде условљена је притицањем хладне снежнице и воде подјезерских извора. За време зиме ниво језера је низак. Преко

ледене коре напада снег, те се језеро не примећује. Са страна цирка, према језеру се често сручују снежни усови. Природа тада показује своју злу ћуд. За разлику од тога, при сунчаном и топлим летњем времену, површина језера блиста попут огледала. У њему се одсликавају контуре стеновитих страна цирка и беличастоплави облаци који их надвишују.

Велико Јажиначко језеро. - Први подаци о Великом Јажиначком језеру потичу из 1911. године из пера Ристе Николића. Овај хидрографски објекат се налази у великом и морфолошки сложенем цирку у северозападном делу Шар планине. Лежи на надморској висини од 2128 m и приступачно је путем и стазом из правца Јажиначке реке, као и стазом преко била Шар планине из правца села Првец. За време летњих водостаја Велико Јажиначко језеро је дугачко 150 m и широко 90 m. Има облик елипсе. Обалска линија је слабо разуђена и дугачка 500 m. При највишем водостају дубина воде достиже 12,5 m. Површина језера је 10620 m², а запремина 45100 m³. При највишем водостају, површина језера, у односу на летњи водостај, повећа се за 3000 m², а запремина удвостручи (Ђукић, 1989).

Природа Националног парка Шар планина, који захвата туристички најпривлачније делове ове простране и високе планине, омогућује више врста туризма. Током времена као главно туристичко средиште, за летњи боравак и зимске спортове развило се насеље Штрпце. Ту је изграђено неколико друштвених и приватних туристичких и угоститељских објеката, трасирано више смучарских стаза и постављено десет успињача. Међутим, већ више од једне деценије у Националном парку Шар планина, као на Косову и Метохији, нема никаквих туристичких кретања. Постојећи туристички и угоститељски објекти су делом порушени, а делом добили друге намене.

Национални парк Фрушка гора

Национални парк Фрушка гора датира из 1960. године и по томе је први у Србији. Ревизија граница извршена је 1993. године и он данас захвата површину од 25.393 хектара. По површини је мањи од

Националног парка Шар планина и Националног парка Ђердап, а пространији од Националног парка Тара и Националног парка Копаоник.

Извор: Геокарта, Београд

Размера: 1:600.000

Карта 6. Географски положај Националног парка Фрушке горе

Фрушка гора се одликује изванредно повољним географским, туристичким и саобраћајним положајем. Смештена у северном делу Срема и издужена од запада на исток. Са севера се наслања на Дунав, док је Сава нешто јужније. Неколико прометних друмских и железничких саобраћајница трасирано је подножјем Фрушке горе или је пресеца и по дужини и по ширини. Из градова који је окружују (Нови Сад, Београд, Сремска Митровица, Панчево, Бачка Паланка, Шабац) до Националног парка Фрушка гора стиже се да 10 до 60 минута вожње аутомобилом. Ово је од посебног значаја за излетнички туризам и посету различитих манифестација.

Природне одлике

Фрушка гора припада групи острвских планина Војводине и по неким елементима слична је Вршачким планинама. Издужена је 78 km и широка до 15 km. Највиши врх је Црвени чот висок 539 m. До знатне висине Фрушка гора је засута лесом Сремске лесне заравни, те су јој падине и подгорина погодне за развој пољопривреде. Добро су обрађене и густо насељене. Основа ове планине састављена је од кристаластих шкриљаца, а на више места има вулканских стена и партија кречњака и лапорца. Убраја се у ред ниских планина. Фрушка гора има асиметричан облик: северна страна је стрмија од јужне. Стране нису подједнако

нагнуте, већ су расчлањене на низ степеничasto поређаних заравни. На Фрушкој гори се налазе изворишта многих потока и речица које отичу према Дунаву и Сави. Оне су дубоким долинама расчланиле њене стране на низ степеничastих ртова, а било помериле према југу или северу и расчланиле га на низ ниских врхова и плитких превоја. Дижући се изнад простране равнице, Фрушка гора има блажу и влажнију климу од своје околине. Било Фрушке горе је већином покривено шумом, док је на странама шума разређена, нарочито западном делу. Одржала се на стрмијим нагибима.

Знатни делови Националног парка Фрушка гора представљени су Сремском лесном заравни. Она се простире у висинском појасу између 100 m и 400 m. Фрушка гора је представљала препреку ветру и условила акумулацију ситних честица леса, који је таложен у пет фаза. Дебљина леса на истоку Фрушке горе, код Чортановца, достиже 60 m. Наслаге леса су основа за развој плодних типова земљишта, али како упија велику количину воде, многи потоци који крећу са Фрушке горе не доспевају до Саве и Дунава. (Група аутора, 2002).

У циљу обезбеђења воде за наводњавање, риболов и рекреацију на неколико фрушкогорских потока створене су сликовите акумулације, добро посећене за време лета, јер су добра купалишта за становнике оближњих насеља.

Табела 11. Средње месечне температуре ваздуха у °C

Станица	Ј	Ф	М	А	М	Ј	Ј	А	С	О	Н	Д
Шид	-1,0	1,0	5,9	11,6	16,3	19,9	22,3	21,7	17,9	12,1	6,7	1,8
С. Карловци	-0,2	1,7	6,0	11,9	16,9	20,3	22,4	21,9	18,4	12,6	6,8	2,0

Извор података: Метеоролошки годишњак. Савезни хидрометеоролошки завод, Београд, период 1950-1995.

Из наведених података закључујемо да су највише температуре у јулу и августу, а најниже у јануару и децембру. Летње температуре ваздуха погодују туристичком боравку на Фрушкој гори, јер богатство шума и већа надморска висина условљавају свеж климат и благотворно струјање ветра који доприноси свежини времена и климе. Јесењи месеци

су топлији од пролећних и због тога погоднији за туристичка кретања као и за туристички боравак у Националном парку Фрушка гора. Како се тада јавља и обиље ратарских и воћарских производа, могућа је богата и разноврсна понуда гастрономских специјалитета.

Нешто другачија у смислу стимулативна и седативна, клима Фрушке горе у односу на равничарски Срем, Посавину и Подунавље, има посебну туристичку вредност. На то је давно указао академик Павле Вујевић истражујући биоклиматске елементе на Петроварадину у северном подножју Фрушке горе. Уз високе температуре ваздуха у летњим месецима стичу се и одговарајуће температуре воде на акумулацијама, те је купање могуће готово три месеца.

Фрушка гора добија годишње нешто више од 600 mm падавина, што је мање од просека за Србију. То је последица наглашеног континенталног положаја и малог успона планинске масе која није у стању да заустави влажне ваздушне масе које доносе кишу углавном са запада. Западни делови Националног парка Фрушка гора добијају више падавина од источних, као и северни од јужних. Највише падавина има у јуну и мају, а најмање у јануару. Висина снежног покривача и његово задржавање не омогућују развој спортова на снегу, што је последица мале висине планине.

Табела 12. Средња месечна висина падавина у mm

Станица	Ј	Ф	М	А	М	Ј	Ј	А	С	О	Н	Д
Шид	33	51	36	58	67	71	53	50	49	61	57	49
С. Карловци	37	39	41	55	67	72	56	62	42	60	54	52

Извор података: Метеоролошки годишњак. Савезни хидрометеоролошки завод, Београд, период 1960-1995.

Градови Шид и Сремски Карловци налазе се у суподини Фрушке горе, први на 103 m надморске висине, а други на 95 m надморске висине. У односу на ове, количина падавина се према вишим деловима Фрушке горе незнатно повећава, али месечна расподела углавном остаје иста. Закључујемо да падавине не представљају сметњу туристичким кретањима, јер нису обилне. Повремене летње пљусковите кише имају

санитарни значај, јер прочисте атмосферу и освеже вегетацију. После тога брзо се успоставља лепо време.

Идеална прерасподела полифункционалне туристичке структуре Националног парка и његове заштитне зоне према Просторном плану, донешеном 1981. године, најоптималније може остварити у 75 предвиђених локалитета, од којих се највећи број налази у границама самог Парка. Локалитети су разврстани у 4 категорије, према специфичностима туристичке функције, а у складу са врстом атрактивности и режимом заштите детаља. Прву категорију чине седам локалитета (пет у Националном парку и по један поред Дунава и у бањи Врдник). За њих је карактеристично да имају добар саобраћајни прилаз, већих су површина, богати су природним и антропогеним вредностима и поседују стабилан екосистем. Њих чине, претежно, традиционална излетишта - Чортановци, Иришки венац, Врдник, Лежимир, Бања код Ердевика, Сусек - Корушка и Липовик. Већина меродавних критеријума и досадашње фреквенције промета највише фаворизују локалитет на Иришком венцу. Претежно морфолошке и биогеографске карактеристике ових терена усмеравају углавном ка разним облицима рекреативног туризма. Поред тога, солидно пространство и опремљеност одговарајућим објектима погодују организовању приредби културно-забавног карактера.

Манастири као посебно обележје

Посебну туристичку вредност Националног парка Фрушка гора представљају њени манастири, као основа за њено планирано проглашење другом српском светом гором. Настали у време надирања Турака ка Сави и Дунаву, манастири Фрушке горе су својеврсна културна вредност.

Крушедол је Манастир у југоисточној подгорини Фрушке горе. Добро је повезан са путем Београд - Нови Сад. Задужбина је владике Максима, односно деспота Ђурђа Бранковића и његове мајке Ангелине. Потиче из 1509. године. Више пута је обнављан, јер је својеврстан маузолеј неколико значајних личности. Овде су сахрањени патријарх Арсеније III Чарнојевић, Кнегиња Љубица и краљ Милан. Недалеко од

манастира у селу Крушедол је Сретењска црква, живописана 1634. године (Група аутора, 1968.)

Манастири Старо Хопово и Ново Хопово налазе се поред пута Нови Сад - Рума. Скромних су димензија и више пута рушени и обнављани. Потичу из 1752. године, али има трагова постојања црквених објеката и из ранијих периода. Ново Хопово је готово потпуно уништено 1688. године, страдало је и у Другом светском рату. Има добро рестауриране конаке и цркву од тесаног камена облика триконхоса. Црква је осликана најпре под утицајем италијанске уметности, а затим наше традиције. Овде је боравио Доситеј Обрадовић коме је у част подигнута скромна чесма, као место повремениг окупљања културних радника.

Велика Ремета и Мала Ремета потичу из 1534. године, односно, 1738. године. Велика Ремета је недалеко од раскрснице Чортановци - Иришки венац и лако је приступачна. Црква има облик крста са тространом олтарском апсидом. Обновљена је 1959. године. Мала Ремета је недалеко од села Јазак. Спољни зидови цркве украшени су венцем аркада, док унутрашњи зидови нису осликани. Уз цркву је 1758. године подигнут мањи конак (Милановић-Јовић и Момировић, 1975.)

Манастир Гргетег је између Иришког венца и села Нерадин. Први пут се спомиње 1619. године. Више пута је рушен. Године 1901. детаљно је обновљен, док су новији рестауратерски радови обављени 1950. године. Од посебног је значаја иконостас који је израдио Урош Предић, као и чињеница да је овде дуго боравио Иларион Руварац, професор и ректор Карловачке богословије. Из 1522. године потиче црква посвећена Ваведењу у Манастиру Јазак. После страдања, нова црква је подигнута 1736. године и детаљно обновљена између 1926. и 1930. године. Истиче се петостраном олтарском апсидом и високим звоником. Конаци су двоспратни и сликовити.

Посебно значајним сматра се манастир Врдник, који се назива и Раваница. Помиње се 1589. године. После страдања у аустријско-турском рату, обновили су га свештеници из Раванице крај Ђуприје и ту више од једног века чували мошти кнеза Лазара. Уз цркву су пространи конаци, споменик песникињи Милицы Стојадиновић и објекти бање Врдник. Ту су

и остаци врдничке куле за коју се сматра да потиче из доба владавине Римљана. (Станковић, 1980).

Интересантну целину чине манастири Шишатовац, Петковица и Бешеново. Шишатовац је у западном делу Фрушке горе. Лако је приступачан са пута Сремска Митровица - Сусек. Ка рушевинама старе грађевине, 1520. године подигнут је нови објекат, посвећен рођењу Богородице. Данашња црква датира из 1758. године. Овде су извесно време боравили Вук Караџић и Филип Вишњић, као и Павел Шарафик, заслужан за покретање Летописа Матице српске. Манастир Бешеново је смештен 7 км јужније од Црвеног чота, поред пута за Сремску Митровицу. Датира из XV века. у Другом светском рату црква је запаљена и порушена, а касније делимично обновљена, заједно са конацима. Сличну судбину је имао и манастир Петковица. Овим објектима предстоји обнова и доградња.

На југозападном делу Фрушке горе постоје манастири Кувецин, Привина Глава и Дивша. Кувецин се први пут помиње 1569. године. На месту старе цркве 1815. подигнута је нова, која је порушена у Другом светском рату, а затим обновљена. Окружен је богатим и привлачним парком. Манастир Привина Глава се налази недалеко од Шида. Помиње се 1607. године, али је опустошен 1688. године. Садашња црква је грађена по узору на Ново Хопово. Манастир Дивша, познат и као Ћипша, помиње се 1706. године. После више страдања делимично је обновљен 1971. године. Иконостас је рад Теодора Стефанова и чува се у Сремској Митровици. (Милановић-Јовић и Момировић, 1975).

У приобаљу Дунава, у северној подгорини Фрушке горе, налази се манастир Беочин, чија је црква саграђена између 1731. и 1740. године. За време другог светског рата Беочин је опљачкан. Црква је једнобродна и има седмострану олтарску апсиду, односно, барокни трем са низом аркада. Манастир Раковац потиче из XVI века. Овде се одвијао богат духовни и књижевни живот, иако је црква више пута страдала, посебно за време Другог светског рата.

Слика 11. Манастир у Врднику на Фрушкој Гори (Фото: А. Филиповић)

Уопште узев, манастири, њихови конаци, дворишта и поседи заслужују посебну пажњу. Законом су заштићени, али недовољно обновљени и туристима презентирани. Морају се валоризовати заједно са окружењем и условљавати интензивнија туристичка кретања и одговарајуће верске и културне манифестације.

На Фрушкој гори постоји више спомен обележја из различитих периода. Најзначајнији и најпосећенији је спомен комплекс на Иришком венцу. Од значаја су и објекти у подножју планине, посебно они у Сремским Карловцима, Петроварадину и Сремској Каменици. Све то

упућује на потребу сагледавања простора националног парка заједно са непосредним окружењем.

Туристички привлачна насеља

Фрушка гора је давно насељена. Посебан значај потиче за време владавине Римљана овим просторима, који су имали велики царски град Сирмијум, претечу данашње Сремске Митровице. Римски император Прубус и његови савременици подигли су прве винограде и планину називали Монсалмус, што значи Благородна планина.

На територији Националног парка Фрушка гора нема сталних насеља, али их има у непосредној околини. Истичу се Петроварадин, Сремска Каменица, Сремски Карловци, Врдник, Ириг и Шид. У досадашњем развоју туризма у Националном парку и Фрушка гора поменута насеља нису имала посебан значај због недовољне међусобне сарадње.

Петроварадин је насеље које се развило поред Дунава уз велику и моћну тврђаву, која је називана Гилбратаром на Дунаву. Када је Петроварадински шанац дао велики прилог Аустроугарској, Марија Терезија га је прогласила слободним краљевским градом и он се са десне обале Дунава шири на лево и представља претечу Новог Сада, познату под називом Неопланта. Петроварадин је данас општина Новог Сада позната по тврђави, хотелу и ресторану. Има извесну транзитну, културно-манifestациону и стационарну функцију али недовољно усклађену са Националним парком Фрушка гора.

Сремска Каменица је туристички препознатљива по Музеју Змаја Јована Јовановића, лекара и песника, који радо посећују ученици различитог узраста. Овде се одржавају одређене свечаности песнику у част. Недалеко од музеја је гроб великог песника. Значајнији од Каменице су Сремски Карловци, по низу особености јединствено градско насеље у нашој земљи. Нема смештајне туристичке објекте.

Сремски Карловци су градско насеље и општина са 7.534 становника. Насељеност овог простора потиче из млађег каменог доба, али највећи значај насеље добија 1699. године, када је овде потписан

чувени Карловачки мир. Догађаји (округли сто, пробијање врата за сваку делегацију) се и данас уважавају у светској дипломатији. Сремски Карловци су град споменика и сакралних објеката. Истичу се чесма Четири лава, Горња црква, Доња црква, Саборна црква, Патријаршија, Капела мира, Римокатоличка црква и Стефаниум, данас институт српског народа. Од интереса је оближње излетиште Стражилово са спомеником Бранку Радичевићу, чији је боравак у овом граду послужио као основа манифестације „Бранково коло“. Нажалост, Сремски Карловци немају хотел, те је задржавање туриста у граду краткотрајно, а везе са Националним парком Фрушка гора недовољно дефинисане.

Врдник је насеље у јужној подгорини Фрушке горе. Овде има трагова из доба Римљана и рударства које је замрло пре 50 година. Насеље се туристички препознаје по термоминералној води која је послужила за развој бањског, здравствено-лечилишног туризма у хотелу „Термал“. Здравствени, рекреативни и излетнички центар Врдник најбоље је посећен за време лета. Како је поред пута из Посавине ка централном делу Националног парка Фрушка гора, потребно је сврсисходније повезивање у циљу остваривања већих економских ефеката. То важи и за суседни Ириг, који је познат као средиште пространог виногорја и исходиште Новом Хопову и Старом Хопову.

Шид је сликовито насеље у југозападном делу Фрушке горе. Статус града је добио 1773. године. Данас има 14.300 становника и на туристичкој и културној мапи Србије препознаје се по галерији слика Саве Шумановића. Галерија је отворена 1952. године и легат је сликареве мајке (Станковић, 2001). Туристичку повезаност Шида и Националног парка Фрушка гора оцењујемо као неразвијену и неосмишљену, те на побољшању стања треба радити осмишљено и на дужи рок. Комбинована рекреативна и културна туристичка кретања би сигурно дала задовољавајуће резултате.

На простору Националног парка је тешко утврдити број објеката хотелијерства и ресторатерства, с обзиром на то да неки од њих повремено или привремено послују, други служе за смештај избеглица, а изванредан број је ометан у раду после бомбардовања 1999. године.

Од објеката хотелијерства је евидентирано 4 хотела, 13 одмаралишта и 10 планинских домова. Најзначајнији је хотел NORVCEV на Иришком венцу, Одмаралиште „Електровојводине“, на Иришком венцу, капацитета 61 лежај; планински домови - *Дом пензионера* на Поповици (30 лежаја), „*Југодент*“ (20 лежаја), „*Црвени чот*“ (15 лежаја), „*Орловац*“ (10 лежаја), „*Железничар*“ (10 лежаја), „*Занатлија*“ на Главници (30 лежаја), *Хотел Термал* у Врднику, *Дом ПТТ* на Бранковцу, хотел на Андrevљу, *Омладинско насеље* на Летенци и одмаралиште за малу децу на Тестери. Постоје планински домови на Поповици, Стражилову, Чортановцима, Змајевцу и Главници (Ахметовић - Томка Д., 1995).

Број и структура рецептивних објеката није на задовољавајућем нивоу. Више њих је затворено, трајно или привремено. Одмаралишта су затвореног типа, а таква је ситуација и са неколико планинарских домова. Будући да на Фрушкој Гори не треба ићи ка развоју стационалног туризма, објекти хотелијерства располажу задовољавајућим капацитетима, тако да треба настојати да се изврши преиструктурирање и промене у намени. Потребно је опремити простор око њих адекватним спортско - рекреативним објектима и сл. Хотелијерски капацитети основног карактера налазе се у градовима кји се налазе у непосредној близини Фрушке Горе. Непосредно на планини налази се неколико мањих смештајних објеката незадовољавајућег квалитета услуга.

Угоститељски објекти чине саставни део излетишта и викенд насеља, а налазе се у насељима на планини дуж саобраћајница.

У условима уситњености капацитета, великог броја власника, сезонског пословања и садашње и будуће трансформације власничке, тешко је говорити о примени маркетинг и менаџмент пословања, јер чини се да за то нема ни правих кадрова. На хотеле у градовима који су ближе или даље од Националног парка није могуће рачунати, јер су и они (сем неких у Новом Саду), стари, малих капацитета, скромних садржаја и намењени ретким пословним људима. Није реално очекивати да ће туристи који желе да упознају Национални парк Фрушка Гора, радо боравити у неком хотелу у Шиду, Сремској Митровици, Инђији, Сремским Карловцима или Руми.

Национални парк Ђердап

Ђердап је наш најпространији национални парк са низом другачијих одлика у односу на остале. То проистиче из чињенице да је у клисури Дунава, једне од највећих река Европе, на граници према Румунији, са десне стране великог вештачког Ђердапског језера. Национални парк Ђердап је проглашен 1974. године, док је ревизија границе и површине обављена 1993. године. Са 63.580 хектара, припада општинама Голубац, Кладово и Мајданпек. Седиште управе Националног парка Ђердап је у Доњем Милановцу, најзначајнијем туристичком центру Ђердапске клисуре.

Извор: Геокарта, Београд

Размера: 1:600.000

Карта 7. Географски положај Националног парка Ђердапа

Национални парк има повољне услове за развој туризма, јер је и његов положај према емитивним подручјима повољан, а такође је добра и саобраћајна повезаност. У том погледу посебно је значајна позиција према путу који је трасиран непосредно уз Дунав и зато је неопходно његово боље одржавање и опремање. Поред овога, један од приоритета треба да буде и интензивирање саобраћаја на Дунаву и језеру. Сви делови Ђердапа немају подједнако повољан положај према комуникационим правцима, па ће се и различито туристички развијати. Велика концентрација разноврсних природних и антропогених туристичких

вредности такође пружају овом подручју неограничене могућности за туристичко активирање.

Северна граница Националног парка Ђердап води Ђердапским језером, док се јужна протеже развођем између Дунава и Пека. Води највишим гребенима и врховима Лишковца, Великог гребена и планине Мироч. Географски и туристички положај му је веома повољан, јер се налази на пловном Дунаву. Поред Дунава, односно, Ђердапског језера са наше стране постоји асфалтни пут, а са румунске асфалтни пут и железничка пруга. Из правца запада, тј, Пожаревца и Београда, преко Голубца, у Национални парк Ђердап стиже се за 3 сата вожње аутомобилом. Код Смедерева се на овај правац укључује пут из правца Баната, код Пожаревца из правца Великог Поморавља, код Доњег Милановца из правца Жагубице и код Кладова из правца Тимочке крајине.

Природне одлике Ђердапа

Основну природну вредност Националног парка Ђердап представља Ђердапска клисура. То је 100 m дугачка пробојница Дунава, јединствене морфолошке грађе, јер се састоји из неколико сужења и проширења. Са својим природним и створеним вредностима, Национални парк Ђердап се намеће као посебна и заокружена туристичка целина. Прва и основна група туристичких мотива везана је за Ђердапску клисуру, са њеним морфолошким и хидрографским особеностима. Друга група мотива проистиче из атрактивности и бројности пејзажа у клисури, а потиче из разноврсности рељефа и водених објеката, на шта се надовезује вегетација (Николић, Васиљевић, 1983).

Ђердапска клисура је композитног склопа. Састоји се од четири сужења и три проширена дела. Поређана низводно, клисуре и проширења Ђердапске клисуре су следећа: Голубачка (Горња) клисура, Љубковска котлина, клисура Госпођин вир, Доњемилановачка котлина, клисуре Велики и Мали казан, Оршавска котлина и Сипска клисура.

Голубачка клисура је прво сужење у Ђердапу и представља улаз у Национални парк Ђердап. Дугачка је 14,5 km, док кречњачке стране

достигу висину од 300 m. Има неколико малих пећинских објеката и видиковац код тврђаве Голубачки град. У наставку се пружа Љубковска котлина, која је дугачка 12 km. Долинске стране су размакнуте, а језеро широко и веома погодно за пловидбу. Из тога настаје кратко сужење познато као Госпођин вир. Одликује се стрмим странама, које се над површином Ђердапског језера дижу и до 500 m. За разлику од тога, дубина воде Ђердапског језера овде је преко 90 m, што чини посебне услове за лов крупних риба. Овде су се у прошлости мрестиле моруне и јесетре из чије се икре у Кладову справља кавијар.

Низводније од клисуре Госпођин вир је пространа Доњемилановачка котлина. Ђердапско језеро у њој широко је 2,5 km и веома погодно за наутички туризам, спортски риболов и пловидбу. Доњемилановачка котлина је дугачка 19 km и представља најпосећенији део Ђердапске клисуре, јер има највише туристичких и угоститељских објеката. Низводно од Доњег Милановца у Ђердапско језеро се улива Поречка река. На месту њеног потопљеног ушћа створен је дубок залив у чијем је приобаљу формирано интересантно викенд насеље. Низводно од Поречке реке настаје природно најинтересантнији део Ђердапске клисуре. Реч је о клисури Велики и Мали казан. Ђердапско језеро је овде широко само 180 m и дубоко преко 80 m. Са неколико видиковаца пружа се поглед на стеновите литице и простране делове Србије и Румуније. Велики и Мали казан су међусобно незнатно раздвојени проширењем код румунског села Дубова, те је терен још привлачнији. Дужина овог сектора клисуре је 12 km.

Када се на путу за Кладово изађе из Великог и Малог казана, улази се у Оршавску котлину, чија је дужина 16 km, стране благе и добро обрађене. У наставку је Сипска клисура, позната из прошлости по веома отежаним условима пловидбе, а данас по брани хидроцентрале „Ђердап I“, туристичком насељу Караташ, археолошком локалитету Дијана и новом насељу Сип.

За разлику од нивоа воде Ђердапског језера, као најнижег дела Националног парка Ђердап, који је на 69 m надморске висине, највише тачке у рељефу су на планинама Лишковац (803 m) и Шомрда (806 m). Ово показује да је рељеф велике вертикалне разуђености на малом

простору, те је сликовит и погодан за туристичко и планинарско освајање. Источно од Поречке реке је локалитет Велики гребен са Великим црним врхом чија је надморска висина 665 m. То је један од законом заштићених резервата. У наставку је кречњачка планина Мироч чији су највиши делови Велики штрбац (768 m) и Мали штрбац (626 m) такође посебним законом издвојени резерват.

Ђердапско језеро

Највећа хидрографска вредност Националног парка Ђердап је акумулација створена изградњом бране код места Сип. Уместо брзог Дунава и бројних вирова, створено је велико и водом богато језеро, које је веома погодно за дневну и ноћну пловидбу, спортски и привредни риболов, туристичке манифестације и туристичку наутуку. Одликује се великом дужином, знатном површином и ситно разуђеном обалском линијом. Ограничавајући фактор интензивнијег развоја туризма на води Ђердапског језера представља све већи степен загађености воде.

Ђердапско језеро је једини лимнолошки објекат међу нашим вештачким језерима из групе добро туристички валоризованих. Одликује се значајном површином, дужином и дужином. Настало иза бране за хидроелектрану Ђердап, условило је значајне промене на ђердапском сектору Дунава, од којих већина иде у прилог побољшању услова за развој туризма. Било је предмет бројних проучавања. Планирано је много туристичких објеката у његовом приобалном простору, који је на територији Србије издвојен као приоритетан за развој више врста туризма (излетнички, стационарни, наутички, ловни, транзитни, манифестациони, туризам пословних људи, туризам на селу). Ограничавајуће факторе представљају загађеност воде, велике осцилације водостаја и непостојање беле флоте. Главни туристички центар је Доњи Милановац, познат по хотелу „Лепенски вир“. Ђердапско језеро се туристички мора валоризовати комплементарно са Националним парком Ђердап и језером Ђердап II, односно, бројним археолошким налазиштима и средњовековним споменицима. (Станковић, 1975).

Клима Националног парка Ђердап је умерено континентална. Одликује се сувим и топлим летима и хладним и ветровитим зимама. Јесен де топлија од пролећа и погоднија за туристичка кретања.

Табела 13. Средње месечна температуре ваздуха у °С

Станица	Ј	Ф	М	А	М	Ј	Ј	А	С	О	Н	Д
Текија	-0,9	1,4	6,1	11,4	16,2	19,7	21,5	21,2	17,3	11,6	6,4	1,7
Караташ	-0,9	1,1	5,7	11,7	17,2	20,4	22,5	21,8	17,8	12,7	6,9	1,8

Извор података: Метеоролошки годишњак, књиге I и II, Савезни хидрометеоролошки завод, Београд, период 1951-1981.

Табела 14. Средње месечне висине падавина у mm

Станица	Ј	Ф	М	А	М	Ј	Ј	А	С	О	Н	Д	Год.
Голубац	49	49	39	55	72	85	69	47	52	42	49	59	667
Добра	51	48	41	57	80	91	70	49	50	48	54	56	703
Д. Милановац	46	49	43	57	83	70	53	35	34	52	63	58	643
Мироч	57	31	42	80	93	92	56	43	50	68	84	66	782
Текија	70	63	59	74	89	87	64	49	48	70	90	76	839

Извор података: Метеоролошки годишњак, књиге I и II, Савезни хидрометеоролошки завод, Београд, период 1951-1981.

Нижи делови Националног парка Ђердап добијају мање од 700 mm падавина годишње, а виши више од 700 и 800 mm. Највише падавина имају мај и јуни, а најмање јануар и фебруар. Први снег јавља се средином децембра, а последњи почетком априла. Снежни покривач дебљине 10 cm траје 20 до 40 дана годишње, а дебљине 50 cm ретка је појава те без обзира на планински рељеф нема услова за спортове на снегу.

Услови рељефа и климе доприносе стварању и одржавању планинских типова земљишта на знатним просторима Националног парка Ђердап, нарочито на Лишковцу, Шомрди и Мирочу. На кречњаку су црвенкаста плитка земљишта, а на вододрживим стенама сивосмеђа земљишта. Поред Дунава и Поречке реке има алувијалних наноса.

Земљишта Ђердапа омогућују скромно узгајање пољопривредних култура и раст природне вегетације. (Мађејка, 1985).

Шумске биљне заједнице у Националном парку Ђердап су веома сложене јер се на кратком растојању, у зависности од висине, експозиције, врсте земљишта и нагиба терена, мењају основни животни услови. Издвојено је више од 50 врста шумског и жбунастог растиња. Најраспрострањенија врста је буква. Букове шуме на појединим локацијама су чисте. За разлику од тога цер се јавља у мешовитим шумама. Међу биљкама има више ретких, реликтних врста, што повећава разноврсност природе. Уз разноврстан биљни свет, срећу се бројне животињске врсте, посебно птице. Организованих ловишта нема, док је ихтиофауна Ђердапског језера искоришћена за организовање неколико врста такмичења риболоваца која доприносе обогаћивању туристичке понуде. (Медаревић, 2001).

Законом заштићени резервати

На територији Националног парка Ђердап издвојено је више резервата. На улазу у Национални парк Ђердап из правца Голупца, у окружењу познате тврђаве издвојен је резерват Голубачки град површине 24 хектара. Има интересантну природу кречњачких стена и остењака, али и историјски значај због тврђаве Голубачки град. Овде постоје интересантне састојине јоргована, грабића и јасена, али и шуме храста, букве и ораха, јединствене код нас.

Знатно пространији од Голубачког града је резерват Босман-Соколовац који захвата 281 хектар. Препознатив је по ниским шумама мечје леске и јоргована које се срећу поред обала Ђердапског језера. Резерват Бојана има површину од 27 хектара и чисте аутохтоне шуме самониклог ораха. Знатним пространством (354 хектара) одликује се природни резерват Чока њалта са Песачом. Реч је о ниским шумама мечје леске, маклена и јоргована. У близини овог је резерват Цигански поток са шумом ораха на површини од 18 хектара. Шомрда је заштићена као резерват зеленике и божиковине, а клисура Бољетинске реке, притоке Ђердапског језера је геоморфолошки локалитет изванредно очуваних

кречњачких бора и фосилних остатака флоре и фауне. Од интереса је и простор Велики штрбац и Мали штрбац, који се дижу изнад воде Ђердапског језера на месту где се налази Трајанова табла. Овде се комбинују природне и историјске вредности, интересантне за туристе (Мишић, 1980).

Уз непоновљиву природу, велику туристичку вредност Националног парка Ђердап представљају антропогени туристички мотиви, који се овде сврставају у више група и налазе се дуж обале и приобалног појаса Дунава, односно Ђердапског језера. Туристи их упознају на екскурзионим кретањима, која најчешће воде од Голупца ка Кладову.

Голубац је мало градско насеље поред Дунава, на улазу у Ђердапску клисуру и Национални парк Ђердап. Има 2.000 становника и хотел „Голубарски град“, назван тако по оближњој тврђави која је позната и ван граница Србије. За време владавине Римљана овде је постојало утврђење Купе, од којег се и данас запажају остаци зидова дугачки 165 m и дебели 2,5 m. Сматра се да се тврђава Голубачки град налази баш на месту римског утврђења, тј. на стеновитом узвишењу које представља леп видиковац и одбрану пловног пута Дунавом. Голубачки град потиче из XV века и замишљен је као утврђење за борбу хладним оружјем. Касније су дозидани отвори за топове, те је сложеност грађе и изгледа јасно наглашена. Постоје пројекти уређења Голубачког града за потребе туризма и културних манифестација, али на терену још увек није ништа урађено. (Радојевић, Васић, 2003).

Низводније од Голупца је насеље Добра. Данашњи изглед је добила у време преграђивања Дунава, јер је стара локација потопљена. Има мотел са само 10 лежаја и развијен спортски и привредни риболов на Ђердапском језеру, али губи предност у односу на суседну Текију, која је афирмисана по спортско-рекреативним и риболовачким такмичењима. И овде постоји мотел са 10 лежаја, а могућ је смештај и у неколико приватних домаћинстава.

Лепенски вир као туристичка вредност

Највећу антропогену туристичку вредност Националног парка Ђердап представља археолошко налазиште Лепенски вир. То је већ више година најпосећенији део Ђердапа. Налази се низводно од Добре и са асфалтним путем поред Ђердапског језера добро је повезано. То је насеље са 136 евидентираних кућа трапезоидног облика, које имају огњиште. Сматра се првим организованим стаништем човека које је овде трајало од 8000 до 4500 хиљаде година пре наше ере.

Посебно су интересантне скулптуре риболиких бића, јединствене врсте у свету. Први становници Ђердапа морали су да уложе много времена да ове мале површине ослободе од густе шуме, да јасно означе границе насеља, настањен простор учине безбедним од воде и од великих одрона са стрмих литица. Пошто се ван насеља није могло дуже боравити, морао се развијати смисао за организацију простора у коме су живели, на функционалну архитектуру и комуникације. У границама насеља морало се наћи места не само за стамбене објекте већ и за светилишта, за гробове и за све активности које предузимају појединци и колектив у свакодневном животу. Насеља откривена у Лепенском виру и на још неколико места на десној и левој обали Дунава у Ђердапу подсећају распоредом кућа и мрежом комуникација на минијатурне градове. (Срејовић, 1973.)

Доњи Милановац је главно туристичко средиште Националног парка Ђердап. У њему је и управа Националног парка и највећи хотелски објекат „Лепенски вир“. Овде је развијен екскурзиони и стациониран туризам. Из Доњег Милановца се организују екскурзије до туристички привлачних локалитета. Од посебног значаја, али приступачна само са Ђердапског језера је историјски важна Трајанова табла у клисури Казан, а нешто низводније брана и хидроелектрана „Ђердап“ са оближњим омладинским насељем „Караташ“ које се развија као центар екскурзионог туризма. Ту је и археолошко налазиште Дијана, нажалост још увек недовољно истражено и туристима презентирано. Код насеља Сип завршава се граница Националног парка Ђердап.

Поред Голупца, Добре, Текије и Доњег Милановца, у Ђердапу постоји још неколико насеља. Она су сеоског типа и немају готово никакав значај за туризам у Националном парку Ђердап. Становништво се бави пољопривредом и гравитира ка већим насељима, посебно ка Кладову, које је извесна граница Ђердапа, али је за туризам у њему значајно због хотела „Ђердап“ и савременог дома културе.

Слика 12. Голубачки град на улазу у Национални парк Ђердап (Фото: А. Филиповић)

Кладово има погранични прелаз према Румунији, али је он мање значајан од прелаза на брани хидроелектране „Ђердап“ и, који се, заједно са Ватином, недалеко од Вршца, убраја у најпрометније на граници између Србије и Румуније. Када се оствари идеја о Ђердапу као заједничком националном парку Србије и Румуније, значај овог прелаза

ће порастати, а понуда туристичких услуга постати разноврснија. За те потребе сигурно ће се градити нови објекти хотелијерства како на нашој страни тако и у Румунији. (Станковић, 2000.)

Од хиљаду хотелских постеља између Београда и Кладова, није ни пуна хиљада у функцији развоја туризма на Дунаву. Ипак четири хотела (Велико Градиште, Голубац, Доњи Милановац, Кладово) су добра индикација да се Србија окреће туризму на овој великој реци. У томе посебну пажњу заслужује хотел „Лепенски вир“ у Доњем Милановцу, који се прочуо по архитектури, садржају боравка и квалитету услуга, али и чињенице да је овај објекат изграђен на обали Ђердапског језера и да носи име локалитета где је откривена култура неолитског насеља. У наредном периоду требало би изградити још десетак хотела сличних хотелу Лепенски вир. Наравно, преко 160 km обалске линије Ђердапског језера дозвољавају и омогућавају далеко већу густину капацитета за смештај (кампови, смештај у домаћинствима, одмаралишта).

ПАРКОВИ ПРИРОДЕ СРБИЈЕ

Паркови природе Србије као категорија заштићених предела, датирају из 1957. године, када је проглашена и законом заштићена просторна целина од 10.000 хектара у сливу реке Ресаве у општини Деспотовац у источној Србији. Закључно са 1997. годином, када је статус природног парка Србије добио један део Старе планине, укупан број овако заштићених подручја у Србији је 19. То су: Поњавица, Сићевачка клисура, Грмија, Тиквара, Стара планина, Палић, Озренске ливаде, Ресавица, Ивље, Клисуре реке Милешевке, Лептерија-Соко град, Панонија, Парк у Темерину, Суботичке шуме, Вршачке планине, Пругово, Зобнатица и Горње Подунавље.

Већина паркова природе Србије није категорисана и нема стараоца, а за само три је извршена ревизија граница и територије. За Пругово, Зобнатицу и Горње Подунавље још увек није одређена права заштићена површина. Постоје велике разлике у површини природних паркова Србије, као и недовољно јасан критеријум проглашења, јер тешко је у исту категорију сврстати Стару планину и парк у Темерину, ергелу

Зобнатицу и Сићевачку клисуру, Језеро Палић и Ивље код Нове вароши, део пољопривредног комплекса Паноније и клисуру Милешевке са истоименим манастиром.

Без обзира на бројност паркова природе Србије, којих је 19, само на Палићу, Панонији и Зобнатици постоје објекти хотелијерства, док на неким другим има планинарских домова и домова одмора неких предузећа. На већини нема праве материјалне базе туризма, али постоје извесни објекти у окружењу. Због свега наведеног, представимо само следеће паркове природе: Стару планину, Палић, Ресаву и Горње Подунавље.

Природни парк Стара планина

Смештена на граници између Србије и Бугарске, Стара планина се одликује периферним положајем и slabим саобраћајним везама са главним путевима и већим градовима. За природни парк Србије проглашена је 1997. године на површини од 142.000 хектара, што је чини најпространијом из те категорије код нас. Захвата делове општина Зајечар, Књажевац и Пирот, а старалац је Јавно предузеће „Србијашуме“.

Не постоји посебна управа ни тачно одређено средиште.

Док су планине Карпатско-балканске системе доста једноличне геолошке грађе, са највећим површинама под кречњаком, Стара планина је другачија. Најпре се истиче знатном надморском висином, јер врх Миџор достиже 2.167 m и заостаје у Србији само за неким врховима на Шар планини и Проклетијама, а виши је од Панчићевог врха на Копаонику. У геолошкој грађи има пешчара, шкриљаца, кречњака, алувијалних наслага и појава угља у неким депресијама. Има више предеоних целина, јер је реч о планинском билу које је дугачко преко 80 км и широко до 20 км.

Различити односи кречњачких и вододрживих стена на Старој планини чине њене хидрографске објекте веома разноврсним. Стара планина је извориште бројних потока који припадају сливовима Нишаве и Тимока. Највећи водени ток на Старој планини је Височица, на којој је створено Завојско језеро. Од посебног су значаја бројни извори, којих има

не само у подножју, већ и на великим висинама. Већина је каптирана за водоснабдевање сеоских насеља. Најзначајнији природни туристички потенцијал чине морфолошке особине предела. Наиме, око 40 % површине обухватају висине од 1.100 m до 2.000 m, које су погодне за уређење терена намењених зимском спортском туризму. Распони од 1.000 m до 1.500 m поседују морфолошке предиспозиције за рекреацију и изградњу смештајно - угоститељских капацитета. Најнижи планински делови висине 800 - 1.200 m омогућавају развој здравствено - рекреативног туризма.

Статус природног резервата Србије односи се само на највише делове Старе планине у којима нема метеоролошких станица. О клими Старе планине закључује се на основу података из оближњих градова. Клима је субпланинска у нижим и планинска у вишим деловима. Одликује се свежим летима и хладним снеговитим зимама. Као висока препрека кретању ваздушних маса, Стара планина добија више од 900 mm падавина годишње, што је од значаја за храћење издани, извора и река, али и за вегетацију, односно, привређивање људи. Снег је редовна појава у зимским месецима, али још увек на Старој планини нема уређених центара за спортове на снегу.

Природну вегетацију Старе планине чине пашњачке и ливадске заједнице у највишим деловима и пространи шумски комплекси на мањим надморски висинама. То је од значаја за изглед пејзажа у коме доминира зелена боја током већег дела године.

Стара планина је у прошлости била више и боље насељена него данас. Веома наглашена депопулација овде траје више од педесет година. Укупан број становника у сеоским насељима Старе планине смањен је за више од једне половине између 1951. и 2002. године. У десетину села данас живи само по неколико старачких домаћинстава, а има и напуштених сеоских насеља затворених школа, опустелих задружних домова, закоровљених ливада и непоораних њива.

Природне вредности Старе планине имају већи значај за туризам од атропогених, али још увек овде нема правог и савременог туризма. То је, поред осталог, последица пограничног положаја и недостатка традиције, лоших саобраћајница и недостатка смештајних и угоститељских

капацитета. Идеја туристичког активирања дела Старе планине око локалитета Бабин зуб, недалеко од Калне није реализована.

На Старој планини данас постоји само неколико планинарских домова и објеката затвореног типа неких радних организација. Такво стање не одговара стварним туристичким вредностима, али се чини да се још дуго неће променити. Стара планина је простор без становништва, сточарства и без праве перспективе. Настојања да се прогласи заједничким националним парком Србије и Бугарске, тешко је реализовати, иако би то можда било од користи за туризам.

Приликом туристичке валоризације Старе планине као природног парка, готово да није могуће рачунати на хотеле у Пироту, Књажевцу и Зајечару, јер су скромних капацитета, давно грађени и углавном послују са губитком. Предстоји им приватизација и прихватање нових начина пословања.

Природни парк Палић

Смештено источно од Суботице, на надморској висини од 102 m Палићко језеро је највећи лимнолошки објекат Војводине. Одликује се добрим положајем поред пута Суботица - Сегедин и добро је повезано са околним градовима Војводине. За парк природе Србије Палић је проглашен 1982. године и припада општини Суботица. Парком управља Јавно предузеће „Палић-Лудаш“. Палићко језеро, у смислу очувања природе и туризма, треба посматрати заједно са Лудашким језером и Суботичким шумама, јер су оба ова простора законом заштићена, при чему Лудаш има светски значај као станиште птица мочварица.

Језеро Палић се налази на северу Војводине, 8 km источно од Суботице уз међународни пут Е-75, тако да је туристичко-географски положај Палића веома повољан. Пут Е-75 повезује преко Будимпеште, земље Северне, Западне и Средње Европе са земљама Балканског полуострва и Југозападне Азије. Овај пут, пролази непосредно поред језера и насеља, тако да Палић са јужне и источне стране, са два силаза је повезано аутопутем. Он на деоници Будимпешта - Суботица прелази Хоргош, који је 22 km североисточно од Палића.

Слика 13. Палићко језеро

(Фото: А.Филиповић)

Значајан је и магистрални пут е-660, који повезује Бездан, Сомбор и Суботицу. Ова насеља представљају дисперзивне центре. Кикинда, Чока, Кањижа, Ада и Бечеј, такође су асфалтним путем повезани са језером Палић, а и ова насеља представљају значајне дисперзивне центре.

Суботица је значајан железнички чвор, јер кроз град пролази железничка пруга Солун-Београд, Будимпешта- Западна, Северна и Источна Европа. Палић се налази на прузи Суботица-Сегедин, која се прикључује на пругу Београд-Суботица-Будимпешта са прелазом код Келебије.

Палић је аутопутем удаљен од Новог Сада 90 км, од Београда 170 км, од Будимпеште 212 км.

Из писаних докумената из ближе и даље историјске прошлости сазнајемо да је Палићко језеро имало другачије називе (Palij, Palegyhaza, Paligo Palus). До 1971. године и данас после поновног пуњења водом, представљало је највеће језеро САП Војводине и једно од већих у нашој земљи. Северно од Палићког језера пружа се Суботичко-бајска пешчара, а јужно благо заталасана Бачка лесна зараван. Пешчара је временом пошумљена, те нема покретног песка. Лесна зараван је обрађена и под различитим је пољопривредним културама. Палићко језеро представља басен ка којем се дренирају подземне воде широке околине и сливају отпадне воде Суботице.

Због промене нивоа, димензије језера у време када је оно постојало у природном облику често су се мењале. Језеро је било дугачко 7 km. Обалска линија је достигала дужину од 17 km, док је површина водене територије износила 5,6 km². Известан део плитког приобалног појаса био је под бујном хидрофилном вегетацијом. Она је повећавала испаравање воде. Развоју вегетације поговодила је висока температура језерске воде и муљем покривено језерско дно богато минералним материјама. Дубина језера нигде није прелазила 2,5 m. У плитком језерском басену било је око 9,000.000 m³ воде. За време лета температура језерске воде достигала је преко 25°C. Овако топла вода била је погодна за купање. Купалишна функција туризма на Палићком језеру била је исто толико значајна као и транзитна. Наравно, купалишна сезона трајала је око 2,5 месеци годишње, док се транзит туриста одвија током целе године. (Бугарски, 1972).

Топла језерска вода и минералним материјама богат муљ на дну језера имали су терапијски значај. Становници околних насеља први су запазили лековито дејство језерске воде и муља. Крајем XVIII и почетком XIX века, Палићу као балнеолошком лечилишту и туристичком центру посвећује се велика пажња. Већ 1845. године постављене су прве каде за лечење оболелих посетилаца. Десет година касније (1855.) изграђено је, за тадашње прилике, модерно блатно купатило. Сви објекти (хотел "Тршчара" 1845. године, Стари хотел 1857. године) су касније проширивани, а грађени су и нови.

Због мале запремине језерског басена, а све интензивнијег развоја Суботице, у Палићко језеро је доспевала велика количина отпадних вода

из индустријских објеката и градске канализације. Захваћено процесом интензивног загађивања, Палићко језеро је биолошки изумирало. Биолошка смрт језера, услед прекомерног загађивања воде, значила је истовремено и његову хидролошку смрт и још више, језеро је могло постати извор различитих зараза за своју околину. Овакво стање изазвало је нагли помор риба почетком маја 1971. године.

Главни узрок тровању живог света у језеру био је отровни сумпорводоник, ослобођен из загађеног муља каји се годинама таложио на дну језера. Средином маја, пре него што је скупштина општине донела одлуку о санацији, изгледало је језеро овако: на дну дебели смрдљиви слој муља, позеленела вода, ретка болешљива трска, безброј црвених водених бува, површина воде покривена десетинама хиљада угинуле рибе. Ускоро се изглед језера поново изменио, јер су угинуле и алге, у неприродно чистој води дошло је до несташице кисеоника, а угинуле рибе, заривене главом у муљ, почеле су да се распадају. Искупило се мноштво народа да са чуђењем посматра агонију језера, више никоме није било до купања, посматраче је обузело осећање сажаљења. (Селеша, 1973).

Крајем маја 1971. године Скупштина општине Суботица донела је одлуку о санацији језера Палић. Убрзо је израђен детаљан програм. Он је садржао следеће основне елементе:

1. Пражњење језерског басена
2. Одстрањивање муља са језерског дна
3. Пречишћавање отпадних вода Суботице
4. Поново пуњење језерског басена
5. Изградња туристичких објеката и валоризација језера. (Селеша, 1973)

Планови уређења Палићког језера за потребе туриста су веома детаљни. Сматра се да ће у будућности Палић бити полифункционалан туристички центар северне Бачке. Развијају се излетнички туризам, транзитни туризам, уређује блатно купатило за потребе здравствено-лечилишног туризма, организују спортске приредбе и утврђују основе спортско-манifestационог туризма. Поред тога, рестаурирањем

постојећих и изградњом нових објеката створиће се услови за стационарани туризам. (Станковић, 1980.)

Три основне функције туристичког промета на Палићу (рекреација, излетнички и лечилишни туризам) допуњени ловом, риболовом и туристичким манифастацијама (приредбе на отвореном простору) и разноврсном кулинарском понудом, гаранција су успешног пословања. Решење свих проблема дуг је и скуп посао. Интересантно је да је било различитих финансијских понуда из иностранства. Сигурно је то да ће надлежни наћи најбоља решења туристичке валоризације језера, јер успешно обављена санација само је прва фаза у комплексном уређењу Палићког језера и његове околине. Палићко језеро ће се развити у туристички центар полифункционалног карактера и специфичне понуде.

Језеро, односно цело насеље са одговарајућим објектима је рекреациони центар становника Суботице, и околних насеља, центар излетничког туризма, као и балнеолошко-лечилишни локалитет на основу коришћења пелоида и термоминералних вода. Вода припада групи суморовитих и има температуру од 48°C. Избија из бушотина које су каптиране и снабдевају два отворена базена. Вода се користи за лечење реуматских и кожних болести. Међутим, здравствени туризам није доживео афирмацију због незадовољавајуће материјалне базе, а пре свега због непостојања затвореног базена и савремене медицинске опреме.

Пре угрожавања, био је главно стечиште екскурзионих кретања школске популације свих узраста. Од инфраструктурних објеката, који чине део специфичне понуде, су - зоолошки врт, спортско - рекреативни терени и објекти. Зоолошки врт је формиран 1950. године. Објекти који су у функцији спортова на води лоцирани су у северозападном делу језера, где су и објекти веслачког клуба. На источној обали налазе се терени за колективне спортове, тениски терени, атлетске стазе и др.

Велики број терена чине Палић једним од најкомплекснијих спортско - рекреативних центра у Војводини. Осим купалишно - рекреативног, здравственог, транзитног, пословног (30% посетилаца), екскурзионог туризма; значајну улогу има и манифестациони туризам, изражен у виду спортско - манифестационог и културно - манифестационог.

У најновијем Статистичком годишњаку, Палић је сврстан у категорију „Планинска и остала туристичка места“, што, наравно није добро за овај законом заштићени простор који се истиче не само дугом туристичком традицијом, већ и добром савременом посетом туриста, како у Војводини тако и у Србији. Године 2000. на Палићу је било 12.700 туриста, од којих 11.500 домаћих и 1.200 страних. За 2001. године дају се подаци о 16.000 туриста, међу којима је било 14.100 домаћих и 1.900 страних. Године 2000 у објектима на Палићком језеру остварено је 24.300 ноћења (домаћи 21.000, страни 3.300). Годину дана касније број реализованих ноћења повећао се на 33.900, од чега су домаћи туристи заступљени са 30.200 и страни туристи са 3.700. Укупан број лежача намењених туристима на Палићу је 2000. године износио 233, да би се наредне године повећао на 321.

Природни парк Ресава

Ресава је десна притока Велике Мораве. Настаје од воде неколико крашких врела у подножју кречњачке планине Бељанице и тече поред Деспотовца и Свилајнца. Од аутопута Београд - Ниш, за слив Ресаве скреће се код Марковца. До рудника угља Ресавица и локалитета Лисине, где има неколико викенд кућа, а постоји и један приватни мотел, изграђен је асфалтни пут. За природни парк Ресава је проглашена 1957. године и припада општини Деспотовац. Нема посебну управу, није категорисан ни по домаћим ни по страни нормативима, а захвата површину од 10.000 хектара.

Основне природне и антропогене туристичке вредности Ресаве су река Ресава са клисурастом долином у горњем току, Ресавска пећина уређена за туристичке посете и манастир Манасија. Реч је и о Деспотовачкој Бањи, али се још увек она није довољно афирмисала на туристичком тржишту.

Река Ресава у горњем току има чисту воду и гради клисурасту долину познату под називом Склоп. То је сликовит део планине Бељанице у чијем подножју избија вода неколико јаких крашких врела. Вода Великог врела гради 15 m висок водопад, који је законом заштићен.

Низводно од рудника угља, Ресава је у другој класи квалитета и све мање привлачна за туристе и риболовце.

Из овог дела слива истиче се Ресавска или Дивљаковачка пећина, уређена за посете туриста. Улаз у Ресавску пећину је из Дивљаковачког поља, где је изграђен мањи угоститељски објекат. Ресавска пећина је за посете отворена 1972. године. Састоји се од три спрата подземних канала чија је дужина 2.830 m, од којих туристи разгледају 900 m најатрактивнијих делова пећине.

Међу антропогеним вредностима посебно се истиче манастир Манасија. Задужбина је деспота Стефана Лазаревића и датира из 1407-1408. године. Црква је посвећена Светој Тројици, а припада моравској школи архитектонског обликовања сакралних објеката. Црква је сазидана од камена и украшена различитим грађевинским елементима. Има наглашену вертикалу, а окружена је моћним зидинама са високим кулама. Манастир Манасија, познат и као манастир Ресава, заштићен је као културно непокретно добро. Током историје овде је радила монашка преписивачка школа, те важи за значајан центар српске културе. Уз то, фреске цркве у манастиру Манасији убрајају се у најбоља остварења те врсте у Европи са почетка XV века. (Милеуснић, 1995).

Туристичка валоризација Природног парка Ресава, са изузећем Ресавске пећине и учесталих екскурзионих посета манастира Манасија, није задовољавајућа. Савремених објеката хотелијерства нема. На простору Ресаве доминира приватно угоститељство, док Деспотовачка бања има више изглед болнице неко туристичког средишта.

Парк природе Горње Подунавље

Природно добро Горње Подунавље законом је заштићено 1982. године и припада општини Сомбор. Простире се поред Дунава захватајући неколико меандара, мртваја и канала између којих су водене, мочварне и шумске површине изразито влажних станишта. Укупна површина заштићеног природног добра износи 19.648 ha. На том простору су најзаступљенији шумски екосистеми са 48,8% удела, док

најмању заступљеност имају пољопривредне површине и земљишта за остале сврхе са 7,7% (Стојановић, 2002).

Резерват је спојен са већим бројем саобраћајница које су због њиховог пограничног карактера, од локалног до међународног значаја. Саобраћајницом Бачка Паланка - Оџаци - Сомбор - Бачки Брег, Горње Подунавље је повезано са већим градовима у Бачкој, директно и посредством других путних праваца. Локалне саобраћајнице између насеља која окружују Резерват чине га лако присупачним од Богојева на југу, до Бачког Брега на северу. Значајна одредница Резервата јесу и гранични прелази, Бачки Брег - Херцегсанта, Бездан - Батина и Богојево - Ердут, што у будућем развоју туризма треба да има значаја.

Акције заштите Горњег Подунавља почеле су 1955. године. Године 1963. општина Сомбор је ставила под заштиту део мешовитих састојина тополе, беле тополе и врбе у Моношторским ритовима. Нешто касније општина Апатин је заштитила резерват Бестремент. Значајна је 1982. година када је озваничена заштита Горњег Подунавља, чија је ревизија са валоризацијом почела 1996. године, са намером да се простор упише у Рамсарску листу као подручје од међународног значаја за заштиту птица мочварица.

Равничарски простор западне Бачке, а самим тим и Горњег Подунавља, изграђен је од стена различите старости. Основу чине старе стене, док су на површини заступљене квартарне творевине у виду дилувијалних и алувијалних наслага изграђених од песка, шљунка и муља. Реч је о алувијалној равни Дунава и лесној тераси.

Геоморфолошки, овај простор чини делове алувијалне равни, ниску инундациону раван, вишу, алувијалну терасу. Под утицајем подземних и поплавних вода овде су се развиле заједнице водених, мочварних, ливадских, ритских плавних шума и шума храста лужњака, које су реликтног обележја. Богатство и разноврсност биљних заједница, шумско-степске карактеристике и водени простори, пружају заклоне, заштити и размножавају разноврсних и бројних животињских примерака. Отуда је овде евидентирано 55 врста риба, 11 врста водоземаца, 8 врста гмизаваца, 230 врста птица, 51 врста сисара, велики број бескичмењака, од којих се

посебно издвајају лептири који су заступљени у виду 60 врста. Горње Подунавље је уједно и мрестилиште риба.

Клима Горњег Подунавља слична је клими Војводине као целине. Средња годишња температура ваздуха у Сомбору, као репрезентативној метеоролошкој станици за Горње Подунавље, износи 11,1°C. Најхладнији је јануар (-0,6°C), а најтоплији јул (21,7°C). Јесењи месеци су топлији од пролећних. Просечна температура зиме је 0,8°C, а лета 21°C. Највећу частину има северни ветар (140 промила), али доминирају тишине са 210 промила. Због Дунава, ритова, меандара и мртваја, влажност ваздуха је нешто повећана. Највеће вредности достиже у децембру (86%) и новембру (84%), а најмање у јулу (68%). Максималне и минималне вредности релативне влажности подударују се са вредностима облачности (децембар 7/10, јули 4/10). Количина падавина је мања од просека за Србију и износи само 569 mm годишње. Падавине су доста правилно распоређене током године, али их је ипак највише у јуну (85 mm), а најмање у фебруару (30 mm).

Основну одлику, у погледу хидрологије, Горњем Подунављу даје Дунав. Од водостаја и протицаја ове реке зависи стање воде у мртвајама, меандрима и каналима. Поред Дунава истичу се: Плазовић или Кићош, Велики бачки канал, канал Бездан - Пригревица, Бајски канал, Барачка, Мошорински Дунавац, Петрешки Дунавац, Сребрнички Дунавац, Стактларски Дунавац и десетину језераца и бара (Стојановић, 2002).

Релјеф, педолошки покривач, клима и обиље воде, условиле су бујан и разноврстан биљни и животињски свет Горњег Подунавља. Овде има више од 50 биљних заједница. „Флорисичко богатство одликује присуство око хиљаду биљних врста. За флору овог простора значајне су врсте уског ареала панонског флорног обележја, нарочито панонски ендеми и субендеми, затим субатлантске, субмедитеранске и најбројније средњеевропске и европске врсте од којих су многе и реликтног карактера" (Стојановић, 2002, стр. 38). Живи свет допуњују бројне врсте риба, птица, сисара, гмизаваца, водоземаца и лептира. Истиче се богатство птица, које се процењује на 280 врста.

Антропогене туристичке вредности Горњег Подунавља заостају за природним и сконцентрисане су у оближњим градовима. У свим сеоским

насељима Горњег Подунавља присутно је смањење броја становника. За разлику од тога број становника се повећава само у Апатину и Сомбору као градским насељима.

Туризам у Горњем Подунављу је недовољно развијен. У даљим акцијама предност треба дати екотуризму уз потенцирање одрживог развоја и изградње објеката сагласних локалној средини и традицији.

Концепт заштите и развоја Специјалног резервата природе Горње Подунавље заснива се на задржавању постојећих природних особености, уз активности које омогућавају да се реинтегришу унапреде све постојећете природне вредности. Заштита Резервата је, према међународним критеријумима, тако конципирана да подразумева ограничење људских активности. У садашњим условима није могуће елиминисати све активности, које су усресређене на коришћење природних ресурса (Ковачевић и други, 2000). У идеалним условима не треба томе тежити јер је, између осталог, функција заштићених природних доара да користе човеку. Зато је важно да све постојеће активности буду усаглашене са заштитом и стављене под окриље одрживог развоја.

У специјалном резервату природе „Горње Подунавље” успостављен је режим I, II и III степена заштите.

I степен заштите успостављен је на 261,62 ha. Ово подручје обухвата 7 газдинских јединица: Карапунца, Колут-Козара, Моношторске шуме, Апатински рит. Према природним вредностима реч је о различитим екосистемима: воденим, мочварно - барским, шумским (аутохтоне шуме) и слатинама. Поступци заштите ових простора се одвијају према мерама, које су утврђене законом (Ковачевић и други, 2000.).

II степен заштите обухвата 14 различитих одељења и то: Карапанца, Колут-Козара, Моношторске шуме, Апатински рит, Заштићене шуме. Као посебна одељења у овом режиму заштите су Мирковића бара и „водена подручја” природни водотоци. Укупна површина II степена заштите износи 4.843,81 ha. За сваки локалитет, прописане су дозвољене и забрањене активности. Код шумских екосистема забрањене активности су: чиста сеча, пошумљавање

алохтоним врстама, коришћење хемијских средстава. Дозвољене активности су: извођење истраживачких радова, ловни и сафари туризам, изградња ловно техничких и туристичких објеката од природног материјала, санитарне и узгојене мере у шумарству. Код мочварно барских екосистема је забрањено: исушивање терена, паљење трске, обављање радова који могу нарушити хидролошка својства терена. Овде је обавезно праћење квалитета воде, као и излов алохтоних врста риба и порибљавање аутохтоним врстама (Ковачевић и други, 2000.).

III степен заштите износи 14.542,57 ха. У овом појасу је дозвољена: изградња система за плављење брањеног дела и регулација површинских и подземних вода; шумске и риболовне активности према постојећим основама газдовања; контролисано сакупљање биљних и животињских врста; ловни, риболовни и сафари туризам, означавање пешачких стаза, коришћење обала са плаже. Забрањено је: мењати намену површина, паљење трске, испуштање отпадних вода.

Парк природе Голија

Голију за парк природе прве категорије (као природно добро од изузетног значаја) прогласила је Влада Србије 2001. године. Парк природе захвата површину од 75000 хектара, којим газдује ЈП „Србија шуме“. Налази се између Ивањице, Краљева, Новог Пазара и Сјенице. На међународни дан планина 15. септембра 2001. године УНЕСКО прогласио је Голију резерватом биосфере, јединственим код нас. Таквих је у свету 21, што значи да је Голија сврстана у светску природну баштину.

Голија као резерват биосфере подељена је у три зоне. Прва зона захвата површину од 440. хектара, другој зони припада 4000 хектара. Обе зоне су под строгом заштитом због велике разноврсности биљног и животињског света, међу којима је и Адамовићева мајчина душица и Панчићева сербика. Трећа категорија захвата површину од 70.000 хектара, у којој се налазе 132 насеља са 300.000 становника. Према прописима резервата биосфере тачно је предвиђен даљи привредни и урбани развој. Пољопривредни производи са подручја парка сир, кајмак, месо, малине,

кромпир и остали производи са ознаком УНЕСО-а имаће цену и пласман на пробирљивом међународном тржишту.

Највиши врх Голије је Јанков камен (1833 метара, надморске висине). Планина је богата четинарима, изворима, потоцима, рекама и језерима и изваредним пејсажним пределима. Река Моравица спушта се са 1425 метара надморске висине и у свом току дугом 100 километара прима 40 притока. Воде са Голије отичу у слив реке Моравице и слив реке Студенице. На 1420 надморске висине налази се Тичар језеро, 100. метара ниже језеро Небеска суза (Група аутора, 2001).

Најстарији трагови материјалне културе на Голији су остаци водовода из римског периода у засеоку Кошани и Чечини, око 6 километра дужине, са цевима од мермера пречника 50 сантиметра. Ово подручје у средњем веку налазило се на важном путу који је ишао долином Студенице. Тако да доживљава снажнији привредни и културни преображај. Из тог времена сачувани су до данас манастири и цркве.

У срцу Голије налази се хотел Голиска река који је окружен изванредним теренима за ски стазе. Главни проблем валоризације Голије су саобраћајнице.

ПРЕДЕЛИ ИЗУЗЕТНИХ ОДЛИКА У СРБИЈИ

Законом заштићених предела изузетних одлика у Србији има три и то су: Долина Пчиње, река Мируша и клисура реке Градац. Сва три предела су уствари клисурасто-кањонасте речне долине релативно слабих токова који припадају различитим сливовима.

Пчиња настаје од воде неколико кратких изворишних кракова на падинама планине Дукат на крајњем југоистоку Србије у граничном простору према Македонији. У горњем делу тока долина реке Пчиње је клисураста. Долинске стране се изнад корита реке дижу 350 до 400 m. На знатним површинама су под жбунастом и шумском вегетацијом, али има и ерозивних жаришта. Површина слива Пчиње у Србији је 521 km^2 , а дужина реке 52 km. Пчиња има просечан годишњи протицај од $3,6 \text{ m}^3/\text{s}$, који је веома неуједначен, што је одлика бујичарских река. Слив Пчиње је слабо насељен. У њему нема индустријских објеката, те је речна вода веома чиста. Богата је пастрмком.

Најинтересантнији сектор реке Пчиње је код Прохорова, односно, манастира Свети Прохор Пчињски. Овде је стари манастирски конак претворен у туристичко-угоститељски објекат у власништву предузећа „Врело“ из Бујановца. Због нерешених правних и имовинских односа са црквеним властима, али и повременим несугластицама са Македонијом, овде нема обимнијих туристичких токова. То је, поред осталог, условљено и крајњим периферним положајем и slabим саобраћајним везама, (Ђукић, Гавриловић, 2002),

Мируша је лева притока Белог Дрима у Метохији. Доњи део реке и њене долине хидрографски и морфолошки веома је интересантан. Кроз наслаге кречњака река је током времена изградила плитку клисурасто-кањонску долину са 16 нижих и виших водопада, слапова и каскада и малим јазерима испод њих. Мируша је дугачка 37 km и захвата слив површине 334 km^2 . Просечан годишњи протицај је $2 \text{ m}^3/\text{s}$. Ова количина воде довољна је да на водопадима и језерима дочара необичну природну лепоту, која је законом заштићена.

За долину реке Мируше често се каже да „Представља интересантан морфолошки облик који се као туристички објекат складно уклапа у атрактивност Метохије. Мируша је лева притока Белог Дрима, извире испод планине Црнољеве, дужине 32 km. У доњем току прави атрактиван кањон дужине 13 km, што представља јединствен феномен у нашој земљи, јер се на кратком растојању налази више језера, слапова и пећина. Ова природна реткост има велике могућности за развој излетничко-рекреативног туризма, а тим што треба још боље уредити амбијент, јер је законом заштићен” (Бојовић, 2003. стр. 28).

Градац је река недалеко од Ваљева. Припада сливу Колубаре. Река Градац је дугачка 18 km и има слив површине 165 km². Највећи део слива изграђен је од моћних наслага кречњака, у којима је вода током времена усекла интересантну клисуру са укљештеним меандрима, брзацима и стрмим странама високих до 200 m. Долина реке Градац је на неким секторима лако приступачна. То је искоришћено за изградњу манастира Ђелије, који представља најпосећенији део речне долине.

У клисурастој долини реке Градац, која је законом заштићена због морфолошких, хидролошких, биogeографских и антропогених вредности, нема туристичко-угоститељских објеката. Изузетак је мали ресторан поред реке на периферији Ваљева. Евентуално туристичко активирање мора бити сагласно капацитетима простора и одредбама заштите.

На основу увида у сва три објекта законске заштите из система Предела изузетних одлика, може се закључити да природа доминира над делима људских руку. Због тога што је реч о просторима осетљивим на деградацију, све акције морају најпре бити усмерене на сврсисходну заштиту а затим на валоризацију по систему одрживог развоја. Мале заштићене површине специфичног изгледа не дозвољавају масовнији промет туриста, већ само краткотрајне посете уз пратњу стручних водича,

ОПШТИ РЕЗЕРВАТИ ПРИРОДЕ СРБИЈЕ

Категорија позната под називом Општи резервати природе у Србији је доста бројна. Обухвата 73 целине, различитих положаја изгледа и површина. Проглашавани су почев од 1950. до 1988. године. Од првог проглашења само је општи природни резерват Витановача код Деспотовца ревидиран. Од 73 заштићена подручја само три (Витановача код Деспотовца, Шалиначки луг код Смедерева и Делиблатска пешчара у Банату) имају међународну одредницу врсте, а само десет домаћу одредницу врсте. Међу 73 заштићена подручја, највећу површину има Делиблатска пешчара (29.352 хектара), а најмању Зеленика II код Ужица (0,12 хектара). Из напред наведених ставова и односа може се закључити да је реч о веома разноврсним подручјима, од којих велика већина не представља велику туристичку вредност. Због тога ћемо кратко указати само на Делиблатску пешчару, планину Ртањ и Руговску клисуру.

Делиблатска пешчара

Акције и идеје законске заштите Делиблатске пешчаре веома су старе али су на прави начин реализоване тек 1965. године када је највећа пешчара у Европи и једина те врсте добила статус општег резервата природе Србије. Простире се на 29.352 хектара и по томе је већа од неких наших националних паркова. Припада општинама Вршац, Ковин, Бела Црква и Алибунар.

Делиблатска пешчара се налази у југоисточном Банату и саобраћајно је добро повезана са свим насељима у ближој и даљој околини. Поред северног дела Делиблатске пешчаре пролазе пут и пруга Панчево - Вршац, а поред јужног Панчево - Бела Црква. Из ових путних праваца на више места се може ући у централни део пешчаре или транзитирати кроз њу. Локални и шумски путеви чине све делове Делиблатске пешчаре лако приступачним.

Посебно је повољан положај Пешчаре у односу на међународни пут Београд-Панчево-Вршац-Темишвар, који представља део источног

европског туристичког правца. Интерно посматрано повезује локалитет са најзначајнијим емитивним центрима - Београдом, Панчевом, Вршцем али и Владимировац, Банатски Карловац, који се налазе дуж тог пута и непосредно су везана са излетиштем. Остала већа матична места - Ковин и Бела Црква, иако припадају јужном делу кружног регионалног пута, релативно су удаљенији за кључне излетничко - рекреативне локалитете. Према томе, одређујући положај локалитета у односу на друге конкурентске вредности околине, може се њихов скуп третирати са два опречна становишта.

Позната и под називима Банатски песак или само Песак, Делиблатска пешчара је непоновљиви морфолошки облик у рељефу нашег континента. Дугачка је 35 km и широка 15 km. Захвата површину од 300 km². Највишу висину пешчане дине достижу на локалитету Сагаичко брдо (240 m), што је после Вршачких планина и Фрушке горе, трећа висина у Војводини. Настала је издувавањем песка са улаза Дунава у Ђердапску клисуру и његовим таложењем у јужном Банату. Представља сплет пешчаних дина и међудинских депресија издужених од југоистока на северозапад. У прошлости је ветар лако покретао песак, па су се облици рељефа стално мењали.

Прво пошумљавање Делиблатске пешчаре обављено је 1818. године и оно је настављено све до наших дана. Сада нема слободних пешчаних површина, јер Делиблатску пешчару покривају засади багрема, бора, смрче, глога, бреста, храста, јаблана и тополе. Ту је и обиље лековитог и медоносног биља. Обрадивих површина нема, јер је песак неплодан, а летње суше дуготрајне. Клима је изразито континентална. Има дуга топла и сува лета и хладне зиме са честом појавом кошаве. Хидрографских објеката нема, те је водоснабдевање отежано. У прошлости су копани дубоки бунари. Најпознатији је на туристичком локалитету Девојачки бунар. (Букуров, 1978).

За разлику од природних туристичких вредности, антропогених нема на Делиблатској пешчари. Туризам је излетнички и обимнији за време лета него у осталим годишњим добима. Осетљива природа Делиблатске пешчаре не омогућује масовније посете, а неколико великих пожара учинило је ненадокнадиве губитке. Крајњи југоисток Делиблатске

пешчаре, где се она приближава Дунаву и Каналу Дунав - Тиса - Дунав, познат је по организованом ловишту Дубовац, као средишту ловног туризма.

Материјална база туризма у Делиблатској пешчари је веома скромна. Сем малих одмаралишта нема ни једног хотела. Због тога туризам овде није довољно развијен, али увек мора бити строго контролисан.

Планина Ртањ

Планина Ртањ се налази у источној Србији између Кривовирске котлине на северу и Сокобањске на југу. Са северне стране планине пролази пут Параћин - Бор - Зајечар, а са јужне Алексинац - Сокобања. Попречна веза преко Ртња остварује се асфалтним путем на релацији Сокобања - Мирово. Убраја се у групу прелазних планина између Карпатских и Балканских планина. Припада општинама Бољевац и Сокобања. Део планине је заштићен 1958. године.

Ртањ је изграђен од кречњака и јасно се истиче у рељефу. Највиши врх је Шиљак висок 1.560 m. У подножју планине има наслага угља. „Има једна црта, велике и снажне лепоте, која нарочито пада у очи кад се са Столица и преко Страже силази у црноречку котлину. Томе много доприноси планина Ртањ (1.560 m) која се мирно диже са широке подлоге, гола, горостасна и завршава се скоро правилном купом Шиљка. Дижухи се пределом, напрасно изнад околине, изолован, он влада околином и изгледа као њен вођа и знамење" (Цвијић, 1924)

Педолошки покривач на Ртњу чине црвеница и плитка планинска црница. Вегетација је представљена проређеним шумама, ливадама и пашњацима. Од посебног је значаја богатство лековитог биља, које је послужило за организацију једне туристичке манифестације која се упражњава на странама Ртња окренутим према Сокобањи. Извора и водених токова на Ртњу је мало, а клима је умерено континентална. Некадашње рударство је замрло, а капела на врху планине готово уништена. Смештајних туристичких капацитета на Ртњу нема. Туризам је потребно развијати комплементарно са Сокобањом која се налази у

подножју Ртња. У вези с тим је и потреба проширења заштићеног подручја, јер оно сада износи само 15 хектара.

Од посебног је значаја туристички привлачно окружење планине Ртањ. Са северне стране је изворишни део Црног Тимока са селом Криви Вир. Ту је и позната Боговинска пећина, а нешто даље термоминерални извори у селу Шарбановац. Реч је и о варошици Бољевац, као и комплексу зграда и уређаја некадашњег рудника угља, где је извесно време постојало дечје летовалиште. Са Јужне стране Ртња налази се Бованско језеро, добро посећено за време лета. Недалеко од њега је бања Јошаница са две групе каптираних извора и неколико нових кућа за прихват посетилаца, којих има за време лета. Више од свега, Ртањ, треба посматрати комплексно са Сокобањом и Озреном. Сокобања је годинама друга по посећености у Србији, одмах иза Врњачке Бање, а Озрен је средиште здравствено - лечилишног туризма. За туристичку валоризацију Ртња треба користити објекте у окружењу, јер их на овој планини нема.

Руговска клисура

Руговску клисуру усекла је река Пећка Бистрица у кречњачке стене источних огранака Проклетија. Пећка Бистрица извире на Проклетијама и у изворишном делу је позната под називом Бјелуха. Дугачка је 63 km и на ушћу има просечан годишњи протицај од 8 m³/s. За општи природни резерват проглашена је 1985. године.

У горњем и средњем делу свог тока, ниже од познатог превоја Чакор река је усекла до 1.000 m дубоку клисурасту долину која на неким местима има одлике кањона, јер су јој стране голе и вертикалне. Пећка Бистрица је своју кањонску долину формирала у валову некадашњег ледника, који се са Проклетија спуштао према Метохији. Руговском клисуром, која спада у најгоростасније на Балканском полуострву, трасиран је пут Пећ - Мурино, те је лако проходна и туристима доступна. Има идеја о прокопавању тунела испод Чакора ради скраћивања пута, али је неизвесно када ће бити изграђен.

Рељеф Руговске клисуре је кречњачки и високопланински. Одликује се стрмим и неприступачним литицама са мало вегетације.

Пећка Бистрица и њене притоке главни су хидрографски објекти. Клима је у околини Пећи субпланинска, а у вишим деловима клисуре оштра планинска. Од туристичких и историјских вредности овде се посебно истиче Пећка Патријаршија, изграђена на излазу Пећке Бистрице из Руговске клисуре према Пећи и Метохији. Реч је о комплексу српских средњовековних црквених грађевина, конака и зидина. Цео простор Пећке Патријаршије законом је заштићен као културно добро. Слично томе, законом је заштићена и Руговска клисура 1985. године, као општи природни резерват Србије. У њему нема туристичких и угоститељских објеката. Дуж клисуре одвијао се транзит путника између Метохије и Црне Горе, али је због познатих догађаја он већ годинама у прекиду. О туристичкој валоризацији на примеру Руговске клисуре није могуће говорити јер за то не постоје елементарни услови. То је отежавајућа околност у односу на планину Ртањ и Делиблатску пешчару као подручја из исте категорије заштите.

Сматра се да су подручја општих природних резервата у Србији боље позната географски и биолошки него туризмолошки. Ово због тога што на већини нема туристичких и угоститељских објеката, што им до краја нису одређене границе и стараоци. Са нормативних аката и законског проглашења потребно је више и боље акције изводити на терену, посебно код оних подручја која имају добро очувану природу која може привући пажњу туриста из ближе и даље околине. Мали број постојећих објеката више је намењен локалном становништву него туристима. Наравно, недостају права туристичка пропаганда и понуда. У вези с тим су и незнатни економски и друштвени ефекти туризма. На неким природним резерватима Србије стање туризма данас је горе него пре тридесет година. Најбољи примери за то су Делиблатска пешчара, Ртањ и свакако Руговска клисура.

СПЕЦИЈАЛНИ РЕЗЕРВАТИ ПРИРОДЕ СРБИЈЕ

За разлику од Општих природних резервата Србије, којих има 73, Специјалних резервата природе има 12. Разлике између једних и других нису довољно дефинисане, али има извесних разлика у степену туристичке валоризације.

Најстарији Специјални резерват природе Србије је Стари Бегеј-Царска бара, проглашен 1955. године са ревизијом извршеном 1994. године, а најмлађи Карађорђево, Пашњаци велике дропље, Засавица, Ковилско-петроварадински рит и Селевањске пустаре, сви проглашени 1997. године.

Највећу површину међу пределима са статусом Специјални резервати природе Србије има Обедска бара (9.820 хектара), а најмању Јелашничка клисура (115 хектара). Од 12 специјалних резервата природе Србије, 9 је у Војводини, док су преостала три у централној Србији. На Косову и Метохији нема оваквих заштићених подручја.

Међу Специјалним резерватима природе Србије за туризам су најзначајнији следећи: Лудашко језеро, Стари Бегеј-Царска бара и Обедска бара. На њима и у њиховом непосредном окружењу има туристичких угоститељских објеката, добро су саобраћајно повезани са околином и познати на туристичком тржишту.

Лудашко језеро

Лудашко језеро је други по величини природни лимнолошки објекат у Војводини. Налази се 12 km источно од Суботице и има добар географски и саобраћајни положај јер је поред пута Суботица - Сегедин. Дуж северозападне стране пролази аутопут Е-75, а на северној међународни пут Е-5 Суботица-Сегедин. Наведени путеви као делови Источноевропског туристичког правца и положај на контакту високоурбанизованих простора Србије и Мађарске, доприносе повољности туристичко-географског положаја. Настало је на нај начин што је ветар оголио издан те се акумулирала вода у плитком удубљењу.

Језеро је дугачко 4, 5 km и у северном делу широко до 1 km. Дубоко је 1 m и на знатном делу зарасло вегетацијом, личи на мочвару у којој се истиче ниско острво под травом, трском и багремом, те је станиште птица и животиња. За специјални резерват природе проглашено је 1998. године и захвата површину од 387 ha.

Лудашко језеро је настало на тај начин што је еолском ерозијом оголићена горња површина плитке изданске воде, па се у малом удубљењу почела акумулирати вода из издани и од падавина. Од оваквог начина храњења водом и великог губитка испаравањем, зависи водостај језера, с тим да северни део језера за време сушних лета потпуно пресуши што се негативно одражава на биљни и животињски свет, а самим тим и на туристичку вредност.

Истраживањима је утврђено да у води Лудашког језера живи 12 врста домаћих и 6 врста страних риба, али овде нема комерцијалног риболова. Има више врста водоземаца и гмизаваца, те је наглашена едукативна функција језера и непосредне околине. Због таквих особености, као и чињенице да овде бораве бројне птице селице, Лудашко језеро је 1997. године добило међународни статус мочварног подручја од изузетне важности за развој природе. Такав статус је потребно наглашавати у средствима туристичке пропаганде и уважавати у акцијама валоризације простора, јер је он овде веома специфичан (Станковић, 2000).

Због мале количине воде и суве и топле континенталне климе, вода Лудашког језера се за време лета загреје до 30°C, те је еутрофизација наглашена, а раст хидрофилне вегетације буран и разноврстан. То је повољно за настањивање птица, водоземаца и гмизаваца, а има и неколико врста риба. До сада је на Лудашком језеру забележено 214 врста птица, од којих 140 представља праву реткост, док се 40 врста птица овде гнезди и живи током целе године. (Дугоњић, 1956).

Околина Лудашког језера дуго је била ненасељена. Прво сеоско насеље Лудаш помиње се 1335. године. Насеобинско језгро је око цркве и школе. Становништво се бави пољопривредом. У прошлости је секло трску и ловило рибу на језеру и продавало је у Суботици.

Прве акције заштите Лудашког језера датирају из 1952. године. Језеро је доста загађено у време загађења и санације оближњег Палићког језера. Године 1997. Лудашко језеро је добило статус мочваре од међународног значаја. Строго заштићени простор обухвата 387 хектара, а његова заштитна зона 633 хектара. Овде се одржава летњи камп истраживача заштите природе под контролом стараоца Друштвеног предузећа „Палић-Лудаш“. Туристичких смештајних објеката у приобаљу нема. Простор је потребно туристички опремати и презентирати заједно са Палићким језером и Суботичким шумама.

Зона темељног феномена обухвата акваторију језера са ужим приобалним појасем. Површина ове зоне износи 547 кастарских јутара. Овај простор с обзиром на режим заштите подељен је на зоне првог, другог и трећег степена заштите.

Туристичка зона је везана за појас ширине 500 m око језер. У овој зони се налазе појаве и објекти који могу имати карактеристичну туристичку намену. У оквиру туристичке зоне налазе се више подзона специфичне туристичке намене. Тако постоји подзона насељених места која према плановима треба да добије карактер туристичких насеља. Друга, подзона обухвата делове обале самог језера и на коме је дозвољено минимално опремање потребном инфраструктуром. Централни део зоне је северна обала између насеља Чурго и Хајдуково до строгог резервата. Према садашњим плановима изградиће се објекти за долазак и пријем посетилаца, чување и изнајмљивање чамаца за осматрање природног комплекса.

Заштитна зона обухвата простор предходне две зоне. На овом простору се одвијају активности које се могу контролисати и усмеравати. Сама заштита није подложна строжијем режиму, с обзиром на то да се на овом простору налазе Хајдуково и Шупљак, стамбени и салашарски објекти. У простору се налази систем саобраћајница које чине део саобраћајне мреже различитог категоријалног значаја. Пољопривредна производња је традиционална и данас се несметано одвија.

Стари Бегеј - Царска бара

Стари Бегеј и Царска бара су интересантни хидрографски објекти недалеко од Зрењанина. Заштићени су 1955 године са ревизијом извршеном 1994. године. Захватају површину од 1.676 хектара и под управом су Рибљег газдинства „Ечка“. Одликују се повољним географским положајем и добрим саобраћајним везама са околним градовима, посебно Зрењанином, Панчевом, Београдом и Кикиндом.

Специјални резерват природе „Стари Бегеј - Царска Бара“ који је 25. марта 1996. године добила третман међународног значаја по Рамсерској конвенцији (Рамсар, Иран, 1975), налази се југозападно од Зрењанина, између река Тисе и Бегеја. Површина овог предела износи 1.676 ha. Са заштитном зоном од 7.532 ha чини јединствену целину. Основне вредности овог простора су хидролошког и биогеографског карактера. Површина Царске Баре је променљива и зависна од количине воде. Прва одлука о заштити датира из 1955. године и односи се на војтину млаку која чини део Царске баре. Године 1986. донета је одлука о проглашењу Регионалног парка Стари Бегеј и Строгог природног резервата Царска бара. То је предео изворне и незнатно измењене природе који карактерише спонтани развој биљних и животињских заједница, а од нарочитог су еколошког, научног, васпитног, образовног и другог значаја.

Царска бара се налази у средњем Банату југозападно од Зрењанина, на алувијалној равни Бегеја и Тисе. Има облик латиничног слова „С“, благо извијеног у правцу југозапад - североисток. Заштићено подручје се налази на алувијалној равни Тисе и Бегеја јужно од Ечке, Стајићева и Лукиног Села и северно од Перлеза. Њега чине корито Старог Бегеја, Царска бара, Тигањица, Мала бара, Зегмјеница и Перлеска бара укупне површине 1.327 ha.

Обим Специјалног резервата „Стари Бегеј - Царска бара“ износи 22,1 km. Границе се поклапају са насипом, затим десном обалом каналсаног Новог Бегеја до пута Стајићево - Бело Блато. У оквиру Резервата се не налази ни једно насеље. Око парка је заштитна зона ширине 300 m. У северном делу је 100 m. У административном погледу парк припада општини Зрењанин и захвата 7,4 % њене територије.

Површина Специјалног резервата „Стари Бегеј - Царска бара” износи 1.676,0026ha. Простор првог степена заштите има површину 703,7044 ha (41,999 % резервата) део другог степена има површину од 371,8332 ha (22,19%) и трећег степена заштите 600,4650 ha заузима 35,83% овог простора. (Група аутора, 1993.).

Према туристичком положају, Резерват се налази у близини неколико значајнијих саобраћајница. Царска бара се налази у контакту са саобраћајницама које је повезују са Београдом, Зрењанином, Кикиндом и Суботицом. Овуда пролази и друмска комуникација која повезује Нови Сад, Зрењанин са Вршцем и Темишваром.

У ближој контрактивној зони налазе се Зрењанин удаљен 16 km, Нови Сад - 50 km, Београд - 52 km и Кикинда - km.

Посебна одлика и значајна туристичка вредност овог заштићеног предела проистиче из специфичности водених објеката. Половина заштићеног предела је водена површина, којој основне одлике даје Стари Бегеј, са којим су у хидрографској вези канал Нови Бегеј и баре Царска, Тигањица и Перлеска. За туризам је од значаја Царска бара, која је дугачка 1.500 m и широка до 700 m. Како је Бегеј заузео део корита Тисе, ситуација у алувијалној равни ових река се променила на корист туризма, јер су створене привлачне водене површине (Букуров 1975.).

Водене површине, замочварени и шумски простори Царске баре јединствени су у Војводини. Од 1.328 хектара, под шумским растињем је 338 хектара. Доминирају врбе и тополе у чијем су приземном спрату идеални услови за гнездење птица. То важи и за просторе под барском вегетацијом чија је површина 433 хектара. На овом простору „је врло разноврсна и богата фауна. Има ловне дивљачи: дивље патке и гуске, лиске, барске шљуке, фазана и јаребице, дивљих голубова, грлице, затим зечева, срна и дивље свиње. Лов на ову дивљач је у парку потпуно забрањен. У парку живи и бројна длакава дивљач. Највећа вредност и атрактивност парка је мешовита колонија птица гњездарица које се стално гњезде или обитавају на најужем делу Војтине млаке и Царске баре”. (Ахметовић-Томка, 1995, стр. 46).

Ово природно добро представља очуван барско - мочварни екосистем у коме су заступљени фрагменти степских и слатинастих биотопа. Они чине станишта аутохтоних врста флоре и фауне. Поменути екосистеми су ретики, у фази нестајања под утицајем човекових активности. Овај простор се карактерише богатством врста и еколошких процеса који чине интегралну целину. Регулацијом Старог Бегеја дошло је до поремећаја у снабдевању водом појединих станишта. То је довело до осиромашења биодиверзитета. Уз то је присутна еутрофизација водених екосистема и њихове сукцесије. Иако се осећају деградациони процеси, овај простор поседује атрактивне пејзажне особености, богату ихтио и орнитофауну, са присуством шумске и ливадске вегетације. То резервату природе „Стари Бегеј - Царска Бара“ даје естетеске и куриозитетне атрибуте. Поједини делови резервата су стављени под различите режиме заштите и у складу с тим, омогућени су поједини видови туристичких активности. Простор другог степена заштите обухвата ток Старог Бегеја, Загњеницу, Равеницу, Високу греду и Сарачицу. Овде су дозвољени контролисани облици рекреативних активности и посматрање природних вредности. Овде се врше научна истраживања, активности едукације, различити облици екотуризма, спортски риболов. Забрањен је лов и кретање пловила који су загађивачи воде. Трећи степен заштите обухвата Фаркашкински и део Ботошког рита, насипе и Белоблатски атар. Они обухватају комплексе тршћака, ливада, слатина и пољопривредних површина. У овом простору дозвољен је контролисани туризам, изградња туристичких објеката и кретање по насипима.

Река Бегеј је притока Тисе. Извире у Румунији и дугачка је 244 km, од чега у Војводини 75 km. Каналисан је крајем XIX века те је могућа пловидба мањих бродова, јер је у вези са системом канала Дунав - Тиса - Дунав. Стари Бегеј је некада био природни ток, али је каналисан за потребе пловидбе. У Војводини му је дужина 37 km. Обалски појас му је низак и под бујном барском вегетацијом, која је станиште птица мочварица (Дукић, 1979). Спора равничарска река има воду II и III класе загађености, те је све мање привлачна за туристе и риболовце. Било је неколико катастрофалних загађења воде Бегеја, чији посебан сектор представља Царска бара.

Од рецептивних објеката, најближи Резервату је хотел „Сибила”. Налази се уз Бело језеро, уз насип који га одваја од тога Старог Бегеја и северне периферије баре Тигањица, поред пута који води према резервату и који се одваја од пута Београд - Зрењанин. Располаже са 44 лежаја у 16 двокреветних соба и једним апартманом. Хотел има три звездице. Осим редовних услуга нуди пословне ручкове, смештај и исхрану спортиста, уз могућност припрема. Уз хотел се налази летња башта. Саставни део чине збирка алата и етнографских предмета. Ресторан има 100 места и подељен је на ловачки и рибарски део.

Други значајни рецептивни објекат чини хотел „Каштел”, лоциран 6 km од Зрењанина на путу Београд - Зрењанин. Налази се у згради дворца. Окружен је парком ограђеним зидом. Хотел и парк су проглашени историјским спомеником и стављени су под заштитом. Хотел има 60 лежајева у 20 соба, кафану капацитета 350 седишта. Између ове две целине се налази летња башта која се надовезује на парк. Ресторатерски део је познат по кулинарским специјалитетима од дивљачи и рибе.

Од ресторатерских објеката, најпосећенији је „Трофеј”, смештен на северној граници Резервата, уз Јужно језеро, на контакту Белог језера, Јужног језера, Старог Бегеја и баре Тигањица. У власништву ресторана налази се брод за разгледање резервата. Капацитет брода је 80 посетилаца.

Обедска бара

Обедска бара је заштићена 1968. године. Ревизија границе и површине извршена је 1994. године и утврђена на 9.820 хектара. Представља напуштени меандар реке Саве са којом је у вези подземним процеђивањем воде и преливањем у време изразито високих водостаја. Пружа се са леве стране алувијалне равни Саве, између сеоских насеља Обреж и Купиново. Дужина Обедске баре, која има облик лука достиже 13,5 km, а ширина на појединим местима 750 m. Дубина воде варира од 2 до 12 m, док је укупна површина $7,2 \text{ km}^2$, а заједно са замочвареним окружењем при високим водостајима 25 km^2 .

Надморска висина Обедске баре је 72 до 74 m и мења се у зависности од водостаја, чије су амплитуде неколико метара. Због мале

надморске висине и равничарског терена, лако је приступачна из свих околних насеља. Има повољан географски положај, што је од значаја за туристичку посећеност.

Највећи део Обедске баре обрастао је хидрофилном вегетацијом, која погодује животним условима риба, гмизаваца, водоземаца и барских птица. Богат и разноврстан живи свет Обедске баре био је основа за њену заштиту. „Овакав терен је створио повољну ситуацију за гнездење птица, претежно мочварица, међу којима и многих ретких врста. Сваке године ове птице оснивају на одређеном месту велику колонију, која је предмет пажње не само биолога (орнитолога, зоосоциолога, зоопсихолога) него и других посетилаца Обедске баре. Због птичјег света Обедска бара је проглашена државним резерватом. Биолошки још није довољно испитана” (Гроздановић 1957, стр. 357).

Обедска бара задњих година има негативан водни биланс. То значи да прима све мању количину воде, док се губици испаравањем и евапотранспирацијом повећавају. Ово је последица засипања наносима Саве, али и све топлијег климата. Без вегетације остаје само неколико делова Обедске баре који су познати по следећим називима: Мало језеро, Вујића окно, Прегревица, Дегуричко око, Срејино око, Ћупријица и Градско око, које се јавља недалеко од Купинова и представља најинтересантнији део Обедске баре. Између неких окана Обедске баре и у појединим плићим деловима постоје ниска и обиљем биљака обрасла острва. То су веома погодна места за гнездење и слетање птица, те их орнитолози добро познају. (Гроздановић, 1957).

Поред Обедске баре има неколико сеоских насеља са мало културно-историјских знаменитости, због чега су недовољно туристички посећена. Недалеко од села Обреж изграђен је хотел, који дуго није у функцији, јер је посета постала све слабија. Обедском баром као специјалним резерватом природе Србије управља Јавно предузеће „Србијашуме”, али се чини да не постиже праве ефекте на плану развоја туризма. Стање се сигурно дуго неће побољшати, јер нема праве понуде ни праве туристичке пропаганде, као ни организованог превоза из правца већине градова у окружењу. Наравно нема никаквих услова за примену

хотелског менаџмента, иако је Београд као милионски град у непосредној близини и даје велики број излетника и туриста својој околини.

ТУРИСТИЧКА ВАЛОРИЗАЦИЈА ЗАШТИЋЕНИХ ПОДРУЧЈА СРБИЈЕ И ОДРЖИВИ РАЗВОЈ

Туризам Србије почива на бројним и разноврсним природним и антропогеним вредностима. Неке од њих су законом заштићене и имају различите статусе и називе. Сви су од посебног значаја, и посвећује им се одговарајућа пажња. У извесним случајевима то је више на папиру него у пракси. Чини се да су најбоље организовани национални паркови јер имају сопствене управе, одговарајуће службе и нормативна акта. За већину осталих објеката заштићене природе Србије, још увек нема довољно добрих решења организације, надзора, контроле и валоризације што се негативно одражава на развој туризма у њима и у њиховом окружењу.

Током времена све јасније се наметнула чињеница да је потребно боље схватити упозорења научника о стању животне средине, тј. чињеници да слободне, изворне и незагађене животне средине има све мање, а угрожене и девастиране све више. Друга се шири на рачун прве брже него што је наука са почетка нашег века то могла утврдити и прогноzirати.

Разноврсност односа у животној средини

Односи у систему човек-животна средина су разноврсни. Они су еволутивни и зависни од освајања простора, коришћења за различите потребе у које убрајамо и туристичке. Наглашава се да је људска моћ деловања на животну средину неограничена, те када није планска, изазива штетне последице. Конфликтним појавама и процесима у животној средини посвећује се све већа пажња у многим земљама. То не важи само за предеоне целине у којима се може развијати туризам, већ за простор уопште. За низ делатности простор је незамењива компонента развоја.

Због тога су конфликтне појаве и процеси недопустиви јер га могу негирати.

За разлику од неких делатности које могу трпети извесне еколошке промене и поремећаје у животној средини, туризам захтева здраву животну средину и стабилне еколошке односе у њој, јер је она једна од основних вредности које ова делатност истиче на тржишту. Деградацијом животне средине неповратно, долази до смањења оквира туристичких кретања. Чини се да су за сада боље познати узроци у односу на последице, које се и на низу локација не могу у потпуности сагледати са становишта једне генерације или једне врсте туризма. (Радовановић, 1977.)

Због тога је од значаја правна регулатива и примена законских одредби у систему човек-друштво-животна средина. Из општих аката се морају концептирати и поруке значајне за туризам.

Основна опредељења друштвене заједнице на плану заштите животне средине за туристе који их посећују, могу се и морају реализовати на различите начине. Морају се исправно третирати и доследно примењивати и остваривати ставови економске политике. Због тога што развој туризма и привреде уопште захтевају такав приступ проширеној репродукцији у коме доминира стваралачки однос према природним и створеним добрима. „Теорија је указала и пракса потврдила да не задовољавају краткотрајна решења. Постоје сложене међузависности, које се морају респектирати при друштвеном одлучивању о регулисању односа с природном околином када се присваја њезино богатство, зато да би оно било усклађено са сувременим потребама и могућностима друштвеног дугорочног економског развоја (Павић, 1979. стр. 25).

Иако научне мере пружају општи механизам за упозоравање индустрије да модификују постојеће понашање, они не пружају примарни пут за постизање потребне равнотеже између бенифиција које туризам пружа и угрожавања животне средине. Остаје потреба за цео практичан процес анализирања и препознавања развоја туризма на начине који померају дестинације ка жељеној равнотежи и одрживости - кретање које идентификује смањење негативних утицаја на природну средину и циља

ка одређеним бенифицијама. Кумулативни ефекат смањења штете и повећање позитивних утицаја се не заврше одрживошћу на кратким стазама, али представља померање ка постизању мреже бенифиције. Такође рефлектује утврђен принцип предострожности да се делује на основу опште прихваћених мишљења, пре него да се чекају научни докази који се можда не постигну док се не нанесу непоправљиве штете.

Стратегија развоја хотелског менаџмента која почива на елементима одрживог развоја у законом заштићеним пределима Србије, мора да уважи позитивне ставове у Европи и нашој земљи који проистичу из захтева савремене заштите простора. При свему овоме код нас је до сада највећа пажња посвећивана националним парковима, док је већина осталих подручја или недовољно истражена са туристичког аспекта, или незнатна по туристичким вредностима, те условљава само локална туристичка кретања.

Савремени приступ одрживог туризма

Претпоставке за одрживи туризам у заштићеним подручјима Србије потребно је уважавати на начин на који је указано (Митровић, 1997).

- Код одређивања граница националних паркова сеоска и градска насеља су изван територије, те се искључује локално становништво које може позитивно и негативно да делује на заштићени простор.

- Санација и рекултивација је предвиђена само за делове простора на којима је вршена експлоатација сировина.

- Недовољно је јасно управљање заштићеним простором, јер је земљиште у надлежности општина, а налазишта минералних сировина у надлежности државе.

- Утврђено је да средњорочне планове развоја националних паркова одобрава Влада Републике Србије, јер „Просторни планови националних паркова које је донела Скупштина Србије, представљају изузетан и правовремени домет стручне и научне примене за будућност и према њима треба заузети објективан и позитиван став у њиховом спровођењу

уместо учесталог паушалног негирања и игнорисања од најкомпетентнијих за њихову реализацију" (Митровић, 1997, стр. 78).

Знање о угрожавању животне средине се стално развија иако су компромиси или равнотеже између добити и штете још увек ствар процене него чињеница. Коришћење научних доказа да се измери оштећеност животне средине повлачи широке договоре о провери квалитета воде, земљишта и загађеност, квалитета воде за купање, ваздуха, буке итд. Ове мере, су основа за постављање прихватљивих стандарда и основа за стимулацију да се на локалном нивоу реше проблеми. Увек је немогуће изједначити одређено улагање у путовање и туризам са укупном штетом. Ниво загађености Медитерана је могуће тачно одредити на кризним местима. Туризам доприноси томе. Али није могуће израчунати колико је удео туризма у целој загађености, а колики је утицај неких других фактора који немају никакве везе са туризмом. Код загађења као што су киселе кише, када се прелазе националне границе, тешко је изловати утицаје одређених индустрија а још теже ако се та индустрија бави нечим потпуно другачијим од путовања и туризма. Показатељи животне средине су са нама на трајним основама и утицаће на привредну активност укључујући туризам, али још увек нису одговарајућа средства за процењивање колико је активност туризма штетна. Светска туристичка организација ради на одређеним показатељима туризма који се односе на животну средину али никакав резултат није био приступачан јер књига иде у штампу.

За развој туризма и потврђивање његових правих и потпуних економских и ван економских ефеката, нису довољни само законом заштићени простори типа националних паркова и резервата, спомен комплекса и појединачних спомен обележја. За туризам какав је потребан савременом друштву неопходно је располагати простором изворне физиономије, са добро организованим основним и допунским делатностима у њему. Туризам је својеврстан потрошач простора. Често користи оне површине, објекте и појаве које нису интересантне за читав низ других делатности. Прилаз проблему на терену је веома сложен, јер се испољава у великом броју варијанти. Оне зависе од зоналних и а зоналних елемената, локалних и глобалних модификатора. У вези са тим је посебан

однос материјалне базе туризма према законом заштићеним просторима. Иста мора бити максимално усклађена са капацитетом заштићеног предела, уважавати традиционалне стилове градње и пружати такве допунске садржаје који одговарају локалној средини. У примени менаџмент концепције потребно је увек и свуда наглашавати значај заштићених простора, водити рачуна о вековима успостављеним еколошким односима, директним, индиректним, једносмерним и повратним спрегама.

Процес туристичке валоризације и организовања пословања свих учесника у формирању туристичке понуде у законом заштићеним подручјима код нас је, поред осталог, отежан и чињеницом да не постоји добра и детаљна евиденција посетилаца. Наиме, Државна заједница Србија и Црна Гора прихватила је некадашњу класификацију места и центара у којима се прати промет туриста и подаци објављују у Статистичком годишњаку.

У делу Статистичког годишњака под насловом Доласци и ноћења гостију по туристичким местима, дају се подаци за следећа места: Главни административни центри Подгорица, Београд, Нови Сад, Приштина (већ више година без података) Бањска места (Аранђеловац, Богутовачка Бања, Врањска бања, Врњачка Бања, Гамзиградска Бања, Горња Трепча, Ковиљача, Матарушка Бања, Нишка Бања, Сијеринска Бања, Сокобања; Приморска места (Будва са Бечићима, Петровац, Свети Стефан, Тиват, Улцињ, Херцег Нови са Игалом); Планинска и остала туристичка места (Жабљак, Брезовица (годинама без података), Дивчибаре, Златибор, Копаоник, Тара, Палић).

Од законом заштићених подручја Србије, података у државној статистици има само за Копаоник, Тару и Палић. Такво стање не омогућује детаљне анализе и потребно га је мењати. Чини се оправданим да се у статистички годишњак уведу бројни законом заштићени предели Србије, јер често својој околини дају основно туристичко обележје.

ВРЕДНОСТИ И ВРЕДНОВАЊЕ У ТУРИЗМУ

Вредности и вредновање имају широку употребу у науци и пракси. Туристичка валоризација се може схватити и као процес пласмана туристичких вредности на тржишту и мерити обимом туристичке потрошње. У том смислу природне туристичке вредности су они објекти, садржаји, куриозитети и знаменитости у простору који омогућавају задовољење рекреативне, здравствене, културне, спортске и других потреба. У законом заштићеним пределима Србије то долази до потпуног изражаја, јер се одликују изворно или незнатно измењеном природом као прворазредном туристичком вредности. На таквим просторима се у процесу изградње, пословања и одржавања хотелијерских објеката, морају примењивати такви маркетиншки и менаџмент поступци, који ће доприносити развоју свих туристичких функција.

Својства туристичке привлачности

Особености туристичких вредности не огледају се само у њиховим својствима привлачности, културне и духовне препознатљивости, већ све заједно. За туристичку вредност неког природног објекта, појаве или процеса, најважнији је постојећи објективни квалитет. Он се субјективно доживљава јер стоји дијалектички на релацији субјект-објекат. За туристичку валоризацију можемо рећи да представља трајан процес процењивања и рангирања туристичких вредности једне врсте (море, планина, национални парк, парк природе, предео изузетних одлика, општи резерват природе, специјални резерват природе, споменик природе, меморијални природни споменик, заштићена околина непокретног културног добра, клима, језеро, плажа, минерални извори) или свих природних објеката на одређеном простору.

Вредновање објеката, појава и процеса за већину туриста је често емотивно и субјективно. За разлику од тога, за истраживаче то мора бити рационалан, научно утемељен, у пракси проверен, објективни однос. Само мултидисциплинаран приступ туристичкој валоризацији природе може бити основа за даља научна истраживања, ово утолико пре што су вредности поливалентне и не постоји строга и за све случајеве важећа

јединица мере туристичке вредности. О природи једног туристичког места или регије, у нашем случају националног парка или неког од осталих законом заштићених објеката, могуће је изрећи бројне и различите вредносне судове. Са становишта савремене туристичке географије и дефиниција вредности у економској теорији, морају се уважавати корисност, реткост и уложени рад.

Корисност, реткост и уложени рад

Корисност се огледа у особини природе односно националног парка и других заштићених објеката. да задовољи неку туристичку потребу. То је релативан и широк појам, јер су потребе различите. Неки природни објекти, појаве и процеси задовољавају мањи, а неки већи број туристичких потреба, „али нема универзалних туристичких ресурса који су у стању да задовоље све туристичке потребе свих потенцијалних туриста“ (Чомић, 1990). У могућности да задовоље мање или више туристичких потреба огледа се потреба класификације туристичких вредности.

Реткост указује на то да онога чега има мало или на ограниченом простору, има посебну вредност. Међу природним туристичким вредностима то је чест случај, због чега се одговарајућим законима многе реткости штите и унапређују. Оваква својства имају национални паркови, резервати, Бока Которска, туристички уређене пећине, нека језера, бројне биљне и животињске врсте, неке клисуре и кањони. Чини се да више него за друге, то важи за објекте са листе светске баштине UNESCO-а.

Количина уложеног рада доприноси повећању туристичке вредности природних комплекса који се валоризују. Уређене плаже, опремљене марине, размножавање дивљачи, осветљење пећина, опремање скијашких стаза, изградња спортских терена и друго дају најбоље резултате само ако су рационални. Предимензионирани објекти могу бити негација сама себи, јер условљавају деградацију првобитног лика простора и еколошких односа у њима.

Најбоље је оно опремање простора и најуспешнија она валоризација, која најмање ремети стање животне средине. У процесу

вредновања простора за потребе туризма постоји поступност и примењују се бројне истраживачке методе. Посебно је важна анализа употребне вредности и капацитета простора, са варијантама минимум, оптимум, максимум. Користећи одређене критеријуме потребно је реално сагледати могућност појединих предеоних целина за развој одговарајућих врста туризма.

Код готово свих истраживања за потребе дефинисања вредности природних туристичких потенцијала, морају се уважавати географски положај, саобраћајна повезаност, функционалност, удаљеност од извора туристичке тражње и капацитет простора. Наведене категорије се могу расчлањавати на мање подгрупе и по потреби уводити нови елементи. Оцене туристичких вредности су висок, средњи, слаб, односно, висок, средњи, задовољавајући, слаб. Још више, резултати истраживања се могу изражавати нумерички, формирањем скала вредности којима се може постићи завидан ниво реалности. Овакав приступ проблему већ је примењиван у Србији. Ради утврђивања регионалних приоритета развоја туризма у Србији, оцењивани су размештај основних туристичких вредности, хомогеност туристичких вредности, територијалност комплементарних туристичких вредности, размештај објеката материјалне базе и саобраћајно-туристички положај. Добијени резултати од значаја су за науку и праксу (Николић 1984.). Кроз развој хотел менаџмента, могуће је освајати шире туристичко тржиште, обогаћивати понуду и истиати локалне специфичности.

Већину наведених категорија, појава и процеса потребно је са савременог становишта посматрати кроз привредна начела, при чему се туризам третира као посебан подсистем привреде, односно, услужна комерцијална област. Из тога произилазе основни облици пословња у туризму, који се намећу као менаџмент одговарајућих пословних система, као што су туристичко посредништво, хотелијерство, ресторанство, саобраћај и слично. „Дакле, менаџмент у туризму, је, *de facto*, менаџмент оних организација кроз које туризам постаје опипљив, где се он постварује. Другим речима, појавни облици туристичког менаџмента, су у агенцијама, туроператорима, хотелијерству, угоститељству и туристичким друштвима и фондовима (Сворцан М. 2001. стр. 42).

Коришћење природних вредности

Када су у питању законом заштићена подручја Србије онда се вредности, вредновање, корисност, реткост и уложени рад морају посматрати са аспекта заштите и унапређења природе. Овде више него код других туристичких вредности до изражаја долазе ванекономски него економски ефекти туризма. Развој туризма на законом заштићеним просторима и у њиховом окружењу треба да допринесе њиховом очувању и унапређењу. То значи да је потребно смањити или искључити готово све штетне последице, акције и објекте, а потенцирати оне које доприносе одрживом развоју туризма и пратећих делатности.

Код дефинисања коришћења природних вредности за развој туризма, посебна пажња се мора посвећивати степену урбанизације непосредног окружења. Реч је и о обиму, врсти и квалитету опреме која доприноси реализацији туристичког боравка. С обзиром на променљивост туристичке тражње и сезонске осцилације туристичког промета, овом проблему мора се прилазити организовано, јер претерана урбанизација смањује општу туристичку вредност природних потенцијала.

Елементи туристичке валоризације су бројни. Могу се дефинисати и интерпретирати на различите начине. Савремена наука у основне елементе туристичке валоризације убраја атрактивност туристичких вредности, географски положај и удаљеност од већих градова и гушће насељених регија које представљају исходишта туриста. Ово значи да атрактивност туристичких вредности може бити другоразредни елемент туристичке валоризације. У пракси је то више пута потврђено.

Неке туристички мање атрактивне планине (Фрушка гора) боље су валоризоване и посећене од виших, већих и атрактивнијих планина (Проклетије). То значи да је атрактивност туристичких вредности само један од показатеља који треба уважавати у процесу туристичке валоризације. и посебно код концептирања маркетинг и менаџмент стратегије даљег развоја хотелских капацитета и пратећих објеката. Реч је о важном променљивом показатељу, што зависи од тражње на туристичком тржишту, промена у саобраћајној инфраструктури, односно повезаности и приступачности (Јовичић, 1977.).

Веће интересовање становништва за одређеном врстом туризма повећава вредност објеката и регија које могу да задовоље те потребе, као што и смањена потражња на себи својствен начин обезвређује туристичке центре и регије, смањујући туристички промет.

Обим и врсте туристичких кретања су у зависности од врсте и величине туристичких вредности и саобраћајне повезаности матичних места са туристичким местима, што се при туристичкој валоризацији често мора потенцирати.

Валоризација антропогених туристичких вредности једноставнија је од валоризације природних туристичких вредности. Оцена уметничке вредности, неког споменика, ликовног дела, археолошког локалитета или манифестације, релативно је једноставна. Елементи туристичке привлачности културних вредности дефинисани су временом постанка, локацијом, стилској припадности, индивидуалношћу, реномеом стваралаца и извођача програма и слично. За разлику од тога, природне туристичке вредности су комплексније, варијабилније по зоналним и асоналним елементима, синхроне и асинхроне по времену постанка и непознатије по генези. Задовољавају више врста туристичких потреба те се морају на различите начине упоређивати.

Туристичка валоризација се може схватити као процес пласмана туристичких вредности на туристичком тржишту и мерити одговарајућом висином потрошње. За Србију је карактеристично да се највећи приходи од туриста остварују на рачун ноћења и исхране, а знатно мањи на рачун допунских садржаја. Због тога је менаџмент хотелских објеката у заштићеним пределима мора усаглашавати правим нормативима и увек бити у сагласности са локалном средином. У том смислу туристичке вредности су они објекти, садржаји, куриозитети и знаменитости у простору који омогућују задовољење неке од туристичких потреба, какве су рекреативна, културна, здравствена и сл. Особености туристичких вредности су не само њихова својства привлачности, ни само својство духовне културе и препознатљивости, већ све то заједно, што на примеру заштићених подручја долази до пуног изражаја.

За туристичке вредности природне или антропогене појаве или процесе, најважнији је објективни квалитет, који се може субјективно

доживети и који се процењује, јер стоји у дијалектичком односу на релацији туриста - туристичка вредност. Из тог следи схватање да је туристичка валоризација трајан процес процењивања и рангирања туристичких вредности једне врсте или једне појаве (клима, вегетација, национални парк, плаже, пећине, споменици, манифестације) на одређеном простору, али и свих појавних облика туристичких вредности у њему. Такав приступ даје најбоље резултате на примерима туристичких регија, а слабије у административним целинама.

Вредновање простора је за туристу углавном емотиван и субјективан доживљај. За разлику од тога, за истраживача мора бити рационалан, научно основан и објективан одраз стварности. Само свестран приступ туристичкој валоризацији одређених вредности може бити основа за научно закључивање и оперативу на терену. Овакав став је од посебног значаја, јер су туристичке вредности поливалентне те не постоје јединствени критеријуми туристичке вредности. О једној туристичкој вредности могуће је изрећи бројне вредносне судове, што је са аксиолошке, филозофске и географске тачке гледишта потпуно исправно. Са становишта савремене туристичке географије, а на основу дефинисања вредности у економској теорији, морају се уважавати корисност, реткост и уложени рад. (Чомић, 1990).

Корисност је особина објеката, да могу задовољити неку туристичку потребу. „Дакле, корисност ресурса је доста релативан и широк појам. Сваки ресурс мора имати одређене атрибуте и карактеристике (клима, рељеф, вегетација, знаменитости, лепота, рекреативно-терапијски потенцијал, историјски значај) који су у стању да задовоље нечије потребе - било физичке, културне, психичке, интерперсоналне, статусне и престижне или неке друге. Неки ресурси задовољавају већи број потреба, неки мањи, али нема универзалних туристичких ресурса који су у стању да задовоље све туристичке потребе свих потенцијалних туриста" (Чомић, 1990. стр. 170).

Реткост туристичке вредности проистиче из чињенице да оног чега има мало или на ограниченом простору, има посебну вредност. То се најбоље види на примерима антропогених туристичких вредности, али и националних паркова којих у Србији има само пет.

Количина уложеног рада доприноси повећању туристичке вредности објеката интересантних за туристичке посете. Мисли се на уређене пећине, опремљене плаже, комплетирани марине за потребе наутичара, размножавање дивљачи у организованим ловиштима, сондирање терена за добијање термоминералне воде у бањама, изградњу саобраћајница, уређење терена за зимске спортове и друге подухвате. Наравно, превише нерационално и неплански уложеног рада и предимензионираност објекта, може бити негација сама себи, јер доводи до деградирања особина простора и екосистема у њему. Због тога се сматра најбољим оно опремање простора и она туристичка валоризација, која најмање ремети првобитно стање животне средине.

У процесу туристичке валоризације постоји одређена поступност, а примењују се бројне истраживачке научне методе. Реч је о основним природним својствима, особеностима људском руком и умом створеног богатства, степену изграђености туристичко-угоститељских објеката, нивоу и квалитету укупне опремљености локалитета, центара и регија, као и обиму прошлог и садашњег туристичког промета.

Када је у питању Србија онда њена Национална туристичка организација на плану валоризације постојећих потенцијала за туризам у законом заштићеним пределима, али и уопште, мора деловати организованије и ауторитативније, јер „има значајно место у макро организацији туризма сваке земље. Практично, нећемо погрешити ако кажемо да она представља један од могућа четири угаона стуба, која држе туризам, при чему су остали: државни органи у туризму, удружења туристичке привреда преко коморског механизма и друштвена туристичка организација" (Бакић О. 1996. стр. 97).

Фактори туристичке валоризације

Разрађујући проблематику туристичке валоризације за савремене потребе, Светска туристичка организација се већ дуго бави дефинисањем основних критеријума овог поступка. Посебно се наглашавају интерни и екстерни фактори туристичке валоризације и разрађују до детаља. Интерни фактори у процесу туристичке валоризације односе се на

специфичности објеката, појава и процеса, који могу служити развоју туризма. Екстерни фактори су они који утичу на усмеравање туристичких токова и испољавају се у матичним местима.

Код степена коришћења туристичких вредности пажња се поклања урбанизацији, која обухвата процену врсте, квалитета и обима опремљености туристичких локалитета и регија, односно туристичких вредности на терену. Нивои оцена свде се на висок, средњи и слаб. Код анализе инфраструктуре процењује се квалитет саобраћајне опремљености простора, као и ниво понуде у односу на испољену тражњу. Степени градације су висок, средњи и низак. За разлику од ових, инхерентне карактеристике се односе на оне особине простора који чине основну туристичку вредност. Како је разноврсност туристичких вредности практично неограничена, тешко је истражити све њихове инхерентне особености.

На примеру речне или језерске плаже, приликом процене особености уважавају се димензије, величина активне зоне, величина зоне одмора, топографски изглед, квалитет подлоге, сигурност купача у односу на таласе, струје, вирове, стеновите блокове, вегетацију, термички режим воде, термички режим ваздуха, хемијска и бактериолошка својства воде, степен проточности и саморегулације, вегетација на копненом окружењу и на дну хидрографских објеката, оптичка својства воде, општа вредност пејзажа, санитарна опремљеност приобаља, удаљеност од смештајних капацитета и саобраћајница. Степени рангирања су висок, средњи, слаб и никакав. Ово се може применити код неких наших националних паркова и других облика заштићене природе (Ђердап, Палић, Лудач, Царска бара, Обедска бара), који имају наглашено хидрографско обележје.

Екстерни фактори туристичке валоризације обухватају елементе од значаја за њихово коришћење у смислу да олакшавају приступачност, истичу специфичности и препознатљивост на туристичком тржишту. Приступачност је директна последица нивоа изграђености, обима, квалитета и пропусне моћи саобраћајне инфраструктуре. Већи број саобраћајница, веће пропусне моћи, омогућује већи промет туриста и значи предност у туристичкој валоризацији.

Овим проблемима баве се саобраћајни стручњаци и туристички географи. Близина иницијативних простора од великог су значаја за обим туристичког промета у туристичким центрима и ближем и даљем окружењу. При изучавању овог сегмента, посебно се мора обрађивати удаљеност сваког емитивног центра од туристичких вредности, локалитета, места и регија које се валоризују. Изохроном картом може се означити време путовања различитим превозним средствима, из матичних места ка туристичким вредностима, туристичким центрима и регијама.

Специфичности туристичких вредности оцењују се у односу на истородне и разнородне у окружењу. При томе до изражаја долази индивидуалност појединих туристичких вредности, те оне имају већу цену на туристичком тржишту од универзалних или модификованих. Географска метода компарације овде долази до правог изражаја, јер омогућује сагледавање стања у прошлости, садашњости и може указати на перспективно стање. Морају се уважавати конкурентност и комплементарност туристичких вредности, посебно када је у питању хомогена или хетерогена туристичка регија, односно, национални парк, или други објекат заштићене природе.

Исти споменици, грађевине, амбијенталне целине, музеји, сличне пећине, шуме, клисуре, језера, национални паркови, предели изузетних одлика, резервати природе, специјални резервати природе, споменици природе, меморијални комплекс, и окружења непокретних културних добара и ловишта, испољавају се као конкуренција, смањујући вредност туристичке регије, јер је чине унифицираном. За разлику од тога, постојање различитих туристичких вредности на мањем простору, условљава висок степен конкурентности на туристичком тржишту и утиче на повећање туристичке вредности регије. Све ово је од значаја за осмишљавање туристичке пропаганде и формирање целовитог туристичког производа, као основног израза понуде.

Методологија туристичке валоризације се усавршава и обогаћује. Често се користе методе других наука, међу којима географија заузима посебно место, нарочито када су у питању природне туристичке вредности. Резултати до којих се долази применом квалитативних и квантитативних метода изражавају се графички, компаративно,

картографски, нумерички, статистички и на друге начине. За постизање што је могуће вишег нивоа објективности, потребно је приступати компаративним прегледима већег броја истраживача или истраживачких тимова, који су радили на истом проблему и на истом терену.

У зависности од начина истраживања, методе туристичке валоризације се могу груписати на оне којима се вреднује целокупни туристички потенцијал простора, оне које су подређене вредновању простора у зависности од доминантних врста туризма и оне које се тичу истраживања простора за потребе туристичке рекреације као наглашеног сегмента туристичке тражње на тржишту. Резултати истраживања се могу изражавати нумерички, обично од 1 до 10, али су могући и другачији апсолутни бројчани изрази. Код инвентаризације туристичких вредности и компарације, ради истицања приоритета, приступа се изради типских формулара. Како исти могу утицати на шаблонски приступ, са њима је потребно студиозно оперисати.

Примењујући ову методологију, у нешто измењеном облику, уз уважавање 17 показатеља, године 1974. извршено је рангирање 65 предеоних целина у Турској за потребе туризма. Године 1987. слична методологија примењена је за оцену туристичких вредности. Оцењивана је дужина путева за аутомобилски саобраћај у односу на површину територије, концентрација туристичких вредности по јединици површине, хотелијерство и угоститељство у смислу капацитета и квалитета објеката. Уважаване су и туризму комплементарне делатности и објекти (трговина, објекти за забаву, амбуланте, апотеке, барови).

Приликом утврђивања регионалних приоритета развоја туризма у Србији, оцењивани су размештај основних туристичких вредности, њихова хомогеност, територијалност комплементарних туристичких вредности, размештај објеката материјалне базе и саобраћајно-туристички положај. Издвојене су и одговарајућим бројем поена означене следеће целине: ђердапска, нишко-соко-бањска, златиборска, врњачкобањска, подрињска, јужно-моравска, копаоничка, новопазарска и голијска.

У даљем поступку валоризације издвојено је 25 мањих предеоних целина, чијим је рангирањем добијена одговарајућа листа регионалних приоритета за развој туризма. „Овако формирана ранг листа регионалних

приоритета, на основу броја поена, изражава укупни туристички значај ових просторних туристичких јединица, при постојећем нивоу оствареног развоја туризма. То значи да са даљим развојем туризма постоји могућност измене њиховог редоследа, односно ранга. Ово зато што су код вредновања примењене две групе критеријума, и то за вредновање мотива, чија вредност је условно узета као константна и група за вредновање развојних елемената, чија се вредност мења са остварењем развоја туризма (Николић, 1984. стр. 105). Унапред поменути издвојеним приоритетним регијама Србије има више законом заштићених подручја. Она простору дају посебну туристичку вредност и морају се посебно уважити код стратегије даљег развоја туризма, посебно код примене менаџмент метода организације хотелских капацитета.

Проширујући проучавања на Србију као целину, уз дефинисање основних облика туризма, издвојене су следеће приоритетне туристичке целине и исте предложене као основа туризма у нацрту за Просторни план Србије (Станковић, 1990). Ђердапска (речна, језерска, планинска, антропогена), копаоничка (високопланинска зимско-спортска, бањска, златиборска (планинска, транзитна, климатотерапијска), шарпланинска (високопланинска, зимско-спортска), проклетијска (високопланинска, алпинистичка, језерска), старопланинска (високопланинска, зимско спортска излетничка), фрушкогорска (нископланинска, излетничка, антропогена, манифестациона), нишко - сокобањска (балнеолошка, транзитна, манифестациона). На простору издвојених приоритетних туристичких регија Србије постоје законом заштићени предели, почев од националних паркова до мањих целина. То чини основу за даља истраживања њихове туристичке понуде, али и организације туризма на савременим маркетиншким и менаџмент принципима.

МЕНАЏМЕНТ И СТРАТЕГИЈА ТУРИСТИЧКОГ ПРОИЗВОДА

Проучавајући стратегију развоја туризма на Златибору, као афирмисаној и посећеној планини у Србији, извесни аутори дефинишу јаке и слабе тачке туристичког производа. Обе се морају уважавати код туристичке валоризације и могу компарирати са проучавањима других планинских туристичких регија, јер назначени критеријуми имају изванредан теоретско-методолошки карактер. У јаке тачке туристичког производа Златибора убрајају препознатљивост простора у географском погледу, атрактивност природе, гостољубивост људи, богатство етнографског наслеђа, типичног сувенира, доминантно учешће домаћих туриста и специфичност тржишне сегментације. У слабе тачке Златибора сврстане су неодговарајућа саобраћајна инфраструктура, уситњеност носилаца туристичке понуде, неселективност туристичке понуде, недостатак комерцијалних објеката, недостатак неких роба, услуга и садржаја, недовољна пропаганда и одсуство исте ка иностраном туристичком тржишту (Бакић и Чачић, 1989)

Више него код других туристичких вредности, код изградње материјалне базе и пословања хотелских објеката, потребно је усаглашавање са начелима савременог одрживог туризма. Стратегија развоја хотелског менаџмента полази од чињенице да је одрживи туризам позитиван приступ валоризацији простора који има задатак да умањи негативне последице притиска туриста на природу и споменике и да на најбољи могући начин изађе у сусрет не само садашњим већ и будућим генерацијама туриста.

Развој хотелског менаџмента уопште и посебно у законом заштићеним пределима треба да потенцира следеће:

„Настојање да се разумеју вредности и снаге утицаја бројних фактора на људско окружење; чување, заштита и унапређење квалитета постојећих природних културно-историјских и других ресурса; већа пажња на регионалне аспекте развоја; Развој ригорозних стандарда за туристичку градњу; Усклађен развој и биланс економских, социјалних, енвајронменталистичких и других циљева и сл.“ (Бакић, 1997. стр. 119).

Приближавајући менаџерску перспективу захтевима перспективе клијената, имплементирајући менаџмент стил оријентисан ка тржишту, и предпостављањем организационих промена менаџмент тоталног квалитета, потребно је да менаџери нагласе своју улогу лидера у овој културној промени и да интензивирају напоре у циљу инкорпорирања система вредности који је дизајниран према клијенту.

"Студија истиче квалитет самооцењивања хотелске индустрије, систематске ревизије компанија и активности, као и резултата који могу довести до предности међу њима и:

- Мерење степена подударности потреба и очекивања потрошача и упоређивање резултата са перципираним квалитетом;
- Понашање као фаза стратегијског процеса, идентификујући активности за побољшања;
- Контролисање конкурентности квалитета са Benchmarking вежбама.

Слика 14. Амбијент и квалитет услуга предуслов боље посећености хотела
(Фото: А. Филиповић)

Студија је показала са друге стране доказе о малој вредности официјелног система квалификације хотела, и концентрације дизајна квалитета ка материјалу који одговара физичким стандардима, због чињенице да игноришу стандарде услуга. Смањење раста квалитета

конфора може довести до тога да се менаџмент замисли, с обзиром на губитак у профитабилности, чињеница је да трошкови расту са квалитетом дизајна и да је економско улагање оправдано, ако генерише приход компаније. Системи квалификације који су у стању да оцењују тотални квалитет хотелског пословања, долазе као област која обећава и која је без сумње корисна, јер даје свој допринос елиминисању информационе асиметрије." (Бајић М., стр. 45).

Слика 15. Начин сервирања део угоститељске понуде (Фото: С.Јаничевић)

Из уважавања бројних поступака туристичке валоризације простора, може се закључити да није реч само о класификацији и рангирању природних и антропогених вредности за потребе савременог туризма. Утврђивање стања на терену од значаја је за науку и праксу, како код већ формисаних туристичких центара и регија, тако и код локалитета и регија које означавамо потенцијалним. Уз све то од великог су значаја ставови туриста о туристичким вредностима које се пласирају на туристичком тржишту, које је веома флексибилно, те се може користити за корекцију основних истраживања. Из напред наведеног произилази закључак да су географске основе туризма и туристичке валоризације бројне и разноврсне. Морају се уважавати у развоју, уз истицање локалног

и регионалног, традиционалног и непоновљивог, јер то повећава укупну туристичку вредност простора.

ОРГАНИЗОВАНОСТ ХОТЕЛСКЕ ПРИВРЕДЕ НА ПРИНЦИПИМА САВРЕМЕНОГ МЕНАѢМЕНТА

Низ савремених догађаја у Србији и њеном окружењу негативно се одражава на туризам и хотелијерство. Смањење туристичког промета и почетак акција денационализације и приватизације хотелских објеката велика је сметња примени савременог менаџмент пословања. Делећи судбину туристичке привреде у целини, хотелијерство значајно стагнира чак и у традиционално добро посећеним туристичким местима. Промет туриста у Србији данас је на нивоу из шездесетих и седамдесетих година. То значи да је најпре потребно вратити се на некадашње стање, да би се од тог ишло даље.

Димензија стратегијског прилаза у унапређивању пословања исходиште заснива на визији и циљевима који се надовезују на планирање и реализују унапред дефинисаним активностима. Креирање визије не подразумева покушај предвиђања будућег стања на основу постојећих форми и успостављања парадигми, већ је имагинација, као способност обликовања и достизања жељеног стања. Као комплементарни аспект, мисија има функцију обезбеђења реализације скупа акција, претходно обликованих у домену визије. Идентификовање жељеног стања прати дефинисање циљева као скупа мера, са временском димензијом за њихово достизање.

Преко је потребно побољшати укупну организованост туризма у Србији, како би се такво стање позитивно одразило и на њено хотелијерство у целини, као и на хотелијерство у законом заштићеним пределима. На потребне акције указује већи број аутора, али охрабрујућих резултата још увек нема. Реч је о потреби предузимања сталних акција ка развоју нових и савремених метода пословања у хотелијерству. То значи да је неопходно дефинисати следеће послове, планове и принципе:

- Сврсисходно нормативно дефинисање свих односа и процеса у туризму и хотелијерству.
- Константно промовисање кроз постојеће медије у земљи и иностранству, нашег туризма и хотелијерства са истицањем специфичности туристичке понуде и конкурентним ценама.
- До краја разрешити проблем својинских односа у туризму и хотелијерству и у складу са тим формирати нове радне тимове за све сложеније и разноврсније послове у хотелијерству. Овде до пуног изражаја мора доћи савремени менаџмент.
- Усклађивање активности на свим постојећим нивоима, почев од локалног ка државном, односно, од појединачног ка укупном. То на примеру хотела у законом заштићеним пределима Србије значи усклађивање односа савремене екологије са савременим пословањем хотелских објеката, а у складу са капацитетима простора и њиховом основном наменом.
- Устројство такве организације материјалне базе туризма у заштићеним просторима, која ће на минимум сводити притисак туриста на природу и споменике, а до максимума истицати позитивне акције туристичке валоризације и презентације.

Истиче се да се „У будућој оријентацији туристичког развоја Србије побољшање укупне организованости туристичке привреде Србије намеће као императив. Пре свега, за то је неопходна друштвено одговорна маркетинг оријентација (а не фокус на понуду и продају) у смислу задовољавања жеља и потреба туриста и, на тој основи, постизање економских и других ефеката. Међутим, да би се могао примењивати интегрални маркетинг, на свим нивоима управљања, а у вези са свим функцијама и активностима маркетинга, треба испоштовати опште принципе у економској и друштвеној сфери” (Церовић, 2002, стр. 207).

За разумевање проблематике и унапређење организованости и пословања хотелских објеката, као значајног елемента реализације туристичког промета, морају се до детаља познавати и уважавати економски и друштвени принципи и на истима формирати начела менаџмент пословања.

Потребно је унапредити и до краја спровести све заштите и унапређења природних туристичких вредности, посебно оних у оквирима законом заштићених подручја. Паралелно и комплементарно морају се спроводити акције и оперативни послови на заштити, унапређењу и валоризацији културно-историјских споменика, јер исти чине део туристичке понуде. До детаља се морају истраживати и уважавати они односи и процеси у туризму и хотелијерству који се тичу локалног становништва. Ово због тога што у свету све више преовлађује мишљење да је туризам потребно развијати и туристичко-угоститељске објекте и градити тамо и толико колико локалном становништву доноси користи. Предимензионирани објекти, посебно у законом заштићеним подручјима и њиховом окружењу, постају негација сама себи. У вези с тим је и потреба сталног праћења економских и друштвених ефеката које туризам изазива у простору и утиче на трговински и платни биланс локалне заједнице, али и земље у целини.

Од значаја за нормално пословање хотелских објеката а на принципима менаџмента је заштита туриста у смислу испуњења свега онога што за боравак и за туристичко путовање платили. На ово се надовезује потреба успостављања комплементарних и кооперативних односа хотелских објеката са локалном малом привредом, пољопривредом, производњом сувенира, грађевинарством, гастрономијом и слично, како би у понуди дошла до правог изражаја локална средина.

Са економске тачке гледишта пледира се на што је могуће већем степену мултипликације, односно, на што је могуће ширем учешћу привредних и друштвених субјеката у формирању хотелијерске понуде, која у објектима на просторима који су законом заштићени, има низ специфичности. Реч је и о потреби истраживања савремених трендова и традиције, који утичу на промене на туристичком тржишту, при чему се на више места предлаже интегрални маркетинг свих учесника у формирању хотелијерске понуде, уз постизање оптималних економских и друштвених ефеката. На том плану је од значаја подстицање мале привреде и уважавање особености локалне средине.

Потребно је увек и свуда у пословању хотелијерске привреде истицати да „Туристички развој више нигде није остављен аутономном и

стихијском одвијању, већ је у питању његово значајно управљање (менаџмент), које подразумева предузимање планских активности, значајне измене у организацији (на макро и микронивоу), као и контролу активности. У оваквим оквирима све више се примењује стратешки менаџмент као средство и начин да туристичка предузећа и друга постану конкурентнија на тржишту" (Черовић, 2002, стр. 209).

Поред маркетиншких приступа, четири основна правца развоја за одрживост стоје пред бизнисима за смештај на локалном нивоу:

- Осмишљен приступ што је логичан продужетак контроле расхода и трошкова и води ка формализованим набавкама или ка таквој политици да се што више послује са добављачима који послују на принципима еколошке одрживости.

- Пројектовање и изградња смештајних јединица које су еколошки прилагођене у смислу очевидних архитектонских карактеристика, визуелног утицаја, технолошке ефикасности, атрактивног и локалног пејзажа, као и процењених смештајних лимита на тој дестинацији. Исти принципи се примењују и на преуређење и обнављање постојећих грађевина - посебно тамо где постоје структуре значајног наслеђа које заслужују да буду сачуване.

- Активно коришћење времена које посетиоци проводе у смештају, како би комуницирали у распону од упознавања са деловима историје локалне културе и природних лепота на одредишту, до потстицања на економичнији приступ у коришћењу воде.

- Узимање учешћа у партнерским односима на одредишту, у дугорочним интересима свих акционара у окружењу и сарадња на заједничким маркетиншким и развојним циљевима са тур - оператерима. Партнерски процес је погодан да укључи преговарање и примену регулаторног споразума, као и форме трговачких асоцијација за утицај, мониторинг и саморегулисање малих и средњих предузећа која би у противном имала тенденцију да склизну кроз успостављену мрежу еколошке контроле (Черовић, 2002.).

СПЕЦИФИЧНОСТИ ХОТЕЛ МЕНАЏМЕНТА У ЗАШТИЋЕНИМ ОБЛАСТИМА

Одрживи туризам може се дефинисати као „било који облик развоја или управљања туристичким активностима који осигурава дугорочно очување и заштиту природних, културних и друштвених ресурса и даје допринос позитивном и правичном начину економског раста и личном задовољству појединца.”

Заштићена природна подручја у Србији бројна су и разноврсна. Као таква представљају посебне туристичке вредности регионалног, националног и светског значаја. Због тога се у процесу туристичке валоризације на исте мора примењивати стратегија пословања хотел менаџмента, како би се пратили светски трендови и постигли задовољавајући економски и друштвени ефекти.

Хотелијерство је делатност која функционише на одређеном простору. Материјализовани облици функционисања хотелијерства су објекти. Објекти се одређују као функционалне целине које делују на одређеном простору и које су опремљене и организационо - кадровском погледу екипиране на начин који обезбеђује пружање основних угоститељских услуга. Конкретна материјална форма, односно облик техничко - технолошке опремљености, а самим тим и организационо - кадровски модел функционисања хотелијерског објекта су опредељени одликама простора. Различите природне, социо - економске и остале одлике простора детерминишу његов статус у погледу туристичке атрактивности. Простори сса преовлађујућим руралним одликама данас се сматрају веома привлачним за туризам. У том контексту се ови простори и разматрају са становишта могућности реализације хотелских услуга у различитим врстама и типовима објеката.

Прикључујући се савременим трендовима у свету, Србија се определила за сврсисходну примену идеја одрживог развоја. У том смислу Министарство заштите животне средине и Министарство туризма су концептирала одговарајући акциони план, који је презентован јавности још 1997. године у издању агенције „Кода” (Група аутора, 1997).

Из света ка Србији

У уводном делу писаног материјала истиче се следеће: „Имајући у виду кључне европске трендове туризма, основе стратегије развоја туризма у Србији, покренуте акције на међународним и националним нивоима за одрживи туризам у заштићеним областима и сопствени национални интерес за очување природних вредности, припремљен је национални Акциони план за одрживи туризам у заштићеним областима природе Србије чија је сврха имплементација националне политике развоја туризма, а и заштите и унапређења природне баштине, следећи оквире Европске повеље за одрживи туризам у заштићеним областима” (Група аутора, 1997, стр. 5).

За Србију је значајно да развија одрживи туризам у заштићеним подручјима, јер су иста од значаја за науку, културу, васпитање и образовање. Кроз успостављање сарадње са сродним министарствима и оперативним организацијама на терену, стање туризма у заштићеним подручјима потребно је детаљно пратити и тако и толико развијати да на најбољи начин валоризује природу и служи локалном становништву. Акције су комплементарне са ставовима Просторног плана Републике Србије, којим су дефинисане намене неких простора и одређене њихове туристичке функције. Полази се од начела да под одрживим туризмом треба подразумевати све облике развоја туризма у простору који одржавају еколошки, друштвени и економски интегритет природних, људском руком створених ресурса и културног наслеђа прошлих времена.

У наведеним и сродним савременим акцијама на плану развоја одрживог туризма, највећа пажња се посвећује националним парковима, јер су исти у односу на друге законом заштићене категорије, туристички најпривлачнији. У њима се штите од деградације бројне природне и антропогене вредности, од којих неке имају посебан значај за туризам. Туристи долазе у националне паркове, и друге законом заштићене пределе Србије, да би остврили контакт са очуваном и добро заштићеном природом, уживали у лепоти пејзажа, осетили мир и тишину изворне природе. Међутим, неорганизован и предимензиониран промет туриста условљава извесне негативне појаве и процесе. Констатовано је да су

„Заштићене природне области у Републици Србији - национални паркови, паркови природе, резервати природе, као и у осталим европским земљама, изложени или се очекује да буду изложени притисцима које доносе туристичко-рекреативне активности" (Група аутора, стр. 8).

Потребно је искористити маркетинг, да се оствари помак ка равнотежи између комерцијалних интереса у конкуретном свету и предузму следеће планске акције:

- Заједнички договорени циљеви и усмерења који ће се користити као оквир за консултације и програме туристичког менаџмента.

- Заједничко учешће у истраживању информација на основу којих ће се засновати циљеви и акције.

- Заједнички договорене мете и пројекције капацитета за одређену дестинацију.

- Уочавање да се најбоље информације налазе у комерцијалном сектору као нузпроизвод рутинских пословних операција.

- Договорени развојни планови са заједничким финансијерским аранжманима и координисани инвестициони програми - инфраструктуре и надструктуре које обезбеђују ова два сектора заједно.

- Координисана акција у програмима менаџмента посетилаца који се ослањају на моћну енергију читавог низа менаџерских средстава.

- Координисана комуникација у облику занимљивих еколошких порука посетиоцима како пре тако и после доласка на дестинацију - које ће их заинтересовати, образовати, забавити и утицати на њихово понашање тако да се минимализује негативан утицај на природну средину.

- Сарадња компанија и трговински удружења у регулисању еколошких стандарда у форми политике набавке, инсистирања на правилима понашања, и контрола приступу маркетингу дестинације.

- Координисано истраживање којим се прате постигнути задати циљеви и задовољени клијенти и становници.

- Договорени имиџ који одржава карактеристике дестинације

За успешан развој туризма у заштићеним природним пределима потребно је предузимати посебне акције. Неке од њих односе се на изградњу и пословање хотелских објеката, као најважнијег дела туристичке материјалне базе. Више него на другим местима овде се мора примењивати стратегија таквог хотелског менаџмента који доприноси очувању простора, посебно простора националних паркова, за које Федерација паркова природе и националних паркова Европе употребљава термин „Паркови за живот“ уз гесло „Волети их до смрти“.

Акциони план одрживог туризма

Доношење акционог плана за одрживи туризам у законом заштићеним подручјима Србије, потенцира основне акције. Оне ће током времена бити обогаћиване и унапређиване, како би се постигли жељени резултати. При томе се уважавају следећи принципи:

1. Управљање туризмом у глобалу
2. Очување ресурса и слободног простора
3. Развој специфичног и квалитетног туризма
4. Регрутовање нове клијентеле
5. Подела дужности на очувању и унапређењу природне и културне баштине
6. Укључење локалне заједнице
7. Подршка локалној привреди
8. Развијање нових облика запошљавања
9. Едукација о понашању у складу са очувањем животне средине
10. Подршка привредним делатностима да узму у обзир факторе животне средине, економске, социјалне и етичке факторе (Група аутора, 1997, стр. 10).

Акциони планом за одрживи туризам у заштићеним природним пределима Србије инсистира се на обавези доношења петогодишњих планова са дефинисаним фазама реализације одређених задатака и именовањем носилаца послова, а у сагласности са Министарством животне средине. Чини се да је то прилика за уградњу елемената

хотелског менаџмента у пословање објеката у законом заштићеним пределима или у њиховом окружењу, али нема конкретних акција на терену. Потребно је синхронизовати рад туристичких, хотелских, приватних и друштвених организација које показују интерес ка заштићеним подручјима, како би се постигао прави степен комплементарности и избегле колизије. Што се тиче хотелијерства, отежавајућу околност чини приватизација објеката, денационализација као и чињеница да споро тече њихова категоризација на нови начин.

Принципи на којима почивају акције одрживог туризма у заштићеним подручјима, дефинишу се на следећи начин:

Развој туризма заштићених области мора узети у обзир ограничење капацитета природних, друштвених и културних компонената животне средине за примање посетилаца, са проценом утицаја на остварење циљева очувања животне средине.

Туризам се мора организовати на такав начин да се спречи претерано коришћење природних ресурса, да се смање губици воде и њено загађивање, загађивање ваздуха, смањи производња отпада који се односи на туризам, умањи притисак саобраћаја и промовише коришћење погоднијих видова транспорта.

Туристичке активности треба да базирају на природним вредностима заштићене области и културној баштини, у складу са правилима очувања. Треба да се избегавају форме елитизма и активности усмерити према категоријама често заборављених посетилаца - омладина, хендикепирани, старе особе, људи са скромнијим примањима.

Туризам мора понудити нове развојне могућности у складу са животном средином локалног карактера. Треба дефинисати активности којима би се осигурало да они који имају користи од туризма добровољно учествују у очувању природног и културног наслеђа.

Становници заштићене области морају бити укључени у процес одлучивања када је у питању развој туризма. Развој туризма мора им гарантовати што је могуће веће предности. Локално становништво било би мотивисано да учествује у акцијама заштите животне средине.

Туризам у заштићеним областима мора давати допринос локалној привреди кроз промовисање локалних послова и коришћења производа или способности. Специјална пажња мора се посветити одржању равнотеже између користи из туризма и других сектора који играју кључну улогу у одржавању животне средине (Група аутора, 1997).

Одређени туристички производи у заштићеним областима морају се оријентисати према едукацији и интерпретацији, нарочито у корист младих људи. Маркетинг и промоција у заштићеним областима морају помоћи повећању свести посетилаца о заштити животне средине и подстицању локалне традиције и обичаја. Маркетинг и промоционе поруке морају се усмерити ка аутентичним вредностима и преимућствима територије. Значајан део послова је из домена хотелског менаџмента, који овде може наћи праву примену, ово утолико пре што је код категоризације хотелских објеката од изузетног значаја њихово окружење, док од начина пословања зависи однос према локалној средини, становништву, али и клијентели.

Уважавање капацитета простора

Национални паркови као и сви други законом заштићени простори имају одговарајући капацитет и исти се мора уважавати код туристичке валоризације и примене стратегије хотелског менаџмента. Због тога неки аутори с правом истичу следеће активности:

- Координирану визију газдовања заштићеним објектима,
- Одговарајућу скалу операција на терену,
- Мерење степена одрживости на дужи рок,
- Флексибилност пословних аранжмана,
- Настојања на трајном квалитету простора и услуга,
- Дружељубива правила пословних потеза,
- Системску примену технологија пословања (Просер, 1997).

Наведене и друге карактеристике могуће је концепцијски и апликативно решавати применом хотелског менаџмента, када је у питању туристичка рецептива, која мора постићи максималну усклађеност са

простором законом заштићених објеката. Ово због тога што „Очувањем природне средине, социјалног и економског интегритета, одрживи туризам ставља у први план еколошке перформансе, хуманизацију туристичких потенцијала развој човечног туризма" (Јакопин, 1997), стр. 47).

У разради наведене проблематике, примењене на развој одрживе туризма у Србији, инсистира се на следећим елементима: „1. развоју одрживог туризма у заштићеним областима, пре свега у националним парковима, и то из више разлога - а) смањења регионалних диспропорција, б) преусмеравања демографских токова, и ц) валоризације интегралног туристичког производа, 2. максималној интеграцији стратегије развоја одрживог туризма у глобалну стратегију управљања природним ресурсима; 3. власничкој и управљачкој трансформацији; 4. редефинисаности управљања у заштићеним областима, где би се тежиште давало међународним стандардима заштите животне средине; 5. афирмацији новог туристичког производа (тежња за зеленим и белим планинским дестинацијама); 6. свеобухватном истраживању туристичке тражње" (Јакопин, 1997, стр. 49).

Хотелски менаџмент мора допринети реализацији стратегије одрживог развоја туризма у Србији. Чини се да за сада то спада само у домен теорије, без повољних услова за примену у оперативи. Стање је условљено низом познатих неповољности у Србији, које су се на свој начин негативно одразиле на пословање туристичко-угоститељске привреде. Како у формирању понуде морају бити јасно дефинисани својински односи, категорија хотелских објеката, ниво услуга, коришћење расположивих инфраструктурних објеката и однос према окружењу, пословање мора почивати на савременим менаџмент елементима.

Основно полазиште мора почивати на реалном стању туристичког производа Србије. У том смислу неки аутори истичу следеће:

"Период који следи пружа изванредну шансу ка афирмацији програмираног интегралног развоја и одрживог туризма. Централно место представља, свакако, развој заштићених области и промоција новог туристичког производа Србије. Повољна околност је акцелерација

светских трендова ка заштићеним областима, и то пре свега ка националним парковима.

Ка новом туристичком производу Србије

У најкраћем, оквир основних обележја новог туристичког производа Србије, представљали би следећи сегменти:

1. високи степен усклађености структуре туристичког производа са структуром ресурса и еколошким нормативима;
2. брже прилагођавање туристичког производа захтевима тражње;
3. диференцираност сегмента туристичког производа одређеним сегментима тражње;
4. свеобухватност свих вредности у туристички производ;
5. регионално-демографска усклађеност са структуром туристичког производа.

Поред диференцирања туристичког производа најважнији задатак представљаће организационо, финансијско, материјално и тржишно прилагођавање, кроз иницирање развојних програма уз ангажовање и привлачење иностраног и домаћег капитала, интензивнијим истраживачким радом и међународном сарадњом." (Јакопин, 1997, стр. 62).

Приликом конципирања политике одрживог туризма тежиште треба усмерити ка операционализацији следећих мера:

- материјалном, организационом, финансијском, тржишном, својинском и кадровском преструктурирању,
- преусмеравању капацитета на тржишно пословање и њихова категоризација,
- подизање нивоа услуга,
- проширењу понуђених садржаја,
- комплетирању понуде у објектима и простору,
- кадровском оспособљавању,
- селективним мерама стимулација развоја,

- реалности капацитета простора,
- уважавању степена и врсте заштићеног простора,
- потребама и могућностима локалног становништва,
- врсти хотелског објекта,
- сезонском или целогодишњем пословању и сл. (Јакопин, 1997.).

Наведене мере чине саставни део хотел менаџмента. Због тога их треба осавремењивати и примењивати у пракси.

Како су законом заштићени предели Србије посебна природна вредност, на исте се код туристичке валоризације и примене менаџмент система пословања морају примењивати сврсисходне мере. То до сада у Србији није био случај, јер у заштићеним просторима нема већих хотелских објеката, а и они који постоје, или се налазе у окружењу, пословали су на традиционалан начин. Такво стање усложњава проблематику јер је из теорије потребно доћи до правних решења за конкретне случајеве. При томе истичемо да је пословање хотелских објеката на Копаонику, до извесне мере другачије од пословања хотелских објеката на Фрушкој гори, и још више на Царској бари или Лудашком језеру.

Организовано управљање заштићеним пределима

Управљање законом заштићеним природним пределима и њихово привођење туризму, уз примену менаџмент концепције хотелских објеката, мора полазити од законске регулативе и уважавати низ основних принципа. Посебно је важно правило планирање и доследна акција обезбеђења свих мера које простор штите од деградације, посебно претеране урбанизације, при чему подразумевамо и неадекватну изградњу хотелских и других објеката намењених туристима.

Процес управљања природним ресурсима заштићене области, (која може бити фактор атрактивности дестинације), обухвата следеће фазе и кораке у оквиру њих:

- Анализа природног окружења и еколошког система, укључујући биљни и животињски свет и њихова станишта.

- Анализа тражње у смислу заинтересованих за таква подручја и сагледавање њиховог понашања у заштићеној области.
- Анализа прописа који се баве питањима заштите окружења и очувања посебних области, како би се сагледао оквир у коме се могу доносити одлуке из домена управљања природним ресурсима.
- Дефинисање циљева везаних за заштиту и унапређење природних ресурса, у оквиру начела очувања окружења. То подразумева зонирање подручја, у смислу одређивања зона високе заштићености и зона опште употребе (у које посетиоци могу доћи, уживати у природи и у којима могу постојати и терени за камповање).
- Одређивање капацитета заштићеног подручја. Максимални капацитет има три димензије: физичку, социјалну и димензију везану за природно окружење. Физички капацитет одређен је површином, геоморфолошким карактеристикама и могућношћу приступа. Означава укупан број посетилаца који могу користити дато подручје у туристичке сврхе. Социјална димензија умањује максимални капацитет на број посетилаца до кога не осећају да на подручју постоји „гужва”. Димензија везана за природно окружење умањује претходни број посетилаца на нивоу на коме не постоје неприхватљиви ефекти по окружење. Из тих разлога се капацитет подручја може дефинисати као максимални број људи који га могу користити без неприхватљивог пада квалитета. То још увек није дефинисано ни за један законом заштићени простор, јер је досадашњи промет туриста далеко испод капацитета простора.
- Избор ширих сегмената посетилаца чија ће се посета стимулисати. Оријентација на посете мањег броја туриста подразумева висок степен очувања природе, али су економски ефекти веома мали. Масовнији долазак посетилаца доноси веће економске ефекте, али су већи и негативни ефекти по окружење. Очигледно је, да је зонирање најбољи начин да се направи усклађивање економских и циљева везаних за окружење и дефинишу димензије одрживог развоја туризма.
- Предвиђене тражње - укупно, по сегментима и по периодима у току године и месеца.

- Одређивање типова и капацитета објеката на бази предвиђања нивоа тражње, типова посетилаца и динамике посета. Пракса је показала да је најбољи приступ изградња интегрисаног комплекса. Смештајни капацитети могу бити постављени у склопу центра, али само ако се ради о удаљеним и изолованим заштићеним областима. Ради избегавања загађења, смештајне капацитете треба лоцирати ван заштићене области.
- Расподела одговорности за одрживи развој следећи је корак у управљању природним ресурсима заштићене области.
- Иницирање посебних прописа у циљу заштите и очувања јединствених природних ресурса и области, како би се поставила одређена правила и санкционисало њихово не поштовање.
- Иницирање консензуса на нивоу туристичке привреде у погледу поштовања и подршке правилима одрживог туризма (Јакопин, 1997.).

Национални паркови као и остале заштићене области су велике природне вредности, као и великог туристичког потенцијала. Они представљају најлепше планине, мочварне пределе које све више и више људи жели да открије током летовања. Да би одрживи туризам успео у овим областима, потребно је испуњење захтева посетилаца, реализација користи за локалну заједницу и одговарајуће повезивање туризма и животне средине.

Одрживи туризам може се дефинисати као „било који облик развоја или управљања туристичким активностима који осигурава дугорочно очување и заштиту природних, културних и друштвених ресурса и даје допринос позитивном и правичном начину економског раста и личном задовољству појединаца”.

Развој туризма заштићених области мора узети у обзир ограничење капацитета природних, друштвених и културних компонената животне средине. Утицај туристичких активности мора бити планиран и процењен, како би узео у обзир циљеве очувања животне средине.

Туризам у и око заштићених области мора се организовати на такав начин да се спречи претерано коришћење природних ресурса.

Туризам у и око заштићених области мора понудити нове развојне могућности у складу са животном средином. Треба дефинисати активности како би се осигурало да они који имају користи од туризма добровољно учествују у очувању природног и културног наслеђа.

Становници заштићене области морају бити укључени у процес одлучивања када је у питању развој туризма. Развој туризма мора им гарантовати што је могуће веће предности.

Туризам у заштићеним областима мора давати допринос локалној привреди. Специјална пажња мора се посветити, одржању равнотеже између користи из туризма и других сектора.

Активности се морају базирати на квалитету области која подстиче коришћење природног и културног наслеђа.

Туристички производи у заштићеним областима морају се оријентисати према едукацији у корист младих људи.

Маркетинг и промоција морају помоћи повећању свести посетилаца о заштити животне средине. Промоционе поруке морају осветлити преимућства територије и подстаћи посетиоце да их посете и у ван-сезони (Јакопин, 1997.).

Јединствен приступ туризму

Напред наведене, и сличне акције, указују на потребу јединственог приступа развоја туризма у законом заштићеним подручјима Србије. У том циљу морају се концептирати теоријски исправне и у пракси примењиве акције хотел менаџмента, јер без хотела није могуће развијати одговарајуће врсте туризма. Реч је о потреби усвајања начела хотел менаџмент, који има више аспеката, међу којима се истичу следећи:

– **Управљање клијентелом.** Развој туризма у заштићеним областима биће неопходно базиран на маркетиншком приступу. Очекивања потенцијалне клијентеле биће анализирани како би им се адаптирале туристичке услуге и допринело задовољењу очувања природе. Туристички производи и активности морају се развити у складу са очекивањима и идентификованим циљевима туриста.

- **Управљање токовима туризма.** Биће постављене мере за управљање токовима туризма у простору и времену. Те мере ће омогућити пораст економског утицаја туристичких активности на дотичну област.
- **Управљање саобраћајем.** Смањење саобраћаја конституисаће један од приоритета стратегије туризма заштићене области. Предузеће се мере коришћења јавног саобраћаја приликом приступа заштићеној области и кретања у оквиру њених граница.
- **Управљање и контрола туристичких активности.** Формулисаће се препоруке за обезбеђење управљања активностима у заштићеним областима. У случају нових облика активности мора се дати препорука за реновирање постојећих зграда, употребу локалног материјала и традиционалне градње.
- **Развој специфичног туристичког производа.** Заштићене области помоћи ће да се креирају туристички производи који унапређују наслеђе дотичне територије. Ове активности морају бити такве да осигурају минималан утицај на природне и културне компоненте животне средине.
- **Подизање свести посетилаца.** Јавност ће бити информисана о циљевима одрживог развоја. Требало би да информације буду проширене на основу природе животне средине. Могу бити публиковани кодови понашања у складу са заштитом животне средине (Група аутора, 1997.).

На наведене констатације могуће је да је код анализе рада хотелских објеката у законом заштићеним пределима Србије, свуда понаособ, уважавати локалне специфичности, посебно водећи рачуна о величини објеката и величини заштићене територије. За уважавање је и различит број врста туризма које се у заштићеном простору одвијају, те се у зависности од њих мора формирати и стратегија менаџмент пословања. Ово због тога што је „За нормално функционисање пословног система, неопходно управљање појединачним процесима и подухватима, што је улога концепта пројект менаџмента. Управљање пројектом представља концепт потврђен у пракси и наравно научно заснован, који постиже рационално усклађивање свих потребних ресурса и координацију

активности потребних да би се дати пројект реализовао на најефикаснији начин, уз помоћ одговарајућих метода организације, планирање вођења и контроле. Суштина примене концепта пројект менаџмента јесте избор одговарајуће организационе структуре, која ће омогућити ефикасну реализацију пројекта у одговарајућем времену, ресурсима и трошковима" (Јовановић-Божинов, 2001, стр. 1).

Наведени став иако општег значаја веома јасно указује да је примена менаџмент пословања у хотелијерству преко потребна, пре свега у објектима у или поред законом заштићених комплекса. Пошто је пословање хотелских објеката веома сложено, јер обухвата више радних, производних и услужних делатности и операција, менаџмент системом потребно је изналазити најефикасније начине за остваривање одговарајућих економских ефеката.

У савременом туризму често се истиче да је туристичка услуга, односно, туристички производ, спона између услужне туристичко - угоститељске организације и туристе као потрошача.

Улога маркетинга у тим процесима је веома значајна, често и пресудна. Односи са потрошачима овде представљају кључни концепт. Изградња и одржавање односа са потрошачима представља кључни задатак не само том менаџмента и front - line особља већ свих запослених у организацији.

У недостатку савременијих и свежијих истраживања, морамо се подсетити да су ранија истраживања страних туриста у Југославији, показала да су они незадовољни комфором и чистоћом у хотелским собама, да су плаће неуредне и празне, да нема паркинга довољно, да су људи - туристички радници нељубазни, слабо говоре стране језике, и да је тешко доћи до информација о туристичкој понуди. Страни туристи су бивали задовољни нашим услугама тек на други поглед - после првог шока, када су упознали тајне туристичке „непосредне гостопримљивости". О многим од ових недостатака можемо се и данас сами уверити када озбиљније и критички погледамо како изгледају наши туристички простори, излози туристичких агенција, холови хотела и хотелске собе, колико и каквих осмеха и речи љубазности и конвенционалне пословности изговарају туристички радници. Не терба

помињати колико мало (хотела, агенција) спроводе анкетирање гостију о задовољству понуђених услуга, а и од оних који су понудили анкете, колико њих се упозна са њиховим одговорима.

То су све разлози због којих на нашем стадијуму развоја туризма није битна финеса да ли су три елемента маркетинг мих-а: људи, процес и простор, додатни елементи, или су саставни део производа као елемента маркетинг мих-а. Јер сви аутори се слажу да су то важни елементи, само им се место у систему разликује.

Суштина је у препознавању различитих улога које запослено особље има у оквиру маркетинг стратегије, а нарочито у домену утицаја на потрошаче. При томе треба имати у виду да нису сви запослени у услужном предузећу у истом положају у односу на потрошаче, те да немају исти утицај. Елементи овог инструмента су:

1. Људи који пружају услуге у туризму и који долазе у контакт са туристима и од чије љубазности, професионалности зависи задовољство туриста;

2. Људи који истражују жеље и потребе потрошача, стварају идеје и креирају услугу у туризму и који разумеју потребе туриста;

3. Туристи, од чије ће кооперације, спремности и културе зависити задовољство понуђеном услугом, али и квалитет саме услуге.

Код ових категорија као елемената маркетинга, су важне следеће компоненте:

- образовање (по степену и профилу),
- квалитет рада,
- општа култура,
- пословна култура,
- природна и научена љубазност, жеља да се ступи у контакт и обавити пренос услуге од понуђача до потрошача.

Најчешћи контакт са потрошачима имају радници на шалтерима и у агенцијама, на рецепцијама хотела, туристички водичи, аниматори, рекреатори. Ово особље репрезентује фирму, оставља први утисак на потрошача и често је једино које утиче на потрошача, који објашњава

услугу и на крају је и продаје. Из овакво значајне улоге лица за контакт у услужним фирмама проистиче и потреба да буду посебно бирања, да имају посебан положај у предузећу, да буду редовно посматрана и награђивана.

Код избора тестирања особа за контакт морају се узети у обзир техничка знања, али и психолошка и мотивациона кондиција тих људи. Они морају бити културни, љубазни, образовани, стабилне особе које знају да процене како се треба понашати, како утицати на потрошача, да буду учтиве, поверљиве, честите особе. Стил облачења и понашања мора бити прилагођен врсти, квалитету и имиџу фирме. На овим радним местима су могући конфликти као последица неизвесности, нових ситуација и потребе сналажења. Особље за контакт мора добро познавати организацију фирме, знати своја овлашћења и систем контаката како би на најефикаснији начин разреши конфликте и дилеме.

Осим ове групе особља која је у директном контакту са потрошачима, у услужним предузећима и сви други запослени морају бити свесни да је пружање услуга одговоран посао, да је промењљив. У оним предузећима у којима се примењује маркетинг политика морају имати на уму да само од задовољстава потрошача зависи реализација свих циљева и тиме успешност предузећа. То значи да сви запослени у услужним предузећима на све начине морају водити рачуна о задовољству потрошача о њихоим жељама и очекивањима. Тако, персонал који ради на промотивним активностима мора познавати психологију потрошача како би креирао најповољнији промотивни мих прилагођен одређеном сегменту тражње. Људи који раде у унутрашњим пословима информатике, рачуноводства морају водити рачуна да благовремено и без грешака евидентирају и обавештавају потрошаче о свему што је у њиховом интересу. Менаџери свих нивоа имају посебну одговорност и потребу познавања не само потрошача и пословаса њима него и самих радника са којима су у директном контакту, а што спада у домен интеративног менаџмента.

Посебно је потребно да успешност пласмана туристичке услуге зависи и од туриста. Туриста је тај који бира, комбинује и формира туристичку услугу. Он је тај који образовањем и културом ступа у

контакт са простором, људима који пружају услугу. И сам туриста је подједнако значајна компонента услужног маркетинга. То су одавно схватили сви они који желе да буду успешни, те више и не очекују да се туристи као потрошачи сами едукују, него су учинили и корак напред, па велике фирме раде на перманентној едукацији потенцијалних потрошача. У том циљу неопходно је стално пласирати потенцијалним туристима информације о томе шта је квалитет у туризму, шта је уопште услуга у туризму и шта је све потребно па да туристи буду задовољни. Да поједноставимо - туриста претходно информисан, образован, културан и пре свега отворен за све врсте комуникација је потенцијални задовољни туриста. Он је спреман да тражи максимум, али и да разуме случајне киксеве.

Принципи менаџмента

Савремени свет, посебно хотелијерство, карактерише велика сложеност пословања са домаћом и иностраном клијентелом. Због тога је реализација пословних задатака условљена низом предвидивих, али и непредвидивих тешкоћа. Због тога је неопходно такво управљање које на минимум своди негативне ефекте и до максимума развија позитиву. Тако пословање почива на извесним принципима, које савремена наука дефинише на следећи начин:

- Усмеравање појединаца или групе запослених на одговарајуће специјализоване активности. То потенцира поделу рада, која је у хотелијерству веома наглашена,

- Руковођење на такав начин да се увек и свуда подразумева издавање наредби за извршавање одговарајућих послова.

- Радна дисциплина која се дефинише одговарајућим правилницима и важи за све запослене, односно, тиче се послодаваца и запослених на различитим радним местима и пословима у хотелским објектима.

- Директност и јединство управљања, без дуплирања наредби, како не би дошло до повремених преклапања послова или неспоразума око извршавања одређених радних задатака.

- Планирање акција мора бити јединствено, јер низ послова у хотелским објектима подразумева синхронизацију више активности до формирања и пласмана коначног производа. Овде није реч само о хотелском објекту као целини, већ и о окружењу, посебно законом заштићеном, које је под надзором организација изван хотелијерству и чији су циљеви често сасвим другачији од хотелијерских.

- Индивидуалне акције и индивидуални интереси морају бити подређени општим интересима хотелских објеката и институција заштите животне средине.

- Прихватљиво награђивање свих запослених, а у зависности од низа показатеља и услова рада.

- Неопходност централизације управљања проистиче из потребе ефикасности одлучивања на даљи рок и за шире активности хотелских објеката.

- Пирамидална концепција управљања је важна због постизања и одржавања хијерархије и дефинисања начела менаџмент концепције, која потенцира начело прави човек на правом месту, уз неговање праведног односа претпостављених према подчињенима.

- Планирање сасвим довољног времена за уходавање пословања како би се сви учесници у формирању хотелског производа усавршили на најбољи могући начин. При овоме је веома пожељна конструктивна иницијатива запослених на плану унапређења пословања, уштеде и остваривања већих економских ефеката.

- Посебно се истиче потребна хармонизација односа у хотелском објекту на свим нивоима запослености, радних задатака и радних места. (Јовановић-Божинов, 2001).

Иако је читав низ послова из домена менаџмента скоријег датума, стратегијски менаџмент се појавио 1950. године, ствари су се развиле до савршенства. Из општих ставова, потребно их је ефикасно усмеравати према хотелијерству. При томе је потребно истицати специфичности хотелијерства у законом заштићеним пределима. Када је у питању Србија, стање се усложњава како малим бројем хотела у законом заштићеним пределима и у њиховој околини, тако недовољном категоризацијом

објеката и савременим процесима приватизације и пословања на новим основама.

После фазе прекомерног државног интервенисања у привредне токове наше земље, следи време транзиције и приватизације. Ови процеси су захтевали и туризам и угоститељство и са различитим успехом и са различитом брзином се одвијају у Србији. При томе услужне делатности, посредништво и хотелијерство показују извесне различитости у односу на неке друге делатности. У том смислу неки аутори исправно истичу следеће: „Неке услужне радности, саме по себи, изискују нарочити прилаз у поступку приватизације, како, на пример, приватизовати туризам? Где је деона линија до које приватизација овог везаног подручја за трговину, саобраћај, хотеле, ресторане, кампове, занатство, сервисне мреже итд., може да иде као предуслов за њихов прелазак на тржишно привређивање?! Одакле почиње распродаја националног богатства, наслеђа, природних реткости и лепота. (Сворцан, 2000, стр. 81).

Исправно потенциране националне вредности потврђују значај хотелских објеката у подручјима која су законом заштићена, пре свега у националним парковима, који су општа национална вредност, оставштина за будућност. Да ли се приватизовањем хотелских објеката приватизује и њихово непосредно и посредно окружење и да ли се у таквим условима може примењивати савремени концепт менаџмент пословања када се зна да су хотелски објекти у заштићеним подручјима малих капацитета и припадају већем броју власника, међу којима има више конкуренције него заједничких акција унапређења пословања.

Менаџмент људским ресурсима у хотелским објектима

Хотелијерство и туризам су делатности са великим бројем запослених. То значи да је организација пословања сложена и све више почива на менаџмент концепцији, како би се постигли задовољавајући економски ефекти. У том смислу има позитивних ставова у литератури и треба их приводити пракси. Из домена менаџмента људским ресурсима у хотелијерство потребно је прелазити на менаџмент пословање хотелских објеката појединачно и хотелских предузећа у целини. Ово због тога што

се у хотелијерству низ послова које обављају људи никада и ничим не може заменити машинама. „Угоститељство се, иначе, базира на кооперацији и пријатељству међу људима којима је циљ да привуку у угоститељски објекат што више људи - гостију. Менаџер људским ресурсима брине о људима, њиховим потребама, жељама које се уклапају у потребе угоститељског предузећа. Дакле, менаџер координира и усклађује људске ресурсе са циљевима предузећа" (Килибарда 2000, стр. 5).

Данас се у пословању хотелских објеката полази од чињенице да је планирање послова и задатака најважнија функција менаџмента, јер од тога зависи ефикасност хотела и хотелске организације као целине. Да би се утврдила врсте и обим послова у хотелским објектима, потребно је имати инвентар послова, јер се њиме одређују конкретни задаци. У вези са тим је и спецификација послова и задатака који се у хотелским објектима и хотелским предузећима разрађују до детаља. Опис послова и њихову спецификацију потребно је стално актуелизирати и осавремењавати, посебно у објектима у законом заштићеним пределима, јер се усавршава и законска регулатива простора и постављају све строжи критеријуми коришћења простора. Није могуће толерисати ризике између послова који се планирају за наредни период и организационих циљева који се постављају пред носиоцима пословне политике хотелских објеката и хотелских предузећа. Од сврсисходне селекције запослених зависи успех хотелског објекта и хотелског предузећа. Политика запошљавања мора бити усклађена са потребама и плановима хотелске организације и није иста код различитих врста хотела.

У најважније задатке менаџмент пословања хотелских објеката спада правилан избор запослених људи, јер је конкуренција међу хотелима и хотелским предузећима свуда јасно наглашена. Нека радна места у угоститељству и хотелијерству је тешко попунити, нарочито када се ради о објектима на планинама, где је и највећи број националних паркова и других објеката законом заштићене природе. Ако је уз то реч и о сезонском пословању, ствари се усложњавају. „Дакле, од ваљане селекције и запошљавања зависи успех угоститељске организације. Прво треба осмислити добар план и у његовој реализацију се не сме журити.

Селекција људских ресурса је полазна тачка у стварању квалитета у угоститељским предузећима, а одабрати, баш, најбоље није лако, с обзиром да свако од пријављених кандидата долази са специфичним способностима, талентима и умешностима, а све њих треба уклопити у колектив који је већ формиран" (Килибарда, 2000, стр. 49).

У законом заштићеним пределима Србије дуго година није изграђен ни један хотел. То значи да се постојећи морају организовати тако да менаџмент систем да праве резултате. Наравно, због уситњености капацитета то је тешко оствариво, те се најчешће послује традиционално.

Како су корисници услуга у хотелским објектима у законом заштићеним пределима Србије, разноврсни по низу показатеља, потребно их је уважавати у свој сложености. Део тога постиже се уважавањем идеја савременог менаџмента, које се првенствено тичу квалитета услуга. Реч је о седам основних елемената који се интерпретирају на следећи начин: Компетентност запослених који брзо реагују, емпатија или предвиђање потреба гостију, изглед хотела, собе, окружења, поузданост у испуњавању уговорених обавеза, квалитет и корисност опреме и њено беспрекорно функционисање, осећање сигурности и квалитет ресторана и свих услуга везаних за храну (Тошић, 2001). Чини се да је потребно уважавати промишљене акције хотелских објеката и запослених у њима, како би се гости определили за поновни боравак у објекту.

У вези са наведеним је чињеница да хотелски објекти морају пословати по строгим тржишним условима. За оне на просторима заштићене природе важи чињеница да хотелски објекти морају пословати по строгим тржишним условима. За оне на просторима заштићене природе важи чињеница да могу имати више цене услуга јер су у изузетним просторима, те и стратегија менаџмент пословања мора то уважавати. "Успешно пословање у промењивој друштвеној и привредној средини, од хотелског предузећа захтева непрестано прилагођавање тржишним променама, односно све турбулентнијем окружењу. Хотелска предузећа туристичке привреде и окружење у сталној су интеракцији и у том односу доминантну улогу има окружење, које је и само изложено сталним динамичним и често непредвидивим променама" (Черовић, 2001., стр. 63.).

Од посебног је значаја закључивање уговора о менаџменту, којим се, заједно са другим уговорима, уговара сарадња хотелских објеката и хотелских предузећа са домаћим и иностраним партнерима, посебно када је у питању улагање средстава за модернизацију објеката и унапређење пословања. Сматра се да је уговор о менаџменту значајан за развој и раст хотелских објеката, посебно онда када су у питању уговарачи богате традиције и солидног пословања. Више у свету него код нас то је доказано на примерима великих хотелских компанија. У питању су и послови око заједничког инвестирања, јер „Заједничка улагања представљају облик директног инвестирања који се често користе у експанзији међународних хотелских ланаца. То се односи на нова и перспективна подручја са основним циљем да се повећа учешће на глобалном тржишту и стекну конкурентске предности" (Черовић, 2001., стр. 69).

Из наведеног става који указују на предности нових подручја потребно је и извући поуке и поруке за инвестициона улагања и менаџмент пословање хотелских објеката и хотелских предузећа у законом заштићеним подручјима Србије. Иста се одликују значајним природним и антропогеним вредностима, изванредном очуваношћу и условима за развој више врста туризма, за шта су потребни одговарајући објекти са модерним менаџмент пословањем. Исто је понегде тешко успоставити, како због познатих догађаја транзиције, тако и због промене власништва неких хотелских објеката код нас. Статистика показује да је у свим хотелима и мотелима Србије запослено око 32.000 људи. „При томе, анализа постојећег менаџмента, његовог степена знања, стручних и других способности и вештина, неопходних за остваривање квалитативног управљачког процеса, заслужује посебну пажњу. Управљање процесима рада и пословања у хотелијерству, у сваком случају, изузетна је значајна и сложена менаџерска активност. Хотелијерство је, за менаџмент и менаџере, увек представљало и представља велики изазов, који, када имамо у виду пословне резултате у Србији, није наишао на прави одговор. У том смислу, чињеницом коју смо већ поменули, да 80% угоститељских организација у Србији исказује пословне губитке, сама по себи, покреће бројна питања и проблеме који

траже адекватан одговор, како на нивоу сваке хотелско угоститељске организације понаособ, тако и на нивоу државе Србије као целине" (Ђорђевић, 2003., стр. 125).

Стање хотелских објеката и хотелских предузећа у законом заштићеним подручјима Србије је сложеније него уопште, јер је реч о простору који има националну вредност и која повећава обавезе хотелијера чији се објекти налазе ту или у окружењу.

Менаџмент људским ресурсима у хотелским објектима своди се на менаџмент одговарајућих услуга и због тога је до извесне мере другачији у односу на низ других делатности. „Менаџмент услуга биће утолико успешнији уколико перманентно прати основне индикаторе промена у домену тражње односно њиховог коришћења. Ти основни индикатори могу се груписати у спектар од седам симптома. На основу њих пословодство услужних делатности може закључити да су промене већ почеле или тек предстоје" (Сворцан, 2000., стр. 190).

За примену менаџмент система у пословању хотелских објеката, из напред наведених ставова, значајним се чине следеће акције, послови и задаци:

- Промене у структури туристичког и угоститељског тржишта које су честе и бројне, а условљене су променљивошћу потражње, која је веома варијабилна не само по годинама, већ и по месецима и туристичким правцима.

- Усавршавање појединих процеса рада хотелских објеката увођењем нових технологија, односно, освајањем нових производа и услуга намењеним хотелским гостима.

- Неусклађеност између теорије и реалне праксе, што је код нас јасно наглашено, а условљено је низом промена које су захватиле читаву друштвену заједницу. На плану хотелијерства то се посебно манифестује кроз недовршену категоризацију објеката, приватизацију, денационализацију о слично.

- Неочекиваним догађајима или наглим променама у пословању које изазивају промене законских одредби, измене пореских стопа за различите производе и сировине које хотелијерство троши.

- Усвајање нових научних и практичних сазнања менаџмента од значаја за свакодневно функционисање хотелских објеката.
- Праћење промена у сферама од значаја за туризам и хотелијерство.
- Уважавање начела савремене екологије, посебно на законом заштићеним просторима који на туристичком тржишту имају посебну цену.

Хотел, менаџмент и квалитет услуге

Квалитет услуге основа је позитивног пословања свих учесника у рецептивном туризму. Због тога овај домен привлачи посебну пажњу и даје најбоље резултате у условима доследно вођене менаџмент стратегије хотелске или туристичке куће и то на дужи рок. У вези с тим аутори истичу следеће категорије, појаве и процесе:

Хотелска предузећа су у сталном тражењу начина да се креира диферентна предност, те да се кроз подизање нивоа услуге на виши ниво, неог што то чине конкуренти, буде успешан;

Повећан степен конзумеризма и повећана пажња медија на квалитет требало би хотелском предузећу да дају сигнал да већу пажњу усмере на квалитет. Потрошачи су свесни својих права и за очекивати је да неће да пате због лошег квалитета хотелског производа;

Значајно је повећана софиситцираност тржишта уопште као и тржишта хотелских услуга и производа у домену неценовних фактора (креирање имиџа, позиционирање хотелског производа, различите стратегије у вези начина испорука хотелских производа);

Утицаја на квалитет, посебно последњих година, има и развој савремене технологије која помаже да се услуга хотела подиже на виши ниво (нпр. аутоматско издавање рачуна, up-to-date информације о хотелском производу и сл.);

Квалитет хотелског производа утиче на рентабилитет предузећа;

Хотелско предузеће са квалитетом најчешће успева да обезбеди значајно тржишно учешће за свој производ;

Стратегија побољшавања хотелског производа доприноси повећању тржишног учешћа и доводи до повећања рентабилитета на дугорочној основи;

Хотелско предузеће са вишим нивоом квалитета исти комбинује са умерено вишом ценом у односу на остала предузећа што је добар начин обезбеђивања раста и, у крајњем, повећања профита предузећа;

Слика 16. Хладни бифе декорисан за свечане прилике

(Фото: А. Филиповић)

Маркетинг оријентисано хотелско предузеће морало би да врши перманентно планско прилагођавање сопственог производа (као и осталих инструмената тржишног наступа) у складу са жељама и захтевима туристичког тржишта (и тржишта пословних путовања). Променом у квалитету производа;

Маркетинг истраживање требало би да идентификује кључне особине хотелског производа, а које су од основне важности у реализацији тог производа на тржишту. Често се истиче да није у питању "највиши" квалитет већ "прави" квалитет. Он би могао да се дефинише као спој оцена квалитета онако како га виде и потрошачи и запослени;

Корисна сугестија менаџерима (и хотелских предузећа) у вези са стратешким управљањем у домену квалитета може да се сублимира у следећих четрнаест тачака:

Окренути се потреби перманентног унапређења производа и услуге;

Адаптирати се новој филозофији. Налазите се у новом економском добу (изоштрена конкуренција, коминирање услуга и сл. - О.Б.);

Пажњу усмерити на инспекцију у долажењу до сазнања о достигнутом степену квалитета;

Елиминисање нумеричких показатеља у борби за квалитет;

Елиминисање слогана (радити на конкретном унапређењу квалитета);

Уклањање баријера и ослобађање креативне снаге свих запослених у борби за квалитет;

Увођење строгог система образовања и унапређење знања за запослене;

Задовољство потрошача је циљ управљања квалитетом хотелског предузећа. У том процесу важно је рано откривање и превенција увези са потрошачким незадовољством квалитетом хотелског производа. У том контексту, битно је бити упознат са већим бројем фактора као што су нпр.:

- природа и учесталост проблема са којима се, у вези са квалитетом производа, сусрећу потрошачи;

- сазнања о начинима да се одмах решавају такви проблеми;
- сазнање о узроцима настајања проблема и сл.

Уважавајући ове препреке менаџмент хотелског предузећа може извршити практичну екстензију могућих стратегија (и са тим повезане стратегије квалитета) у свим инструментима пословне политике (Бакић Д. 2002.).

ХОТЕЛИЈЕРСТВО У СРБИЈИ

Хотелијерство је привредна грана у директној вези са угоститељством. Односи се на смештај гостију, уз услуге исхране. „Угоститељски сектор смештаја често се поистовећује са појмом хотелијерство. Ипак, стручна литература са енглеског говорног подручја раздваја значење појмова угоститељски сектор смештаја и хотелијерство. Ово из разлога што у пракси егзистирају различити облици смештаја у широком распону квалитета и начина пружања услуга" (Косар, 2002, стр. 10).

Неравномерност размештаја

Савремено хотелијерство у Србији треба посматрати са аспекта савремених промена у целокупној привреди, где се значајем и актуелношћу истичу бројне промене власништва и пословања. „Транзициони процеси, у свим земљама означавају споре, или брзе промене остварених друштвено-економских навика. Туризам Србије има основе у спорим формирањима тржишних сегмената, али и могућности бржих трансформација у секторима одрживог развоја и просторима ризичних тржишта. Узимајући у обзир још недефинисан хотелски производ, недефинисан туристички итинерер и маркетинг микс, Србија мора да прихвати правила игре светског туристичког тржишта. То тржиште јој је омогућило да уђе у европску реорганизацију туризма, а самим тим и хотелског бизниса, што се уклапа у захтеве постмодерног туризма и укључује у одговарајуће међународне организације" (Миленковић, 2003., стр. 281), Наведена порука је јасна, али у садашњим условима у Србији тешко остварива, нарочито када су у питању кратки рокови, Довођење туризма на европски и светски ниво, значиће и одговарајући статус хотелских организација, чему треба тежити.

У савременој статистици Србије, хотели и њихови основни подаци приказују се у одељку о угоститељству. Године 1966. у Србији је било 104 хотела свих категорија. До 1990. године тај број се повећао на 236. Од

тога је у централној Србији било 180 хотела, у Војводини 41 хотел и на Косову и Метохији 15 хотела. Подаци за 2000. годину показују да је Србија имала 233 хотела, с тим што нису обухваћени хотели на Косову и Метохији.

Стање није задовољавајуће, јер још увек се ради о малом броју објеката, недовољно заступљеној категоризацији по новим стандардима. Уз то, често је реч о малим објектима, као и онима који су већ приватизовани или им приватизација предстоји.

Успони и падови броја лежаја

Године 1966. у свим хотелима Србије било је 9.028 лежаја намењених гостима. Број лежаја у хотелима Србије се до 2000. године повећао на 35.340, при чему нису обухваћени хотели на Косову и Метохији, те статистика не омогућује право сагледавање стања у Србији.

Табела 15. Број лежаја у хотелима Србије

	1966	1970	1975	1980	1985	1990	1995	1999	2000
Укупно лежаја	50472	74096	91281	108521	115880	116462	108319	97800	92490
Хотели–свега	9028	12844	18430	26707	35475	37653	38194	34867	35340
Хотели прве категорије (5*)	-	1062	1000	1854	1854	1861	2263	2277	1125
Хотели друге категорије (4*)	1850	1369	1679	3266	4582	5667	6076	4755	2792
Хотели треће категорије (3*)	3563	5826	9278	16774	24356	26614	26733	24809	15947
Хотели четврте категорије (2*)	2386	1641	2956	1698	1859	1362	1200	1067	7238
Хотели пете категорије (1*)	1229	2946	3517	3115	2824	2149	1922	1959	967
Хотели – некатегорисани	***	***	***	***	***	***	***	***	7271

Извор података: Статистички годишњак Србије. Републички завод за статистику, Београд, 2002.

Подаци показују да је током статистички обухваћеног периода од 34 године, број лежаја у хотелима Србије благо растао. Са нешто више од 9.000 године 1966. достигао је више од 35.000 године 2000. с тим да тада

нису обухваћени хотели на Косову и Метохији. Наравно, због познатих догађаја, на Косову и Метохији нема никаквих туристичких кретања. Хотели су постали седишта различитих домаћих и међународних организација, те не обављају своју основну функцију. То значи да ни хотелски објекти у законом заштићеним пределима Косова и Метохије нису у функцији, те се на исте не може примењивати савремени менаџмент стратегија.

Од интереса је чињеница да је највећи број лежаја у хотелима Србије био 1995. године, а затим се смањило. У односу на број лежаја у другим смештајним капацитетима, хотели показују значајно смањење током три протекле деценије. Тако је, на пример, године 1975. од укупног броја лежаја у Србији (91.281) у хотелима било 18.430, док је године 2000 тај однос 92.490 према 35.340. Овакво стање указује на чињеницу да се број лежаја укупно, повећавао брже од броја лежаја у хотелима. Како су за развој иностраног туризма хотели најзначајнији објекти, то се негативно одражава на савремени међународни туризам у Србији, на шта негативно утиче и читав низ других догађаја и процеса као и чињеница да су неки хотели нижих категорија дуго били намењени избеглим лицима, те је време њиховог поновног укључивања у редовне хотелијерске послове неизвесно. На све то надовезују се проблеми денационализације и приватизације, што условљава извештај застој у пословању.

Број хотела и број лежаја у њима није подједнако размештен на читавој територији Србије, што је последица традиције, вредности туристичких места и постојања градских насеља у којима има мањих и већих хотелских објеката. Наравно, највише хотела и лежаја у њима има централна Србија, која је и територијално пространија и од Војводине и од Косова и Метохије и када су у питању законом заштићени објекти истиче се не само величином, већ и њиховим бројем.

Табела 16. Број лежаја у хотелима Србије по предеоним целинама

	Централна Србија			Војводина			Косово и Метохија		
	1990	1999	2000	1990	1999	2000	1990	1999	2000
Укупно лежаја	99993	90593	84855	8642	7207	7635	7827
Хотели–свега	29127	29872	30158	5083	4995	5182	3443
Хотели прве категорије (5*)	1861	2277	1125	-	-	-	-
Хотели друге категорије (4*)	4358	4577	2388	178	178	404	1131
Хотели треће категорије (3*)	20001	20194	13483	4611	4615	2464	2002
Хотели четврте категорије (2*)	1002	987	6015	110	80	1223	250
Хотели пете категорије (1*)	1905	1837	8027	184	122	165	60
Хотели – некатегорисани	6345	926

Извор података: Статистички годишњак Србије. Републички завод за статистику, Београд, 2002.

Статистика показује да је од укупног броја лежаја у Србији 1990. године (99.993) у централној Србији било 29.127. Док се до 1999. године укупан број лежаја у Србији смањило за 9.400, докле се у хотелима повећао за 745. До године 2000. укупан број лежаја намењен туристима у Србији смањило се на 84.855, док се број лежаја у хотелима повећао на 30.158. Стање у Војводи и је доста стабилно. Промене у броју хотелских лежаја су незнатне. За разлику од тога, за период после 1990. године, нема правих података о броју хотела и броју лежаја у њима.

Према подацима Републичког завода за статистику у 2003. години у туристичкоугоститељским објектима Србије укупно има 85.634 лежаја у којима је 1.997.947 туриста остварило 6.684.592 ноћења. Од укупног броја у хотелима има 34.661 лежајева и 1.251.576 туриста је остварило 3.477396 ноћења.

Доминација хотела у градским насељима

Највећи број хотела у Србији и највећи број лежаја налази се у њима налази се у градским насељима и у бањама. Знатно мање објеката хотелијерства је у центрима планинског туризма. Такво стање се негативно одражава на туризам у законом заштићеним пределима Србије, јер су они највећим делом и са највећом површином заступљени у планинском простору Србије.

Табела 17. Број лежаја у Србији по врстама места

	Укупно	Седишта Републике и АП	Бањска места	Планинска места	Остала туристичка места	Остала места
Република Србија						
1966	50472	8747	23365	6037	4692	7631
1970	74096	16449	32894	10882	9482	4389
1975	91281	20411	41294	13009	11092	5475
1980	108521	18754	48677	16729	17168	7193
1985	115880	18437	49044	19365	20942	8092
1990	116462	18250	46564	22077	21811	7760
1995	108319	17554	40251	23492	20057	6965
1998	105438	17500	38621	22801	19587	6929
1999	97800	16348	36726	20530	17902	6294
2000	92490	12304	35049	20701	18121	6315
Централна Србија						
1998	91340	15000	37446	20007	13989	4898
1999	90593	14875	36698	19931	14187	4902
2000	84855	10496	35021	20192	14009	4687
Војводина						
1998	7840	1458	28	477	4470	1407
1999	7207	1473	28	599	3715	1392
2000	7635	1358	28	509	4112	1628
Косово и Метохија						
1998	6258	1042	1147	2317	1128	624

Извор података: Статистички годишњак Србије. Републички завод за статистику, Београд, 2002.

Од значаја за хотелијерско пословање Србије је и број запослених у хотелима. Статистика показује да је године 1955. у хотелима Србије било свега 738 запослених. Број запослених се током времена повећавао.

Највише запослених било је 1985. године (16.620), када је било и највише запослених у туризму и угоститељству Србије уопште (82,547). После 1985. године, туризам и хотелијерство у Србији стагнирају и назадују. Садашње стање капацитета, запослених и промета, одговара стању из 1975. и 1980. године. Значи, потребно је најпре се вратити на некадашње стање, а затим, примењујући савремене методе пословања, посебно менаџмент и маркетинг стратегију, ићи даље.

Табела 18. Број запослених у угоститељству Србије

	1955	1966	1970	1975	1980	1985	1990	1999	2000
Укупно	21757	3562	4280	56014	70230	82547	77354	74083	79520
Хотели	738	4710	6097	9055	12871	16620	16183	12095	12085

Извор података: Статистички годишњак Србије. Републички завод за статистику, Београд, 2002.

Слика 17. Хотелски комплекс на (Равном Копануку *Фото: А. Филиповић*)

Категоризација угоститељских објеката у Србији

Према подацима из регистра републичког министарства трговине и туризма за 2004. годину категорисано је 407 угоститељских објеката.

Наведени објекти су разврстани по врстама и на основу тога су добили решење о одређеној категорији.

Хотела укупно 199, од тога:

преве категорије (5*)3 хотела
друге категорије (4*)16 хотела
треће категорије (3*)63 хотела
четврте категорије (2*).....87 хотела
пете категорије (1*).....30 хотела

Мотела укупно 28, од тога:

прва категорија (3*).....8 мотела
друга категорија (2*).....7 мотела
трећа категорија (1*).....13 мотела

Туристичких апартмана укупно 4, од тога:

прва категорија (5*).....1 туристички апартман
четврта категорија (2*).....2 туристичка апартмана
пета категорија (1*).....1 туристички апартман

Апартманска насеља укупно 3, од тога:

Друга категорија (4*).....3 апартманска насеља

Пансиона укупно 4, од тога:

прва категорија (3*).....4 пансиона

Кампа укупно 3, и то:

треће категорије (2*).....1 камп
четврте категорије (1*).....2 кампа

Ресторана укупно 166, од тога:

прва категорија (4*).....34 ресторана
друга категорија (3*).....33 ресторана
трећа категорија (2*).....92 ресторана
четврта категорија (1*).....7 ресторана

Од 262 хотела на територији Србије без Косова и Метохије категорисано је 199 хотела. Највише категорисаних хотела је са две звезде 87, у трећој категорији су 63 хотела, а најмање је у првој

категорији само 3 хотела. Највећи број хотела у заштићеним природним подручјима је категорисан.

Запосленост у хотелијерству Србије

Готово у целом периоду од 45 година, удео запослених у хотелима у односу на укупан број запослених у угоститељству Србије, није прелазно 20%, док је у појединим годинама био и знатно испод тога. Таква структура негативно је деловала на укупан развој туризма, јер су хотели најзначајнији објекти када је у питању појединачна и укупна потрошња гостију.

За број запослених у угоститељству Србије, као и код броја хотелских објеката, карактеристично је да их је највише у централној Србији, мање у Војводини и најмање на Косову и Метохији, на шта најбоље указују подаци у наредној табели.

Табела 19. Запослени у угоститељству Србије

	Централна Србија			Војводина			Косово		
	1990	1999	2000	1990	1999	2000	1990	1999	2000
Укупно	56905	59567	65524	14372	14516	13996	6077
Хотели	12381	10054	10006	2362	2041	2079	1440

Извор података: Статистички годишњак Србије. Републички завод за статистику, Београд, 2002.

Број хотелских објеката и број запослених у њима по предеоним целинама Србије, јасно се одражава на промет изражен у хиљадама динара. Од укупног промета у угоститељству централне Србије 2000. године, који је износио 9.861.333.000 динара, у хотелима исте територије реализовано је 2.689.905.000 динара, што је нешто више од једне четвртине. У исто време, од укупног прихода угоститељства Војводине (830.609.000. динара) у хотелима је реализовано 175.502.000 динара, или мање од 20%. Уопште узев укупан промет у угоститељству Србије 1999. године износио је 5.001.948.000 динара, од чега су хотелски објекти захватили 1.211.817.000 динара, што чини око 25 %. Стање се погоршало 2000. године. Тада је у угоститељству Србије остварен приход од

11.751.393.000 динара, а у хотелима 3.145.561.000 динара. Стање из хотелијерства уопште одражава се на хотелске објекте у законом заштићеним подручјима и заслужује детаљна статистичка истраживања, како би се на основу показатеља утврдили прави економски ефекти, значајни за осмишљавање даљег рада, инвестиционо улагање, пропагандне акције и слично.

Од интереса су и ставови да „У Србији, без јужне покрајине (Косово и Метохија), према статистичким подацима, има 157 хотела и 43 мотела. Један број хотела и мотела су самосталне организације у друштвено-државном власништву, други су у саставу појединих угоститељско-туристичких друштвених предузећа, а трећа група су приватизовани хотели, трансформисани у акционарска друштва. Према планским предвиђањима темпа приватизације, очекује се да сви хотели и мотели у Србији буду до краја 2003. године приватизовани. Број хотела и мотела, несумњивом с обзиром да је Србија релативно мала земља, представља велико богатство. Али, ако пођемо од основних резултата, односно од чињенице да је, према последњим подацима, крајем 2002, године, 80% угоститељских организација у Србији забележило пословне губитке, онда би могло да се каже да су хотели у Србији још увек неискоришћено или недовољно искоришћено богатство" (Ђорђевић М. и Ђорђевић С. 2003, стр. 124).

Наведени ставови се нису обистинили у потпуности. Тј. до краја 2003. године није приватизована ни половина постојећих хотела у Србији. Такво стање усложњава процес примене менаџмент пословања, утолико пре што је често реч о хотелским објектима који послују са губитком.

ОСНОВНЕ СТРАТЕГИЈСКЕ ПОСТАВКЕ ХОТЕЛМЕНАЏМЕНТА У ЗАШТИЋЕНИМ ПРЕДЕЛИМА СРБИЈЕ

Заштићени предели Србије бројни су и разноврсни. Њихове туристичке вредности су само делимично искоришћене за развој одговарајућих врста туризма. Степен туристичке валоризације није свуда подједнак, што у првом реду зависи од туристичке привлачности законом заштићеног простора, али и од обима и структуре материјалне базе и инфраструктуре.

Табела 20. Број лежаја и туристички промет у заштићеним природним подручјима Србије у 2003. години

Заштићено подручје	Број лежајева	Број туриста	Број ноћења
Национални парк Копаоник	4.797	85.805	413.781
Национални парк Фрушка гора	292	8.788	46.051
Национални парк Ђердап	517	30136	58.206
Национални парк Тара	2.447	44.863	198.397
Национални парк Шар планина	–	–	–
Парк природе Палићко језеро	321	12.646	25.533
Остала заштићена подручја	193	5.790	17.450
Укупно	8.567	188028	759438
Процент у заштићеним подручјима у односу на Србију	10%	9,5%	11,4%

Извор: Републички завод за статистику, Београд

За туризам у законом заштићеним подручјима Србије од посебног значаја су хотели, као објекти који у највећој могућој мери задовољавају туристичку потражњу, могу пословати током целе године, имају пратеће објекте и осмишљен садржај боравка. Указаћемо на хотеле који су у функцији и који могу бити интересантни за разматрање хотел менаџмента било по добрим пословним резултатима или пак пропустима на које треба обратити пажњу.

У Националном парку Тара најпосећенији хотели су „Оморика“ и „Бели бор“. Оба наведена објекта припадају Војној установи Тара и раде током целе године.

Хотел „Оморика“ је прве госте примио 1977. године. Налази се у туристички најпривлачнијем делу планине Таре, на Калуђерским барама, где туризам има дугу традицију. Хотел „Оморика“ је на надморској висини од 1.059 м и саграђен је у планинском стилу. Има 166 соба са 345 лежаја. Располаже базеном, ресторанима, летњим терасама, салом за конференције, библиотеком, кугланом, ТВ саломом и пространим паркинг плацем у чијој су близини терени за мале спортове на отвореном простору. Недалеко од хотела је простор за припремање хране на отвореном простору, а уређена је и трим стаза.

Хотел „Бели бор“ је отворен 1980. године. Почетак изградње везује се за уређење здравствено-лечилишног објекта, који је затим био у поседу Секретаријата за унутрашње послове, док није уступљен Војној установи, која и данас њиме располаже. „Бели бор“ има 226 лежаја, простран ресторан, продавницу сувенира, салу за билијар и стони тенис и простране спортске терене на отвореном простору. Погодује летњем и зимском боравку омладине и спортиста.

У хотелима „Бели бор“ и „Оморика“, као и депандансу „Јавор“, који такође припада Војној установи, пословање има извесне специфичности у односу на класично хотелијерство. То се, пре свега односи на двојне цене (војна лица, чланови њихових породица, остали интересенти), као и у првенству коришћења и организације боравка у летњој и зимској сезони.

У периоду између 1980. и 2001. године, највише туриста у објектима Војне установе на Тари било је 1989. године (32.189), а најмање

1993. године (12.304). Највише ноћења остварено је 1989. године (225.328), а најмње 1993. године (86.134). Интересантно је да је у вишегодишњем периоду просечан боравак око 7 дана, што указује на то да у структури гостију доминирају они који користе повластице и право да бораве по 7 до 15 дана на планини.

**Табела 21. Туристи и ноћења у хотелима
Војне установе на планини Тари**

Година	Туристи		Ноћења		Просечан боравак
	Број	Индекс	Број	Индекс	
1980.	14.048	100	98.339	100	7.0
1981.	15.035	107	105.250	107	7.0
1982.	25.059	178	175.416	178	7.0
1983.	29.722	211	208.057	211	7.0
1984.	27.321	194	191.249	194	7.0
1985.	29.104	207	203.732	207	7.0
1986.	30.206	215	211.820	215	7.0
1987.	27.110	193	189.770	193	7.0
1988.	30.987	220	216.910	220	7.0
1989.	32.189	229	225.328	229	7.0
1990.	29.310	208	205.176	208	7.0
1991.	25.238	179	176.664	179	7.0
1992.	25.353	180	177.480	180	7.0
1993.	12.304	87	86.134	87	7.0
1994.	14.538	103	101.771	103	7.0
1995.	18.592	132	130.146	131	7.0
1996.	18.834	134	131.840	133	7.0
1997.	15.857	112	110.999	113	7.0
1998.	31.405	223	219.836	223	7.0
1999.	20.533	146	143.733	146	7.0
2000.	23.448	170	164.138	170	7.0
2001.	22.797	162	194.579	198	8.5

Извор података Војна установа „Тара“, Бајина Башта.

Осцилације у броју туриста и броју ноћења у хотелима Војне установе на планини Тари нису тако изразите као код неких других хотела на нашим планинама. Пад промета после 1992. године условљен је познатим догађајима у нашој земљи. Садашње стање одговара оном из осамдесетих година. Искоришћеност смештајног дела оба хотела у две

протекле деценије варирао је између 30 и 85%. С обзиром на власништво хотела „Оморика“ и „Бели бор“, односно, трансформацију војске Србије и Црне Горе, није реално очекивати брзо успостављање нових начина пословања и примену менаџмент система.

Национални парк Копаоник има највише хотела међу законом заштићеним подручјима Србије. Хотели на Копаонику грађени су у различито време и различитих су власника. Већина ради током целе године, са јаче наглашеном зимском, него летњом туристичком сезоном.

Хотел „Путник“ има 230 лежаја и настао је на месту некадашњег планинарског дома „Вила над сунчаном долином“. Има задовољавајуће унутрашње садржаје. Од недавно је приватизован, заједно са туристичком агенцијом „Путник“, чије је седиште у Београду. Сигурно је да ће нови власник реформисати досадашње пословање и искористити предности које му даје сопствена туристичка агенција „Путник“ која има дугу традицију и развијено пословање на плану рецептиве.

Хотел „Сребрнац“ је изграђен 1983. године, на прилазу туристичком центру Равни Копаоник. Има 200 лежаја и за релативно кратко време променио је више власника. Данас послује као одмаралиште поште. Време је показало да је подигнут на лошој локацији, а како нема довољно пратећих објеката, недовољно је искоришћен. Дотирани боравак запослених у пошти омогућује боље попуњавање капацитета, али због тога овде тешко применити савремене методе менаџмент пословања, уз наглашавање економских цена услуга и остваривања задовољавајућег дохотка.

Хотел „Гранд“ има 420 лежаја у 173 собе. Највећи је и најопремљенији на Копаонику. Припада Генексу, који је у фази трансформације и приватизације, те је питање како ће хотел даље пословати. Одликује се изванредно богатим садржајима у објекту и у непосредној близини. Погодује зимском и летњем боравку, али је као и остали туристичко-угоститељски објекти на Копаонику, угрожен претераном урбанизацијом и повременим недостатком воде за пиће, што му може умањити категорију.

Хотел „ЈАТ“ је апартманског типа. У 140 апартмана има 520 лежаја. Изграђен је 1988. године у оквиру туристичког комплекса Равни Копаоник. Већ неколико година, сразмерно слабом пословању ЈАТ-а и сам је на граници рентабилитета. Определио се за прихват ученичких екскурзија и организацију зимског и летњег боравка ученика по систему школа у природи, што му је умањило значај и осиромашило понуду. Реорганизацијом наше авиокомпаније, вероватно ће и хотел „ЈАТ“ бити обухваћен.

Хотел „Јуниор“ се налази крај села Брзећа, у источној подгорини Копаоника. Има 380 лежаја и намењен је летњем и зимском боравку младих. Препознатљив је по спортским теренима у околини и боравку спортских екипа на припремама пред значајна такмичења. Био је под надзором Министарства за спорт и омладину, али му предстоји трансформација, а са њом вероватно и нов начин пословања.

Хотел „Озон“ има само 44 лежаја и још увек незавршене пратеће објекте у околини. Приватно је власништво и послује тек годину дана. Налази се у туристичком комплексу Беле воде недалеко од села Брзећа, поред пута за Топлицу.

Хотел „Копаоник“ је такође поред села Брзећа. Има 62 апартмана са 240 лежаја. Продат је по систему тајм шеринг, али када није попуњен прима ученичке екскурзије и организује школу у природи.

Без обзира на знатно пространство и испољена туристичка кретања, **Национални парк Фрушка гора**, има мало хотелских објеката. Хотел „Термал“ у Врднику, располаже са 250 лежаја, у склопу бање, представља својеврсни бањски стационар на који је тешко применити савремену менаџмент концепцију пословања. Боравак гостију у овом објекту исказује се као број болесничких дана, те је класичан, комерцијални туризам готово немогућ. Хотел на Андrevљу је малих капацитета и у доста лошем стању. Истиче се нови хотел НОРВЦЕВ који располаже са 210 лежаја и коме предстоји пословно уходавање.

Национални парк Шар планина се налази на подручју Косова и Метохије. У оквиру националног парка је скијашки центар Брезовица са хотелима „Нарцис“ , 200 лежаја, и хотел „Молика“ такође с 200 лежаја.

Ови хотели су у прошлости били познато стечиште љубитеља зимских спортова који су користили скијашке терене Брезовице. Сада су седиште Међународних мировних снага на Косову и Метохији.

За **Национални парк Ђердап** значајан је хотел „Лепенски вир“ у Доњем Милановцу. Саграђен је у високом приобаљу Ђердапског језера, у пространој Доњемилановачкој котлини. Има 460 лежаја и низ пратећих садржаја (ресторан, национални ресторан, продавница сувенира, ТВ сала, две сале за конференције, базен, куглана, спортски терени на отвореном простору, угоститељске терасе, паркинг простор). Ради током целе године и прима ученичке екскурзије. Сада је у фази власничке трансформације.

У парку природе Стара планине налази се хотел „Бабин зуб“ са 56 лежајева. Ово подручје тек треба да валоризује своје туристичке потенцијале. Могућност смештаја постоји и у хотелима који се налазе у Пироту, Књажевцу и Зајечару.

Палић је сврстан у категорију „Паркови природе“ и има неколико мањих хотела у приобаљу језера.

Хотел „Парк“ је најстарији на Палићу. Изграђен је 1860. године и последњи пут реновиран 1990. године. Од северне обале Палићког језера је удаљен сто метара. Налази се у столетној шуми Великог парка. То је хотел са четири звездице, 42 собе са 80 лежаја. Собе су опремљене мини баром, кабловском телевизијом, телефоном. У хотелу је заступљено подно грејање.

Хотел „Језеро“ је подигнут 1865. године и више пута од тада реновиран. У односу на Велику терасу, налази се у симетричном положају са хотелом „Парк“. Има четири звездице, а располаже са 30 соба и 54 лежаја.

Најновији хотелски објект на Палићком језеру је „Президент“ са четири звездице, саграђен 2000. године. Архитектуром се уклопио у амбијент Палићког језера. Налази се у продужетку Сплитске алеје. Има, 55 соба и 110 лежаја у њима.

Табела 22. Основни смештајни капацитети на Палићком језеру

Хотел	Категорија	Број соба	Број лежаја
"Парк"	****	42	80
"Језеро"	****	30	54
"Президент"	****	55	110
"Спорт"	**	27	59
Укупно	-	154	303

Извор: ЈП „Палић- Лудош“

Хотел „Спорт“ је изграђен 1960 године. Налази се на источној обали језера. Грађен је за смештај спортиста, па је скромно опремљен. Категорисан је са две звездице. Поседује 27 соба са 59 лежаја.

Најстарији ресторан је Мала гостиона, која је изграђена 1886. године. Налази се на самом улазу у Велики парк. Њен изглед је идентичан, али је више пута реконструисана. Располаже са 200 седишта, а тераса са 400 седишта. Налази се у власништву предузећа „Elite-Palic“. У власништву овог предузећа су и ресторани Фонтана и Рибља чорба. Фонтана располаже са 170 седишта, тераса са 300 седишта. Рибља чарда располаже са 160 седишта. „Elite-Palic“ има 1230 седишта, 530 у ресторанима и 700 на њиховим терасама.

Табела 23. Угоститељски објекти у власништву мешовитог предузећа "Elite-Palic"

Ресторан	Број седишта
"Мала гостиона"	200
"Фонтана"	170
"Рибља чарда"	160
Укупно	530

Извор: ЈП „Палић Лудош“

У Великом парку налазе се и ресторани у приватном власништву: вила Викторија, Палићка чарда, Код голуба, Беле руже Брвнара, Кинески ресторан, пицерија Don Korleone и ресторан Omega.

За хотелске објекте на Палићу карактеристичан је доста висок ниво смештаја и угоститељских услуга, што је у складу са бројем звездица

којима су означени. Сви користе инфраструктурне објекте Палићког језера и раде током целе године. Сада су у фази власничке трансформације, иначе припадају фирми „Елите Палић“.

На територијама Паркова природе Србије Ресава и горње Подунавље, нема хотелских објеката. Најближи су им они у околним градовима, из којих се повремено организују туристичке посете. Слично стање је и са Делиблатском пешчаром и планином Ртањ, односно, Руговском клусуром. Најближи хотелски објекти Делиблатској пешчари су у Вршцу, Ртњу у Сокобањи и Руговској клисури у Пећи, али без правих пословних веза за законом заштићеним просторима. Не постоје хотелски објекти ни на Лудашком језеру, те малобројни интересенти користе хотелске објекте поред Палићког језера.

Поред Царске баре постоји хотел „Сибила“ који има 16 двокреветних соба и један апартман са укупно 44 лежаја. Уз ресторан поседује летњу угоститељску башту. Користе га посетиоци Царске баре, околних рибака и ловци. Сличан овом је хотел „Обедска бара“ на Обедској бари у Срему. Саграђен 1977. године има 15 соба са 30 лежаја. Изведен у бетону, не одговара природној средини, слабо је посећен и у фази власничке трансформације.

Наведени подаци о броју лежаја у законом заштићеним природним подручјима односе се само на хотеле. Наравно, да у овим подручјима постоје и друге врсте смештајних капацитета као што су пансиони, мотели, преноћишта, туристичка насеља, планинарски домови и куће, радничка одмаралишта, дечија и омладинска одмаралишта, кампови и бањска и климатска лечилишта. У свим овим смештајним објектима заштићених подручја има 8567 лежаја.

Уопште узев хотелски објекти на законом заштићеним подручјима Србије су скромних димензија, углавном давно грађени, више пута реновирани, власнички уситњени, предстоји им власничка трансформација и осмишљавање пословања на савременим менаџмент и маркетинг основама. Чини се да је потребно из општих, светских и теоријских аспеката, менаџмент пословање, усвојити као значајно за пословање хотелских објеката у Србији, а затим из домаћих искустава, позитивна решења преносити на хотелијерство у заштићеним пределима

Србије. При томе посебно треба уважавати специфичности таквих простора, јер је реч о националним вредностима, које због реткости имају посебну цену на туристичком тржишту. Због тога су од посебног значаја за развој туризма у Србији, која уз повољан географски положај, мора више и боље користити своје природне потенцијале за развој домаћег и иностраног туризма.

ЗАКЉУЧАК

Савремено хотелијерство је делатност са бројним и разноврсним везама и условљеностима са непосредним и посредним окружењем. Током векова развијало се под различитим условима и данас представља незаменљиву целину у оквирима туристичког пословања по основу домаћих и иностраних посетилаца неког места, неке регије и неких земаља у целини. На све то надовезује се чињеница да хотелијерство, као саставни део туризма, у Србији има дугу и разноврсну традицију.

Развој туризма, подразумева териотријално ширење, односно разгранавање мреже објеката који чине материјалну основу туристичког привређивања. Изградња хотелских објеката на различитим просторима намеће њихово диференцирање као израз прилагођавања окружењу. Локација детермише основне одлике врста и типова хотелијерских објеката. Мотели, планинарски домови, бањска лечилишта представљају примере различитих врста објеката чије су карактеристике опредељење локацијом уз друмске саобраћајнице, на планинама односно у бањама. Опредељење корисника за услуге смештаја и исхране у овим врстама објеката условљено је одликама простора. Треба нагласити повезаност просторних карактеристика и мотивације посете. Мотив посете одсликава потребу туристе који могућност њеног разрешења проналази на одређеним просторима, при чему неминовно користи услуге одређених врста и типова угоститељских објеката. Хотел је репрезентативна врста угоститељског објекта, с обзиром да његова техничко-технолошка опремљеност и организационо кадровска екипираност обезбеђују пружање комплетних угоститељских услуга у различитим комбинацијама као и разних додатних услуга, просторно и функционално повезаних у интегрални продукт. Пословање хотела одсликава, дакле све основне специфичности делатности угоститељства. Ова чињеница оправдава изградњу хотела на просторима најразличитијих карактеристика.

Током времена, најпре у свету, а затим и у Србији, законом су штићени и данас се штите одговарајући делови природе, као и

споменичко наслеђе. Реч је, веома често у непоновљивим предеоним целинама, које као такве имају посебну цену на туристичком тржишту, те из тога произилази низ специфичности пословања хотелских објеката, као најбољих и најтраженијих целина на туристичком тржишту. Због тога је вишеструко оправдано истраживање туризма и хотелијерства у законом заштићеним пределима Србије. Уз традиционално пословање, све више и све боље се схвата неопходност примене менаџмент система у хотелијерству, како би се на најбољи могући начин остварили задовољавајући економски и друштвени ефекти.

Новија истраживања туризма у свету потенцирају његов значај до те мере да му дају епитет „водеће индустрије“. То је у знатној мери оправдано, јер статистика показује да у међународним туристичким кретањима у свету задњих година учествује више од 700 милиона људи, или више од 1,9 милиона свакога дана. Када се броју учесника у међународним туристичким кретањима дода 3 до 4 пута већи број оних људи који своје туристичке потребе разрешавају унутар својих земаља, произилази да једна половина савремене светске популације учествује у туристичким кретањима на нашој планети. Са годишњим порастом од 3%, туризам спада у најпропулзивнију делатност. Због тога готово да нема земље и регије у свету која не тежи развоју домаћег и иностраног туризма, јер је он доносилац значајних материјалних средстава, при чему више него друге делатности упошљава бројну радну снагу и користи локалне сировине и производе.

Туризам често користи такве елементе животне средине који нису интересантни за друге делатности. Посебан значај добија у законом заштићеним предеоним целинама у којима уз научна истраживања и едукацију, има низ предности над другим делатностима. Туризам кроз пословање хотелских објеката заокружује целовитост понуде, омогућава више врста кретања и боравка и у зависности од категорије објеката, условљава својеврсну селекцију гостију. Уз примену маркетинг и менаџмент акција, процеса и система, може се значајно унапредити у односу на прошло и садашње стање. Како акције из света продиру код нас са извесним закашњењем и од већих организација ка мањим, ствари треба посматрати на прави начин.

Стручњаци Светске туристичке организације, чије је седиште у Мадриду, предвиђају стабилан раст туризма у наредних 20 година. У вези с тим је и све већи замах светског хотелијерства, нарочито великих корпорација које имају своје објекте готово на свим континентима.

За разлику од света, туризам и хотелијерство у Србији, почев од 1990. године прати перманентна криза, изазвана низом познатих догађаја у земљи и ван ње. Садашње стање туризма и хотелијерства у Србији, уважавајући број туриста, број ноћења, број лежаја и остварене приходе је испод оног од пре 30 и 40 година. Како се на све то надовезују проблеми денационализације неких објеката хотелијерства, приватизације и промене власника, стање се вишеструко усложњава. Од интереса је и губљење дела хотелске материјалне базе, јер су неки објекти годинама били места боравка избеглих лица. Таквим објектима предстоји детаљне рестаурација, како би се вратили у основну функцију.

За савремена туристичка кретања је карактеристично да су усмерена ка планинама, рекама, морима и језерима. Из тога произилази закључак да је наглашена еколошка компонента туризма, тј. траже се предели изворне или добро очуване, односно, добро заштићене природе. При томе највећи значај имају законом заштићени простори, посебно национални паркови као најрепрезентативније законом заштићене површине, националне, европске и светске туристичке контрактивне зоне и привлачности. Ово због тога што пружају бројне могућности разноврсног туристичког активирања и што се могу тако зонирати да имају довољно простора за уређење хотелских објеката и све потребне инфраструктуре и супраструктуре потребне туризму. Наравно, увек и свуда се мора уважавати чињеница да законом заштићени предели нису само за сада већ и за будуће генерације. У том смислу се морају користити позитивна искуства из света и наше земље, како не би дошло до деградације простора.

У већини националних паркова Србије може се развијати целогодишњи туризам. То је основа за осмишљавање пословања хотелских објеката и примену стратегије менаџмент пословања. Како је по дефиницији националних паркова у истима забрањена изградња туристичких и угоститељских објеката, треба поштовати затечено стање,

раније или касније изграђених хотела, али маркетиншки и по систему менаџмента третирати и оне хотеле у непосредном окружењу. Сигурно је да садашњи број хотелских објеката у националним парковима Србије и њиховом непосредном окружењу, мали. Често је реч о давно изграђеним објектима, који су малог капацитета и различитих власника. То усложњава примену менаџмент пословања, али је потребно стање сагледати до детаља и за перспективу. Чини се да пре других стања треба уважавати у Националним парковима Копаоник, Ђердап, Фрушка гора и Тара, јер, због низа познатих догађаја, Национални парк Шар планина вероватно још за дуго неће имати праву туристичку функцију.

Национални паркови Србије, којих има пет, проглашавани су у различито време, различитих су природних обележја, географског положаја, саобраћајне повезаности, препознатљивости на туристичком тржишту, као и промета туриста. Због тога сваки од њих захтева посебан менаџмент приступ пословања објеката хотелијерства.

За разлику од националних паркова, чији је број у Србији релативно мали, Паркова природе има двадесет. Неки од њих су по површини већи од националних паркова и као такви погодни за развој туризма, који је условљен објектима хотелијерства. Предност над свим парковима природе Србије треба дати Старој планини, Палићу и Горњем Подунављу. На простору наведених објеката има бројних туристичких вредности, а Палић је познат и по доброј посећености, што треба уважавати код савременог пословања, с тим што је реч о старим, реновираним и углавном малим објектима хотелијерства.

Предела изузетних одлика на територији Србије има три. Долина Пчиње, долина Мируше и клисура реке Градац, због осетљивих екосистема подлежу строгој контроли. Могуће да због тога на њиховим територијама нема објеката хотелијерства и вероватно неће ни бити грађени, те треба плански бирати локације у окружењу. Како је Мируша у Метохији, стање неизвесности развоја туризма треба посебно уважавати.

Бројношћу (73) на територији Србије, међу законом заштићеним објектима истичу се Општи резервати природе. За сада су више на папиру него на терену заштићени и валоризовани. Већина је малих површина и скромних туристичких вредности и недовољне традиције. Недовољно су

јасно категоризовани и по нашим и по међународним критеријумима, што умањује могућност туристичке валоризације и презентације на туристичком тржишту. У вези с тим су и сва питања пословања постојећих хотелских објеката, односно, изналажења основа за изградњу нових.

Међу Општим резерватима природе Србије, приоритете туристичке валоризације, презентације и маркетинг и менаџмент стратегије даљег развоја и пословања, потребно је дати следећим целинама: Делиблатској пешчари и клисури реке Ресаве. Без обзира што се истиче низом куриозитетних особености и припада овој категорији, Руговска клисура Пећке Бистрице, дуго неће имати праву туристичку функцију.

У законом заштићену категорију специјални резервати природе има 12 целина, различитих површина и разлога законске заштите. Приоритете у смислу менаџмент пословања објеката хотелијерства, треба дати Лудашком језеру и Старом Бегеју, односно, Царској бари. Поред ових законом заштићених предела већ има објеката хотелијерства, те их, без обзира на власничку припадност и капацитете, треба организовати на савремени менаџмент систем и тако пласирати на туристичко тржиште.

Природне и антропогене туристичке вредности законом заштићених предела Србије бројне су и разноврсне. Развој туризма у већини није сразмеран потенцијалима, што је условљено низом оправданих и неоправданих, изучених и непознатих појава, процеса и догађаја. Валоризација ових простора и пословање објеката хотелијерства у њима почива на традиционалним основама и не даје зодовољавајуће резултате. Нешто већим бројем туриста и остварених ноћења одликују се само Национални парк Копаоник, Национални парк Тара, Национални парк Ђердап, Парк природе Палић и специјални резерват природе Лудашко језеро. У овим просторима и у њиховој околини су и извесни објекти хотелијерства, те их је током времена могуће подвести под савремено маркетинг и менаџмент пословање. Исто мора бити синхронизовано са садашњим актуелним пословима који се тичу приватизације, денационализације и власничке трансформације (Група аутора, 2001.).

У предстојећим акцијама потребно је полазити од научних сазнања да су односи у систему човек - животна средина разноврсни и еволутивни. Да из тога често произилазе конфликтни односи, које треба сводити на минимум, јер је то основа очувања изворности природе заштићених предела и осмишљеног развоја туризма и хотелијерства у њима.

Стратегија развоја хотелског менаџмента у Србији мора уважавати позитивне и проверене ставове из света и прилагођавати их нашој стварности, посебно законом заштићеним пределима као националним туристичким вредностима. Све акције на терену морају бити подређене реалним капацитетима простора.

Туристичко вредновање простора, као значајне компоненте за пословање објеката хотелијерства и цена услуга, мора бити научно засновано и у пракси проверено. При томе се полази од чињенице да је најбоље оно опремање простора туристичким и хотелијерским објектима, који најмање ремете еколошке односе у простору. Корисност објеката заштићене природе, уложени рад у објекте материјалне базе и реткост у смислу реликтних и ендемичних врста и неумноживих и непреносивих објеката, на примерима законом заштићених простора имају низ особености, којима се мора прилагођавати пословање свих субјеката у формирању туристичке понуде и реализацији туристичког боравка. Више него на другим местима овде се мора примењивати такав менаџмент објеката хотелијерства који почива на одрживом развоју и доприноси очувању простора, посебно националних паркова за које у Европи и свету све више важи начело „Паркови живота“, односно, „Волети их до смрти“.

Принципи одрживог туризма одговарају нормама које регулишу место, улогу и начин деловања туризма у заштићеним просторима. Одрживи туризам и екотуризам се не баве само проблемима опстанка, већ се у основама програма налазе доминантно одржавање високог нивоа ресурса и доживљава туриста. Одрживи туризам важи за све средине и подразумева прилагођавање принципа одрживости особеностима сваког простора. Екотуризам је вид специфичног уклапања одрживог туризма у режим заштите датог простора. Дакле, екотуризам означава само једну конкретнију категорију одрживог туризма, односно облик туризма који је формиран за потребе туризма у просторима под режимом заштите.

Одрживи туризам је категорија примењљива на однос туризма и географске средине и заштићених предела. Битно је истаћи да се код екотуризма не ради о деликатном односу према елементима средине, већ и свим другим елементима који могу доћи у контакт са туризмом.

У процесу укључивања туризма у заштићене природне пределе, потребно је вршити истраживања усмерена на анализу, дефинисање и квалификовање позитивне и негативне стране, модела развоја масовног агресивног туризма као и вида туризма који почива на принципу одрживости.

Пошто се ради о заштићеним природним пределима не треба да постоје дилеме између комерцијалног и одрживог туризма. Режији заштите су обично одређени и чврсто постављени, тако да су сами по себи знатно ближи реализацији одрживог туризма, него када се ради о просторима који нису под режимом заштите, али који такође захтевају примену принципа одрживости. Другим речима, може се на једноставнији начин поставити планови конкретизације одрживог туризма у заштићеним пределима.

У вези са напред реченим, морају се до краја осмислити акције менаџмент хотелског пословања, који има све већи број присталица у свету и тамо где је развијен, даје праве економске резултате. Искуства великих хотелских групација треба користити и позитивна знања примењивати у Србији, посебно у њеним законом заштићеним пределима, јер су исти не само националне, већ и шире вредности и као такви одређују цену туристичког производа.

Сви послови менаџмент објеката хотелијерства у законом заштићеним подручјима Србије морају полазити од начела која се тичу глобалног управљања у хотелијерству, очувања постојећих ресурса природе, развоја специфичног и квалитетног хотелског производа и одговарајуће услуге, уз придобијање нових гостију и поделу дужности на очувању природне и културне баштине. Искуства из света указују на потребу укључивања локалне заједнице, потребу подршке локалној привреди, развоју нових облике запошљавања, едукацији за специфичне послове уз подршку хотелијерству комплементарних делатности.

Менаџмент објеката хотелијерства, уопште, и у законом заштићеним пределима, посебно, мора доприносити стратегији одрживог развоја. У том смислу, као јасан закључак, наглашавамо потребу реализације следећих активности и мера: својинско реструктурирање објеката хотелијерства, преусмеравање капацитета ка тржишном пословању, подизање нивоа услуга, проширење садржаја боравка, комплетирање понуде са објектима у окружењу, кадровско оспособљавање за све послове и сва радна места, примени селективних мера у пословању и развоју, реалности капацитета објеката о окружујућег простора, осмишљавању сезонског или целогодишњег пословања.

Опште принципе хотелског менаџмента, прилагођене пословању објеката хотелијерства у законом заштићеним објектима, одликује, подела рада до најфинијих детаља, такво руковођење хотелским објектом да се увек и свуда подразумева издавање наредби за извршавање одговарајућих послова, регулисање радне дисциплине усвојеним правилницима, директност и јединство управљања, без дуплирања и понављања наредби, уважи вање иницијативе појединаца који се истичу креативношћу и вредношћу, прихватљиво награђивање у зависности од постигнутих резултата, централизованост управљања ради избегавања неспоразума у доношењу одлука, уз пирамидални систем управљања и одлучивања, хармонизација односа у хотелском објекту на свим нивоима запослености и у свим фазама рада.

У свету је значај менаџмента у хотелијерству постигао веома висок ниво. Посебно га примењују велике светске хотелијерске групације. Из теорије ка пракси осмишљено је комплексно пословање и настоји се да оно прати савремене трендове одрживог развоја животне средине и основне принципе екотуризма. Када су у питању објекти хотелијерства у законом заштићеним пределима то долази до посебног изражаја и мора се увек и свуда унапређивати. Из тог домена у значајније убрајамо следеће ставове:

Менаџмент људства је важан фактор квалитета и није могуће остварити конкурентску предност у хотелском пословању, која је повезана са сопственом организационом могућношћу. Квалитетна услуга има позитивне реализације према доступности извора, фирмираној обуци,

политици и задржавању важног особља, у жељи да се повећа пословање фирме. Кредибилитет поруке квалитета која треба да се емитује на фирму зависи од деликатног избора ових критеријума.

Менаџмент ресурса нема карактеристику континуитетног настојања за побољшање кроз оптимализацију финансијских, материјалних, информативних и технолошких ресурса који подржавају стратегију компаније. У настојању да се спроведе квалитет, хотелске фирме треба да усмере материјалне ресурсе на побољшању инфраструктуре. Технолошки ресурси треба да генеришу предност у диференцирању и трошковима. Информациони систем треба да пружа сигурне податке за процес побољшања пословања. Бројне хотелске фирме пате од технолошког заостајања, као велики број некомпјутеризованих хотела. Концепт компјутеризације као конкурентска предност може повећати проблеме неконкурентности, посебно ако се упореди са ланцима хотела.

Менаџмент процеса је важан критеријум уочавања критичних процеса који се морају идентификовати, као ревизија и оптимализација у циљу побољшања пословања. Процеси се могу остварити уважавајући иновацију и креативност. Потребне за услугама нису проистакле из сатисфакције гостију, већ из традиционалних процедура. Менаџмент није усмерен на праћење и контролу таквих процеса па је резултат у одређеним подручјима погрешан. Логично да нису присутни потстицаји у иницијативи за иновацијом и креативношћу ка побољшању процеса што би подразумевало редизајнирање процеса.

Утицај на друштво од стране туризма је контраверзно и његов позитиван ефекат утиче на запосленост и мултипликативни ефекат на економију, кји се мери супротним ефектима на окружење. Неке хотелске компаније нису успеле да развију утицај на друштво и нису имале резултате према окружењу, нити су успеле да развију утицај на друштво и нису имале резултате према окружењу, нити су га уврстиле у своје атрибуте квалитета.

Економски резултати показују продуктивност. Недовољна организациона ефикасност, открива неодговарајућу структуру особља које је битан узрок ниског квалитета услуге. Истраживања су указала да

треба редефинисати туристички производ и диференцирати га у односу на конкурентске дестинације, са циљем побољшања сегмената тражње и преузимајући нове тржишне нише адаптиране постојећој потенцијалној тражњи.

Оцењено је да треба дефинисати одговорност за комуникацију у циљу повећања имиџа хотела, наглашавајући дизајниран туристички производ. План подразумева побољшање квалитета са циљем да се повећа култура квалитета у сектору, желећи да се привуку сви „агенти“ као директори хотела, пословође, запослени, потрошачи и влада. Побољшање квалитета је динамично стање и подразумева перманентне адаптације промењљивог тржишта (Група аутора, 2001.).

Литература

1. Станковић С. (1999): Савремене тенденције светског туризма. „Туризам” број 3, Институт за географију ПМФ, Нови Сад.
2. Станковић С. (2001): Туризам и животна средина. Зборник радова XIV конгреса географа Југославије, Српско географско друштво, Београд.
3. Станковић С. (1993): Туризам као светски процес. Гласник Српског географског друштва, свеска LXXIII број 2, Београд.
4. Јовичић Ж. (1977): Туристичка кретања и заштита животне средине. Зборник стручних и научних радова „Туризмологија”, Посебна издања, књига 2, Виша туристичка школа, Београд.
5. Павић Р. (1987): Туризам, екологија и простор. Зборник радова „Туризам и простор - еколошки аспекти конфликтних ситуација”, Институт за туризам, Загреб.
6. Драгићевић М. (1987): Проблеми сатурације југословенског туристичког простора. Зборник радова „Туризам и простор - еколошки аспекти конфликтних ситуација”, Институт за туризам, Загреб.
7. Група аутора (1998): Пет деценија Завода за заштиту природе Србије. Завод за заштиту природе Србије, Београд.
8. Станковић С. (2000): Туристичка географија. Универзитет у Београду, Београд.
9. Ђукић Д. (1989): Велико Јажиначко језеро. Гласник Српског географског друштва, свеска LXIX број 2, Београд.
10. Јовановић С. и Остојић, Д. (2001): О шумама и биљном свету Таре. Откривање Таре, Друштво еколога Србије и Завод за заштиту природе Србије, Мала еколошка библиотека, књига 4, Београд.
11. Станковић С. (2001): Путевима Југославије. Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
12. Васовић М. (1986): Однос туризма и других делатности на Копаонику. Теорија и пракса туризма, књига 1, Одсек за туризмолшке науке ПМФ, Београд.

13. Николић С. и Васиљевић В. (1983): Заштита природе у функцији туризма. Туристички потенцијали Србије, Одсек за туризмолшке науке ПМФ, Београд.
14. Станковић С. (1985): Туристичке вредности Националног парка Ђердап. Гласник Српског географског друштва, свеска LXV, број 1 Београд.
15. Мишић В. (1980): Реликтна шумска вегетација Националног парка Ђердап и Тара. Институт за биолошка истраживања „Синиша Станковић“, Београд.
16. Селеша Ђ. (1973): Језеро Палић, одумирање и санација. Скупштина општине Суботица, Суботица.
17. Станковић С. (1980): Туристичке функције Палићког језера. Гласник Српског географског друштва, свеска LX, број 2, Београд.
18. Стојановић В. (2002): Специјални резерват природе Горње Подунавље - географски приказ, заштита, коришћење. ПМФ, Институт за географију, туризам и хотелијерство, Нови Сад.
19. Бојовић Г. (2003): Туризам Метохије. Српско географско друштво Београд.
20. Дукић Д. и Гавриловић, Љ. (2002): Реке Србије. Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
21. Цвијић Ј. (1924): Геоморфологија. Књига I, Српска краљевска штампарија, Београд.
22. Дугоњић В. (1956): Лудошко језеро. Гласник Српског географског друштва, свеска XXXVI, број 1, Београд.
23. Дукић Д. (1979): Воде СР Србије. Посебна издања Српског географског друштва, књига 44, Београд.
24. Гроздановић С. (1957): Обедска бара. Енциклопедија Југославије, Југословенски лексикографски завод, Загреб.
25. Ђирковић Љ. (1977): Климатске особине Западне Србије. Зборник радова Географског института „Јован Цвијић“, књига 29, Београд.
26. Група аутора (,1980): Атлас климе СФРЈ. Савезни хидрометеоролошки завод, Београд

27. Дукић Д. (1993): Климатологија. „Научна књига“, Београд.
28. Цери Л. (1999): Туристичка валоризација Специјалног резервата природе Лудашко језеро. Зборник радова института за географију ПМФ, књига 29, Нови Сад.
29. Бесермењи С. (1999): Постојећи услови за развој туризма на Обедској бари. Зборник радова института за географију ПМФ, књига 29, Нови Сад.
30. Марковић Ј. (1961): Обедска бара, Орлача и. Купиновски кут. Зборник Матице српске за природне науке, Нови Сад.
31. Павловић Д. (2000): Споменичко наслеђе Југославије. „Туристичка штампа“, Београд.
32. Дероко Д. (1939): Дрина - географско-туристичка монографија. Издање Друштва „Фрушка гора“, Нови Сад.
33. Мисаиловић И. (1999): Развој туризма на планини Тари. Географски институт „Јован Цвијић“ САНУ, Посебна издања, књига 56, Београд.
34. Тошић Д. (2002): Ужице. Географска енциклопедија насеља Србије, књига IV, Географски факултет, Београд.
35. Група аутора (1968): Војводина, знаменитости и лепоте. „Књижевне новине“, Београд.
36. Група аутора (1983): Благо на путевима Југославије. „Југославија публик“, Београд.
37. Милановић-Јовић О. и Момировић П. (1975): Фрушкогорски манастири. Универзитет „Радивој Ћирпанов“, Нови Сад.
38. Станковић С. (2000): Ђердап, туристичка вредност европске контрактивне зоне. Удружење урбаниста Србије, Београд.
39. Срејовић Д. (1973): Култура Лепенског вира и њена природна средина. „Земља и људи“, свеска 23, Српског географско друштво, Београд.
40. Гавриловић С. (1979): Хипсометрија површине рељефа Копаоника, Зборник радова Географског института ПМФ, свеска XXVI, Београд.
41. Вујановић В. и Теофиловић М. (1983.): Бањске и минералне воде Србије. Културни центар „Привредна књига“, Горњи Милановац.

42. Група аутора (2001): Одговорни и одрживи развој туризма. Центар за одговорни и одрживи развој туризма Ценорт, Београд.
43. Станковић С. (1987): Човек и активна заштита животне средине. Географика Словеника, књига 18. Универзитет "Едвард Кардељ", Љубљана.
44. Букуров Б. (1978): Бачка, Банат и Срем. Матица Српска, Нови Сад.
45. Станковић С. (2000): Језера Србије, лимнолошка монографија. Српско географско друштво, Београд.
46. Радовановић М. (1977): О систему човек - животна средина "Саопштења", књига 6, Институт за архитектуру и урбанизам Србије, Београд.
47. Павић Р. (1979): Политички и просторни аспекти еколошке кризе. Географија Словеника, књига 9, Институт за географију, Љубљана.
48. Чомић Ђ. (1990): Неки теоријски и практични аспекти туристичке валоризације. "Туризам", број 6, Туристички савез Хрватске, Загреб.
49. Николић С. (1984): Регионални приоритети развоја туризма у СР Србији ван територија САП. "Туристичка штампа", Београд.
50. Бакић О. и Чачић К. (1989): Стратегијско планирање интегралног туристичког производа Златибора. Економски факултет, Београд.
51. Станковић С. (1990): Прилог познавању туристичких могућности Србије. Гласник Српског географског друштва, свеска LXX, број 2, Београд.
52. Митровић С. (1997): Услови планирања одрживог туризма у заштићеним областима. Зборник радова одрживи туризам у заштићеним областима, Агенција КОДА, Београд.
53. Бакић О. (1997): Концепција одрживог туризма и маркетинг менаџмент. Зборник радова Одрживи туризам у заштићеним областима, Агенција КОДА, Београд.
54. Ахметовић-Томка Д. (1995): Туризам у заштићеној природи, маркетинг концепција. "Партизан Војводине" Нови Сад.
55. Букуров Б. (1975): Алувијалне равни као животни простор на територији Војводине. Зборник радова ПМФ, Нови Сад.

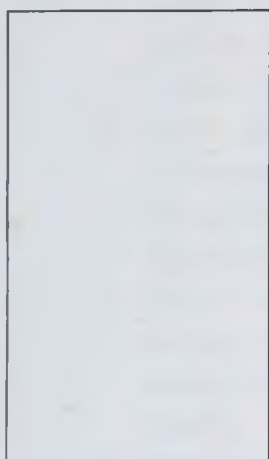
56. Божовић Б. и Поповић С. (1990): Вредновање инжењерско геолошких и хидрогеолошких одлика простора Националног парка Копаоник. Зборник радова „Природа Копаоника, заштита и коришћење“, Институт за туризам, Београд.
57. Станковић С. (1986): Релјеф, геолошки састав и воде Копаоника. Теорија и пракса туризма, број 1, Одсек за туризмолшке науке ПМФ, Београд.
58. Томанић Л. (1990) : Проблеми и последице схватања режима заштите и коришћења и могућности унапређења стања шума у Националном парку Копаоник. Зборник радова „Природа Копаоника, заштита и коришћење“, Институт за туризам, Београд.
59. Група аутора (2002): Војводина – научно популарна монографија. Департаман за географију, туризам и угоститељство ПМФ, Универзитета у Новом Саду, Нови Сад.
60. Станковић С. (1980): Бања Врдник. „Туристичка штампа“, Београд.
61. Станковић С. (1975): Туристичка валоризација вештачких језера Србије. Посебна издања Српског географског друштва, књига 41, Београд.
62. Маћејка М. (1985): Клима као туристичка вредност Ђердапског сектора Дунава. Теорија и пракса туризма, књига 3-4, Одсек за туризмолшке науке ПМФ, Београд.
63. Медаревић М. (2001): Шуме Ђердапа. Национални парк Ђердап, Београд.
64. Радојевић Н., Васић В. (2003): Археолошко путовање Ђердапом. Народни музеј, Београд.
65. Бугарски Д. (1972): Прилог познавању туристичких прилика Палића. Зборник радова ПМФ у Новом Саду, књига 2, Нови Сад.
66. Милеуснић С. (1995): Водич кроз манастире у Србији. Српска књижевна задруга, Београд.
67. Јовичић Д. (1997): Развој туризма и заштита природе у националним парковима. Библиотека „Екологија“, Веларта, Београд.

68. Черовић С. (2002): Стратегијски менаџмент туристичке привреде Србије. Желнид, Београд.
69. Група аутора (1996): Просторни план Републике Србије. Службени гласник Републике Србије, јуни, Београд.
70. Група аутора (1997): Акциони план за одрживи туризам у заштићеним областима, Министарство заштите животне средине Републике Србије, Београд.
71. Просер Р. (1997): Туризам као глобална индустрија. Зборник радова „Одрживи туризам у заштићеним областима“, Агенција „КОДА“, Београд.
72. Јакопин Е. (1997): Развој одрживог туризма у функцији смањења регионалних диспропорција. Зборник радова „Одрживи туризам у заштићеним областима“, Агенција „КОДА“, Београд.
73. Група аутора (1997): Европска повеља за одрживи туризам у заштићеним областима. Зборник радова „Одрживи туризам у заштићеним областима“, Агенција „КОДА“, Београд.
74. Јовановић - Божинов. М. и Ланговић А. (2001): Стратегијски менаџмент. „Мегатренд“ универзитет примењених наука, Београд.
75. Килибарда Д. (2000): Менаџмент људским ресурсима у хотелијерству. Савезни центар за унапређење угоститељства и хотелијерства, Београд.
76. Тошић В. (2001): Однос теорије промишљене акције и маркетинг стратегије у хотелијерство. Часопис за теорију и праксу хотелијерства „Hotellink“ број 1, Виша хотелијерска школа, Београд.
77. Черовић С. (2001): Стратегијско прилагођавање хотелских предузећа тржишним променама. Часопис за теорију и праксу хотелијерства „Hotellink“, број 1, Виша хотелијерска школа, Београд.
78. Ђорђевић М. (2003): Социолошка критика менаџмента у хотелијерству. Часопис за теорију и праксу хотелијерства „Hotellink“, број 2, Виша хотелијерска школа, Београд.
79. Сворцан М. (2000): Менаџмент услуга. „Aldemo“, Београд.

80. Калинић В. и Мајић М. (2002): Стратегијски менаџмент у теорији и туристичко - хотелијерској пракси. "Хотелска кућа 2002", Удружење хотелско - угоститељске привреде "Угорпрогрес", Врњачка Бања.
81. Косар Љ. (2002): Хотелијерство, теорија и пракса. Виша хотелијерска школа, Београд.
82. Ђорђевић М. и Ђорђевић С. (2003): Социолошка критика менаџмента у хотелијерству. Хотелинк, Виша хотелијерска школа, Београд.
83. Миленковић С. (2003): Транзициони процеси и нова филозофија хотелског бизниса. Хотелинк, Виша хотелијерска школа, Београд.
84. Томка Д. (2002): За висок квалитет услуга у туризму неопходан је 7 П маркетинг микс. "Туризам" број 6, Департман за географију, туризам и хотелијерства, Нови Сад.
85. Бакић О. (2002): Квалитет услуге као стратешко опредељење хотелског предузећа. Хотелска кућа 2002, Удружење хотелско - угоститељске привреде "Угопрогрес", Врњачка Бања.
86. Бајић М. (2002) : Менаџмент тоталног квалитета у хотелијерству са посебним освртом на ЕРQО модел. Хип "Сајам", Нови Сад.
87. Трнинић Ј. и Тумбас П. (2002) Систем квалитета у стратегијском менаџменту хотелских предузећа. Економски факултет, Суботица.
88. Megan E.W. (2002): Екотуризам - принципи, поступци и политике за одрживост. Центар за одговорни и одрживи развој туризма (ЦенОРТ), Београд.
89. Бакић О. (1996): Управљање маркетингом у пословној и туристичкој политици. Чигоја штампа, Београд.
90. Сворцан М. (2001): Менаџмент услуга у туризму и хотелској индустрији. Едиција: Наука и уметност, књига В, АГЕНА, Београд.
91. Група аутора (1993): Специјални резерват природе Стари Бегеј - Царска бара. Покрајински завод за заштиту природе, Нови Сад.
92. Ковачевић Б. и други (2000): Специјални резерват природе Горње Подунавље, предлог за стављање под заштиту као природног добра од изузетног значаја. Завод за заштиту природе Србије, Одељење у Новом Саду, Нови Сад.

93. Група аутора (2003): Републички завод за статистику, Београд
94. Републичко министарство трговине и туризма (2004): Радни материјали и извештаји, Београд

Кратка биографија

Сава (Василије) Јанићевић је рођен 14. 05. 1955. године у селу Деловце, општина Суива Река, Република Србија. Основну школу је завршио у Земун Пољу, Средњој угоститељско – туристичкој у Београду 1974. године, Вишу угоститељску 1979. године у Београду, а 2000. године дипломирао на Природно – математичком факултету (Институт за географију на смеру географ – туризмолог). Магистарску тезу под насловом "Стручна и методична основа наставне праксе из области ресторанства и хотелијерства на вишим и високим школама" одбранио је 06. априла 2002. године на Природно – математичком факултету у Новом Саду, чиме је стекао академски назив магистра географских наука, дисциплина туриза.

Од почетка своје професионалне каријере (1974. године) запослен је у хотелу Москва у Београду. Током наведеног периода променио је 11 различитих послова и радних задатака из области угоститељства и хотелијерства. Од 01. 03. 1990. године је изабран за заменика директора ХТУП Москва А.Д., а од 1995. године врши дужност генералног директора.

Током своје делатности у туризму, хотелијерству и угоститељству вршио је више јавних, стручних и других функција:

- у два мандата секретар Удружења угоститељско – туристичких радника Београда
- члан Управног одбора Виоше хотелијерске школе у Београду
- председник стручне комисије ТУРЈУГ-а
- учесник и члан стручних жирија на такмичењима угоститељско-туристичких радника Србије
- учесник свих симпозијума Хотелска кућа
- члан савета ревије УНО и Туристичке призме
- члан управног одбора Угопрогреса
- председник Беохотела
- члан Управног одбора Привредне коморе Београда, итд.

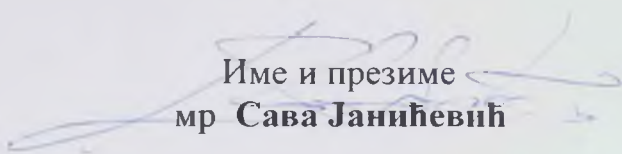
Ожењен је супругом Даницом и отац је двоје деце, Срђана и Милоша. Одслужио је војни рок.

СПИСАК ОБЈАВЉЕНИХ НАУЧНИХ И СТРУЧНИХ РАДОВА

1. Сава Јанићевић (1999): Морал као социјолошка појава. Семинарски рад на последипломским студијама, ПМФ – Институт за географију, Нови Сад
2. Сава Јанићевић (1999): Амбијенталне и просторно-функционалне особености хотела Москва као интегралног дела најужег центра Београда. Семинарски рад на последипломским студијама, ПМФ – Институт за географију, Нови Сад
3. Сава Јанићевић (2000): Могућност за развој ловног туризма у ловишту Непречева – Моровић. Семинарски рад на последипломским студијама, ПМФ – Институт за географију, Нови Сад
4. Сава Јанићевић (2000): Туристичко-географски положај и природне туристичке вредности бање Врдник. Семинарски рад на последипломским студијама, ПМФ – Институт за географију, Нови Сад
5. Сава Јанићевић (2000): Ловни туризам у ловишту Добановци. Специјалистички рад, Библиотека Института за географију, туризам и хотелијерство ПМФ-а, Нови Сад
6. Свирчев З., Милованчев А., Далмација Б., Марковић С., Јанићевић С. (2001): Проблеми изазвани присуством микроалги и цијанобактерија у сланим рекреационим водама. Туризам бр. 5, Институт за географију ПМФ-а, Нови Сад
7. Сава Јанићевић (2001): Хотел Москва – јуче, данас, сутра. Туризам бр. 5, Институт за географију ПМФ-а, Нови Сад
8. Сава Јанићевић (2002): Стручна и методичка оцена наставне праксе из области ресторанства и хотелијерства на вишим и високим школама. Магистарски рад, Библиотека Института за географију, туризам и хотелијерство ПМФ-а, Нови Сад
9. Марковић С., Мијовић Д., Ковачев Н., Јовановић М., Гаудении Т., Јанићевић С. (2002): Геонаслеђе Фрушке Горе. Зборник сажетака XIV Конгреса географа Југославије, Београд.
10. Сава Јанићевић (2002): Значај организације Беохотели за развој туризма Београда. Зборник радова XIV Конгреса географа Југославије, Београд.
11. Сава Јанићевић (2002): The Hotel Moskva in Belgrade. Рад саопштен на Међународном научном скупу у Темишвару – прихваћен за штампу

12. Огњен Бакић, Сава Јанићевић, Драган Живковић (2004): Маркетинг стратегије београдских хотелских кућа Москва и Мажестик

Нови Сад, 10. мај 2004. године

Име и презиме
мр **Сава Јанићевић**

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
ПРИРОДНО – МАТЕМАТИЧКИ ФАКУЛТЕТ
КЉУЧНА ДОКУМЕНТАЦИЈСКА ИНФОРМАЦИЈА

Редни број: _____

РБР

Идентификациони број: _____

ИБР

Тип документације: *Монографска документација*

ТД

Тип записа: *Текстуални штампани материјал*

ТД

Врста рада: ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

ВР

Аутор: *мр Сава Јанићевић*

АУ

Ментор: *др Љиљана Косар*

МН

Наслов рада: СТРАТЕГИЈА РАЗВОЈА ХОТЕЛ МЕНАџМЕНТА И
ОДРЖИВИ РАЗВОЈ У ЗАШТИЋЕНИМ ПРИРОДНИМ ПОДРУЧЈИМА
СРБИЈЕ

НР

Језик публикације: *Српски (ћирилица)*

ЈП

Језик извода: *Српски / енглески*

ЈИ

Земља публикавања: *Србија и Црна Гора*

ЗП

Уже географско публикавање: *Србија*

УГП

Година: 2004.

ГО

Издавачи: *Ауторски репринт*

ИЗ

Место и адреса: *Природно-математички факултет, Нови Сад, Трг Доситеја
Обрадовића 3*

МА

Физички опис рада:

(број поглавља **24**/ страна **210** / лит цитата **79** /табела **23** /слика **17**
/графика/карата **7**)

ФО

Научна област: *Географија*

НО

Научна дисциплина: *Туризам и хотелијерство*

НД

Предметна одредница/ Кључне речи: *Заштићена природна подручја Србије,
одрживи развој, хотел менаџмент*

ПО

УДК: _____

Чува се: *У библиотеци департмана за географију, туризам и хотелијерство*
ЧУ

Важна напомена:

ВН

Извод: *Основни приступ истраживању стратегије развоја хотел
менаџмента и одрживог развоја у заштићеним природним подручјима
Србије, проистиче из потребе детаљне туристичке валоризације и
истовременог очувања заштићених подручја. Природне и антропогене*

туристичке вредности заштићених предела Србије бројне су и разноврсне. Међутим, развој туризма у истим није сразмеран потенцијалима. Валоризација ових простора и пословање објеката хотелијерства у њима почива на традиционалним основама и не даје задовољавајуће резултате. Већим туристичким прометом истичу се Национални парк Кopaоник, Национални парк Тара, Национални парк Ђердап, Парк природе Палић и специјални резерват природе Лудошко језеро. На овим просторима и у њиховој околини су објекти хотелијерства које је могуће подвести под савремено маркетинг и менаџмент пословање. Исто треба бити синхронизовано са садашњим актуелним пословима који се тичу приватизације, денационализације и власничке трансформације.

Стратегија развоја хотел менаџмента у Србији треба да уважава позитивне и проверене ставове из света да их прилагођава нашој стварности, посебно у заштићеним пределима уважавајући реалне капацитете простора. У заштићеним природним пределима не треба да постоје дилеме између комерцијалног и одрживог туризма. Режим заштите је одређен и чврсто постављен, тако да је сам по себи знатно ближи реализациој одрживог туризма. У том смислу, стратегија хотел менаџмента као јасан закључак указује на потребу реализације следећих активности и мера: својинско реструктуирање објеката хотелијерства, преусмеравање капацитета ка тржишном пословању, подизање нивоа услуга, проширење садржаја боравка, комплетирање понуде са објектима у окружењу, кадровско оспособљавање за све послове и сва радна места, осмишљавање сезонског и целогодишњег пословања.

Датум прихватања теме од стране НН Већа 2002. године
ДП

Датум одбране:
ДО

Чланови комисије:
(Научни степен/име и презиме/звање/факултет)
КО

Председник: др Павле Томић, редовни професор ПМФ-а у Новом Саду

Ментор: др Љиљана Косар, ванредни професор ПМФ-а у Новом Саду

Члан: др Љиљана Чомић, ванредни професор ПМФ-а у Крагујевцу

UNIVERSITY OF NOVI SAD

FACULTY OF NATURAL SCIENCES AND MATHEMATICS

KEY WORDS DCUMENTATION

Accession number: _____

ANO

Identification number: _____

INO

Document type: Monographic documentation

DT

Type of record: Textual printed material

TR

Contents code: Doctoral thesis

CC

Author: Mr Sava Janicevic

CC

Mentor: Dr Ljiljana Kosar

MN

Title: THE DEVELOPMENT STRATEGY IN HOTEL MANAGEMENT AND
SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN THE PROTECTED NATURAL AREAS IN
SERBIA

TI

Language of text: Serbian (Cyrillic alphabet)

LT

Language of abstract: Serbian/English

LA

Country of publication: Serbia and Montenegro

CP

Locality of publication: Serbia

LP

Publication year: 2004

PY

Publisher: Author's reprint

PU

Publishing Place: Faculty of Natural Sciences and Mathematics, Novi Sad, Trg Dositeja
Obradovica 3

PP

Physical description:

(chapters 24/pages/literature quotations 79/tables 22/pictures 24/graphs/additional lists)

PD

Scientific field: Geography

SF

Scientific discipline: Tourism and hotel management

SD

Subject/Key words: Protected natural area in Serbia, sustainable development, hotel management

SKW

UC:

Holding data: In the library of the department of geography, tourism and hotel management

HD

Note:

N

Abstract: The main approach to the research into the development strategy of hotel management and sustainable development in protected areas in Serbia is determined by the need for detailed tourism evaluation and preservation of protected areas. Natural and man-made tourist attractions in the protected areas of Serbia are numerous and diverse. However, tourism is not developed in proportion to the potential. The evaluation of these areas and the hotel business rely on a traditional basis and do not yield satisfactory results. The ones that have a larger tourist trade are the National Park of Kopaonik, National Park of Tara, National park of Djerdap, Nature Park of Palic and special nature reserve of Lake Ludosko. These areas have hotel facilities which have developed modern marketing and management strategies. These must now be synchronised with present changes such as privatisation, denationalisation and ownership transformation. The development strategy in Serbian hotel management should draw on positive and tried-and-tested approaches applied internationally and adapt them to our reality, especially in the protected areas bearing in mind their realistic capacities. There should not be conflict between commercial and sustainable tourism in the protected natural areas. The protection regime is determined and firmly defined and thus close to the approach of sustainable tourism development. In this context, the hotel management strategy as its clear conclusion identifies the need for the realisation of the following activities and measures: ownership transformation in hotel facilities, redirection of capacities to market business operation. Raising the service level, expansion of the options offered to visitors, working together with facilities in the vicinity to make a joint offer of services, qualification of personnel for all jobs and types of work, business planning for individual seasons and the whole year.

AB

Accepted by the Scientific Board on: 2002
ASB

Defended:
DE

Thesis defend board:
(Degree/name/surname/title/faculty)
DB

President: Dr Pavle Tomic, full time professor at the PMF in Novi Sad
Mentor: Dr Ljiljana Kosar, part time professor at the PMF in Novi Sad
Member: Dr Ljiljana Comic, part time professor at the PMF in Kragujevac